

Утурлоочу кадам

**Ден соолугунан мүмкүнчүлүгү чектелген балдар менен иштөөдө
жалпы билим берүү уюмунун педагогуна жардам**

Усулдук окуу куралы

Бишкек 2018

Окуу куралы Билим берүү процессине ДМЧ балдарды киргизүү боюнча жалпы билим берүү мектептеринин педагогдоруна жардам болуш үчүн Кыргыз Билим берүү Академиясы (КБА) тарабынан иштелип чыкты жана Эл аралык өнүгүү боюнча АКШ Агенттигинин (USAID) көмөктөшүүсү астында Кыргыз Республикасындагы Шайлоо Системаларынын Эл аралык Фондунун (IFES) Өкүлчүлүгү тарабынан басылып чыкты. Басылманын мазмуну үчүн IFES жоопкерчиликте болот, ал USAID же АКШ Өкмөтүнүн позициясын **милдеттүү/милдеттүү эмес** чагылдырат.

Методикалык курал ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар менен өзгөчөлүктөрү жок балдарды бирге окутуу боюнча иштөөдө мугалимдердин өсүп жаткан муктаждыктарына жооп катары даярдалды.

Методикалык сунуштар инклюзивдик билим берүү практикасын иштетүүчү педагогдорго жардам көрсөтүүгө багытталган.

Аткаруучулар ушул окуу куралын түзүү процессиндеги кызматташуусу үчүн IFES Шайлоо Системаларынын Эл аралык Фондунун Өкүлчүлүгүнө ыраазычылык билдиришет.

Түзүүчү: Айгул Рыскуловна Абакирова– дефектолог, психолог, Кыргыз Билим берүү Академиясынын (КБА) илимий кызматкери (инклюзивдик билим берүү).

Аннотация: Бул окуу куралы мүмкүнчүлүгү чектелген балдар менен иштөөчү педагогдорго даректелген. «Утурлоочу кадам. Жалпы билим берүүчү мектептердин педагогдоруна, ДМЧ балдар менен иштеген педагогуна жардамга. Усулдук окуу куралы»

Усулдук окуу куралында ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын психологиялык-педагогикалык «портреттери» тартылган да, интеграциялуу окутуу (инклюзия) шарттарында балдардын ушул категориясында мектептеги жетишпестикти жоюу боюнча сунуштар берилген.

Тарбиялоочу жана билим берүүчү мекемелердин адистери – педагогдор, психологдор, логопеддер жана дефектологдор, ошондой эле педагогикалык жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдары бар ата-энелерге пайдалуу боло алат.

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

(МБАА) (АРДИ) БК – МАЙЫП-БАЛДАРДЫН АТА-ЭНЕЛЕР АССОЦИАЦИЯСЫ (МБАА) (АРДИ)

ДМЧ - ДЕН СОЛУГУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ ЧЕКТЕЛГЕНДЕР

ДМЧЖ - ДЕН СОЛУГУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ ЧЕКТЕЛГЕН ЖАКТАР

ДМЧБ- ДЕН СОЛУГУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ ЧЕКТЕЛГЕН БАЛДАР

ӨБМ – ӨЗГӨЧӨ БИЛИМ АЛУУГА МУКТАЖДЫКТАР

ИБ – ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ

ТКАБ- ТАЯНЫЧ-КЫЙМЫЛ АППАРАТЫНЫН БУЗУЛУУСУ

БШО (ДЦП) - БАЛДАРДЫН ШАЛ ООРУСУ

ПӨБ - ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНҮН БУЗУЛУУСУ

ИӨБ - ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК ӨНҮГҮҮСҮНҮН БУЗУЛУУСУ

БУ - БИЛИМ БЕРҮҮ УЮМУ

АСБ – АУТИСТИКАЛЫК СПРЕКТРИНИН БУЗУЛУУСУ

СКБ - СҮЙЛӨӨНҮН КАТУУ БУЗУЛУУСУ

МАЗМУНУ

Киришүү	5
1. Угуусу бузулган балдар	7
2. Көрүүсү бузулган балдар	9
3. Сүйлөө речи катуу бузулган балдар	14
4. Психикалык өнүгүүсү бузулган балдар	15
5. Кыймыл аппараты бузулган балдар	17
6. Аутистикалык спектри бузулган балдар	21
7. Даун синдрому менен болгон балдар	25
8. Интеллектуалдык өнүгүүсү бузулган балдар	29
Колдонулган адабияттын тизмеси	34
Тиркемелер	35

Киришүү

ДМЧ аббревиатурасы эмнени билдирет?

Анын чечмелөөсү: ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген дегенди билдирет. Бул категорияга физикалык, ошондой эле психологиялык өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү бар жактар кирет. «ДМЧ болгон балдар» деген түшүнүк, балдардын ушул категориясынын жашоосу жана окуусу үчүн атайын шарттарды түзүү керек дегенди билдирет.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген (ДМЧ) окуучулардын тобу өзгөчө бирдей эмес. **Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар** – өнүгүүнүн ар кандай бузулуусу менен болгон балдар: угуусу, көрүүсү, сүйлөөсү, таяныч-кыймыл аппаратынын бузулуусу (ТКАБ), психикалык (ПӨБ) жана интеллектуалдык өнүгүүсүнүн бузулуусу (ИӨБ), аутикалык спектрдин бузулуусу, Даун синдрому менен болгон балдар саналат¹.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын өзгөчөлүктөрүнүн ар кандай түрлөрүн карап көрөлү. Окуу куралы ага багытталган максаттуу аудитория бузулуулардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө маалыматынын болушу жана билим берүү чөйрөсүндө окуу көндүмдөрүнө ээ болууда ДМЧБга жардам көрсөтүү үчүн инсандыгына карата таасирлердин кандай механизмдерин колдонууга боло тургандыгы жөнүндө билиминин болушу үчүн бардык бузулуулардын мүнөздөмөлөрү ушул окуу куралында берилди.

Бирок, азыркы учурда билим берүү уюмдарынын шарттары чектелүү болгондугуна байланыштуу, билим берүү мейкиндигине мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын бардыгын киргизүү мүмкүн эмес экенин белгилей кетүү керек. Класстагы балдардын көпчүлүгү андай өзгөчөлүктөрсүз (нормалдуу) балдардын органикалык бөлүгүнүн мүчөсү болуусуна ДМЧ балага мүмкүндүк беришпейт. Тьютердик коштоого муктаж категориядагы балдар бар. Мунун баары билим берүүдөгү толук инклюзияга тоскоолдук болуп саналат. Бирок, бул ДМЧ балдарды билим берүү процессине киргизүүгө чектөө кое албайт. Инклюзивдик билим берүү жалпы билим берүү процессинин ажырагыс бөлүгү болуп калышы үчүн ДМЧ балдарды өзгөчө шарттарды түзүүгө муктаж эмес өзгөчөлүктөрсүз (нормалдуу) балдар болушу мүмкүн, аларды бул коомчулукка киргизүү керек. Бул көрүүсү жана угуусу бузулган балдар болушу мүмкүн, бул алар АБА-терапия программасынын катышуучулары болгон жана билим берүү уюмуна дээрлик көнгөн, АСБ менен ооруган балдар болушу мүмкүн. Бул Даун синдрому жана БШО (ДЦП) менен ооруган балдар болушу мүмкүн. Билим берүү мейкиндигине ДМЧ балдарды киргизүү учурунда, ДМЧ балдар менен иштөөгө мугалим даярдалган болушу керектигин так түшүнүү маанилүү. Анда ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар (ДМЧБ) менен иштөөсү үчүн мотивациясы болушу керек, балдарга таасир бере турган аспаптары болушу керек, инклюзивдүү билим берүүнүн принциптерин ишке ашырууда мугалимге алар колдоо көрсөтө ала турган жардамчылары да болушу керек. Даярдалган окуу куралды ата-энелер тарабынан колдонууга да болот. Окуу куралында камтылган маалымат, мектептеги окуу процессинде өздөрүнүн балдарына да жардам көрсөтүүсүнө мүмкүндүк берет. Ал эми ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар (ДМЧБ) менен мугалимдин иштөөсү, алардын ата-энелери окуу-тарбия процессин уюштурууда ага жардам көрсөтүшкөн учурда гана, анын иши натыйжалуу болот.

¹Атайын педагогика /Н.М. Назарованын ред.. - М.: 2010. С. 18—21.

Организмдин иштөөсүнө таасирин тийгизе турган бузулуулардын жана алардын кесепеттеринин деңгээлине жараша, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын (ДМЧБ) спецификалык билим алууга муктаждыктары бар²:

- психологиялык өнүгүүсү бузулган (жабыркаган) балдар – алар жаңы материалды өздөштүрүүдө, кайталоолорду туура уюштурууда жана жаңы алган билимдерди практика жүзүндө колдонуу учурунда олуттуу жардамга муктаж;
- акыл-эсинин бузулуулары (жетишсиздиги) менен болгон балдар: балдардын ушул категориясы үчүн ой жүгүртүүнүн бирөөсүнөн, андан татаалыраак, башка ой жүгүртүүгө өтүү учурунда өзгөчө ыкмаларды жана ишти уюштуруунун ыкмалары керек. Ошондой эле коомдук нормаларды окутууда жана аларды өз алдынча колдонууда аларга жардам берүү керек;
- угуусу бузулган (жабыркаган) балдар - жазуу түрүндө сүйлөө (речи) аркылуу жана окуу аркылуу сүйлөөгө жетишүү менен таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө муктаж;
- көрүү жөндөмдүүлүгү бузулган балдар: сакталган анализаторлор жана компенсаторлук потенциалынын (такт (жол), кыймылдык угуу анализаторлору) функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүдө аларга жардам берүү керек;
- таяныч-кыймыл аппараты бузулган балдар - алардын көрүү жана угуу такт (жол) анализаторлорун жана компенсаторлук потенциалын колдонуунун жаңы жолдорун уюштурууда алар жардамга муктаж;
- сүйлөө жөндөмдүүлүгү бузулган балдар - практикалык багыттын жардамы менен жаңыларды өздөштүрүү аркылуу сүйлөө мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн алар үчүн атайын шарттарды түзүү керек;
- аутистикалык спектри бузулган (жабыркаган) балдар – алар сенсордук жана эмоционалдуу жүктөрдү (басымдарды) жекече тандоодо, алынган көндүмдөрдү системалуу түрдө кайталоодо, күн тартибинин так түзүлүшүнө муктаж;
- Даун синдрому менен болгон – педагогикалык таасирлердин ыкмаларын жана методдорун аныктоого карата алар жекече мамилеге муктаж;

ДМЧ балдар менен иштөөнүн жалпы принциптери жана эрежелери:

1. Ар бир балага жекече мамиле – анын жеке өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу.
2. Дифференцирленген ыкма (мамиле). Бул ыкма окуучулардын айрым категориялары үчүн окутуунун жана тарбиялоонун мазмунун жана формасын аныктайт.
3. Алардын чарчоосунун алдын алуу. Ал үчүн ар түрдүү ыкмаларды жана каражаттарды колдонуу (акыл-эс жана практикалык иш-чаралардын кезектешүүсү, материалды аз-аздан берүү, кызыктуу жана кооз дидактикалык окуу материалдарын, жана көрсөтмө куралдарын пайдалануу) керек.
4. Оозеки жана жазуу тилин өнүктүрүүчү жана керектүү окуу көндүмдөрүн түзүүчү, окуучулардын таанып-билүү ишмердигин жандандыруучу ыкмаларды колдонуу. Балдар

²Коррекция педагогикасынын негиздери. Окутуу-методикалык окуу куралы / түзүүчү-авторлор Зайцев Д.В., Зайцева Н.В., Чернышевский атындагы Саратов мамлекеттик университетинин Педагогикалык институту. Саратов ш., 1999.

менен иштөөдө, таанып-билүү (дидактикалык) оюндарын, топтук талкуулоолорду, оюнду тренингдик ыкмаларды, сүйлөшүүлөрдү жана башкаларды колдонуу керек. ДМЧ балдар (ДМЧ менен эле эмес, башкалар менен да) иштөөдө, булчуңдардын, өзгөчө беттин жана колдордун манжаларынын тырышып калышынан (спазмы) жана кыпчылышынан бошотууга мүмкүндүк берүүчү релаксация жана психогимнастика жасоо маанилүү болуп саналат.

5. Педагогикалык тактты көрсөтүү. Кичинекей ийгилиги үчүн да туруктуу түрдө мактап-сыйлоо, ар бир балага өз убагында жана тактикалык жардам көрсөтүү, анын өзүнүн күчүнө жана мүмкүнчүлүктөрүнө болгон ишенимин өнүктүрүү.
6. ДМЧ бала жалпы билим берүү мектебине келсе, мугалим класстын окуучулары менен ДМЧБнын өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүндүрүү иштерин жүргүзүшү керек.

1. УГУУСУ БУЗУЛГАН (ЖАБЫРКАГАН) БАЛДАР

Угуусу туруктуу бузулган балдар эки негизги категорияга бөлүнүшөт: *дүлөйлөр жана начар уккан (катуу кулак) балдар*³. *Дүлөй балдар* кулакка жакындатып катуу айтылган сөздү (добушту) сезет (угат), бирок ушул эле учурда аларды атайын окутуусуз, сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү түшүнүшпөйт. Дүлөй балдар үчүн уктуруучу аппаратты же кохлеардык имплантатты пайдалануу милдеттүү болуп саналат. Бирок, уктуруучу аппаратты же кохлеардык имплантатты колдонуу учурунда да дүлөй балдар айланасындагы башкалардын сөздөрүн кабыл алууда жана түшүнүүдө кыйынчылыкка дуушар болушат. Ушундай балдардын оозеки сүйлөөсү өз алдынча өнүкпөйт, ошондуктан алар адистер менен узак системалуу коррекциялык-өнүктүрүүчү иштерге киргизилет. Мындай ишмердиктин негизги багыттары болуп: сүйлөө (речи) (лексикалык, грамматикалык жана синтаксис түзүмдөрүн) өнүктүрүү, угуунун кабыл алуусун, анын ичинде сүйлөө (речи) угуусун өнүктүрүү, жана айтылышын калыптандырууну өнүктүрүү саналат. Сүйлөөнү (речи) түзүү (оозеки жана жазуу жүзүндө) менен бирдикте балдардын таанып-билүү ишмердигинин өнүгүүсүнүн жана баланын бардык аспектерде инсандыгынын өнүгүүсүнүн процесси жүрөт.

Кулагы начар уккан (катуу кулак) балдар кулак угуусунун ар кандай деңгээлдеринде (жеңил, акыл-эси, олуттуу, оор) – шыбырап сүйлөгөндү кабыл алуудагы кыйынчылыктардан тартып катуу сүйлөгөн сөздөрдү кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнүн катуу чектелишине чейинки кыйынчылыктары менен балдар кирет. Уктуруучу аппараттарды, өзгөчө окууларда жана сабактарда, колдонуунун зарылдыгы жана тартиби, адистер (сурдологдарыгери жана сурдопедагог) тарабынан аныкталат.

Начар уккан балдар дүлөй балдарга салыштырганда, минималдуу деңгээлде болсо да, өз алдынча сөздүк запасын топтой жана оозеки сүйлөй алышат. Бирок, ушундай балдардын сүйлөө речин толук өнүктүрүү үчүн угуу-сүйлөөсүн өнүктүрүүнүн жогоруда аталган багыттарын камтый турган, атайын коррекциялык-өнүктүрүүчү сурдопедагогдун сабактары да талап кылынат.

Сөз түзүүгө жана аны кабыл алууга карата өзүнчө топту **кеч укпай калгандар** түзөт. Андай балдар алардын угуусу начарлаган мезгилинде алардын сүйлөө речи калыптанып калгандыгы менен айырмаланышат. Алардын угуусунун ар кандай деңгээлде бузулушу жана

³Атайын педагогика / Н.М. Назарованын ред.. - М.: 2010.

сүйлөө речинин ар кандай деңгээлде сакталган болушу мүмкүн, бирок, алардын бардыгынын сүйлөшүү (маектешүү) көндүмдөрү, кайсы бир деңгээлде калыптанган сүйлөө-логикалык ой-жүгүртүүлөрү бар.

Айрым белгилери алардын угуусунун качан бузулгандыгын бизге айтып турушу мүмкүн:

- алардын кайдан чыгып жаткандыгын көрбөсө, бала добуштарды жана ызы-чууларды байкабайт;
- адамдар сүйлөп жатканда, бала алардын эриндеринин кыймылын байкап турат;
- анын сөзүн жакшы угуу үчүн бала башын сүйлөп жаткан адам тарапка бурат;
- бала өтө катуу жана түшүнүксүз сүйлөйт;
- айрым учурларда бала өзүн акырын-тынч алып жүрөт;
- бала окуудан артта калат: көңүл коюусу начар, сүйлөө речи өнүкпөгөн жана бузулган, оозеки тапшырмаларды аткаруудагы кыйынчылыктар;
- аткаруудан мурда ал, башка окуучулар кандай жасап жатышканын карайт;
- бала мугалимдин жана классташтарынын катуурак сүйлөшүн суранат;
- бала түнт, өжөр жана айтканды укпай коюшу мүмкүн;
- бала коомчулук ишмердиктен четтеши мүмкүн;
- бала кулактарынын, тамагынын ооругандыгына бат-бат эле даттанышы мүмкүн.

Угуусу бузулган (жабыркаган) балдар жалпы билим берүү уюмдарына келип кирген учурда, анын угуусу төмөндөгөн деңгээлине жана анын жаралган убакытына, угуунун медициналык коррекциясынын адекваттуулугуна, өз убагында, квалификациялуу жана системалуу психологиялык-педагогикалык жардамдын көрсөтүлүшүнө, баланын өзгөчөлүктөрүнө жана анын үй-бүлөдөн алган тарбиясына жараша боло турган, психикалык жана сүйлөөсүнүн өнүгүүсүнүн деңгээли ар кандай болот. Ушундай балдарды жалпы билим берүү уюмдарына киргизүү учурунда, алар келип кирген мезгилде атайын шарттарды түзүү үчүн алардын ар кандай деңгээлдеги даярдыгын эске алуу талап кылынат.

Жумуш ордун уюштуруу.

- баланы мүмкүн болушунча педагогго жакын отургузуу керек (3 метрден алыс эмес);
- сабакты уюштуруу учурунда (маселенин, тапшырманын номерин жазуу ж.у.с. учурунда) курдашынын дептерин көрүүгө мүмкүн болуш үчүн угуусу начар (бузулган) окуучунун партасы ага ыңгайлуу – жакшы уккан өнөктөш-окуучунун оң жагында жайгашканы жакшы;

Методикалык сунуштар:

- ачык, так жана катуу сүйлөнүз, бирок кыйкырбаңыз;
- эгерде, балага колдонуу үчүн угуучу аппарат берилсе, ал аны колдонуп жатканын, аппарат туташканын, иштеп жатканын текшерип, ага ишеним алуу керек;
- мугалим эмнени айтып жаткандыгы жөнүндө окуучунун түшүнүүсүнө жардам берүү үчүн жаңсоо кыймылы менен бирге жөнөкөй сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү колдонуу керек;
- иллюстративдүү материалды же белгилери бар карталарды колдонуу керек;
- баланы жакшы уккан окуучунун жанына отургузуу керек. Ал керектүү бетти табууга, тапшырманы кайталоого жардам берет;

- ал берилген тапшырманы аткарууну баштаардан мурда, ал тапшырманы түшүнгөнүн же түшүнбөгөнүн текшерүү керек;
- жаңы материал бала үчүн түшүнүктүүбү же жокпу, аны текшерүү керек. Бир-эки суроо берүү менен эле теманын эң башкысын же аны өздөштүрбөстөн, андан ары жылууга мүмкүн эмес болгон деталдарды бала түшүнгөнүн же түшүнбөгөнүн бардык эле педагог бат эле аныктап коет, бирок бериле турган суроолордун өзү баланын кабыл алуусу үчүн түшүнүктүү болушу керектигин унутпаш керек. Аны текшерүү үчүн берилген суроону андан үн чыгарып кайталоосун талап кылуу керек;
- мактоолор, балдардын өз күчтөрүнө болгон ишенимдерин өнүктүрөөрү, окууга карата оң мамилесин жараттары, тапшырманы аягына чыгарууну каалай тургандыгы, жаралган кыйынчылыктарды жеңип чыгаары эсинизде болсун;
- угуусу бузулган (начар) окуучу классташтарынын сөздөрүн көрүп-угуу менен кабыл алуу үчүн кайрылып кароого мүмкүнчүлүгү бар болгондой мейкиндикти уюштуруу керек;
- угуусу бузулган (начар) баланы ар кандай формаларда, мисалы: "Мен эмне деп айттым, кайталачы", "'Бермет" эмне жөнүндө айтты, кайталачы", "Азамат эмнени айтты?" "Сен улантчы, сураныч" ж.у.с. бат-баттан сурап контролдоп туруу маанилүү. Сүйлөп баштаардан мурда эле балдардын көңүлүн өзүнүзгө тартыңыз;
- ушундай балдар үчүн сүйлөө речин көзүнүн көрүүсү менен кабыл алуусу биринчи деңгээлдеги мааниге ээ, ушул эле учурда сүйлөө речинин жеткиликтүү формасы – жазуу түрүндөгү сүйлөө болуп саналат. Окулган текстти окуу жана талдоо үчүн сүйлөө речинин жетишсиз практикасын компенсациялоого жана оозеки жана жазуу жүзүндөгү сүйлөө речин өнүктүрүүгө жана жакшыртууга олуттуу деңгээлде көмөктөшөт, сөздүк запасын байытат.

2. КӨРҮҮСҮ БУЗУЛГАН БАЛДАР

Көздүн көрүүсүн адамдын эң башкы жөндөмдүүлүгү деп атоого болот, өтө татаал оптикалык системанын аркасынан – бул биздин көзүбүз көргөндүктөн – биз маалыматтын негизги бөлүгүн дүйнө чөйрөсүнөн ала алабыз.

Көрүүнүн бузулушу – бул көрүү курчтугунун коррекциясы менен жакшы көргөн көздөн 0,3төн аз жана/же көрүү аймагынын 15 градустан аз көрүү курчтугу.

Көрүүсү бузулган балдар төмөнкүдөй категорияларга бөлүнүшөт⁴:

- сокур/көрбөгөн балдар, аларда көрүү сезими толугу менен жок, жарыкты сезүү же калдык көрүүсү бар (жакшы көргөн көзгө карата көрүү курчтугу 0,01ден 0,08 чейин) көрүү курчтугу,
- начар көргөн балдар башка көрүүчү функциялары боюнча абалында четтөөлөрү бар (түстөрдү- жана жарыкты сезүү, перифериялык жана бинокулярдык көрүү (жакшы көргөн көзгө карата коррекция учурунда 0,05тен 0,2 чейин көрүү курчтугу),
- чалыр жана амблиопия менен (0,3төн аз көрүү курчтугу менен) ооруган балдар.

Көрүүнүн бузулган белгилерин билүү үчүн балага байкоо жүргүзүү керек жана көзүнүн көрүүсүнүн өзгөрүүсүнө жана анын жүрүш-турушуна көңүл буруу керек:

⁴Атайын педагогика / Н.М. Назарованын ред.. - М.: 2010.

- баланын көздөрү кызарган;
- көздөрүнүн үстү шишиген;
- баланын көздөрү жаш болуп турат;
- бир көзүнүн кароо багыты мурдунун үстүнө же чыккыйына карап калган;
- карактеринин бирдей эмес(адекватсыз) реакциясы, баланын көрүүсүн бир жерге чогулта (сфокусировать) албайт.

Бала өзүн кандай алып жүрөт?

- бала көзүн тез-тез ирмегилейт, бүшүркөп карайт же бир көзүн толук жаап карайт;
- бала көздөрүн ушалай берет;
- китепти же оюнчукту көздөрүнө жакын алып келип карайт;
- тоскоолдуктарды көрбөйт;
- башынын ооругандыгына же көздөрүндө тилинген же кычышуу сыяктуу көздөрүнүн оорусуна даттанышы мүмкүн;

Бала эмненин сүрөтүн тартаат?

Бала өлчөмдөрүн туура эмес сүрөттөп, бузуп көрсөтүү менен тартышы мүмкүн.

Көрүүнүн бузулуусунун алдын алуу (профилактика)

Көрүүнүн чарчоосунун алдын алуу (профилактика) үчүн көрүү иши катуу регламенттелиши керек. Мектептердин башталгыч класстарында начар көргөн балдар үчүн үзгүлтүксүз көрүү иштеринин созулушу 20 минутадан ашпашы керек, ал эми көздүн татаал патологиясы менен айрым балдар үчүн 10 минутадан да азыраак болушу керек.

Окуучуларды төмөнкү эрежелерди сактоого үйрөтүү керек: китептерди көздөн 30см ден жакын эмес кармоо, жарыкты туура колдонуу менен окуу, көрүү органдарын жаракаттардан коргоо жана телекөрсөтүү же компьютердин алдында өткөргөн убакытты контролдоо керек. Баланын офтальмологдун⁵ кароосунан туруктуу өтүп турушу керектиги жөнүндө ата-энелеринин эсине салып туруу керек.

Жалпы билим берүү мектебине объекттин контурун сезген, бирок көрбөгөн балдарды киргизүүгө болот. Ошондой эле, жакын аралыкта жайгашкан буюмдарды жана адамдарды көрүшөт, бирок алыстагы майда буюмдарды көрбөгөн балдардын топторун да киргизүүгө болот. Биринчи топтогу балдар жардамга жана коштоого муктаж, аларга эмненин кайда турганын жана алар менен эмне кылуу керектигин аларга түшүндүрүү керек. Мектептин территориясында, класста, мектепке караштуу участка то баланын жүрүүсүн багыттоо, имараттан чыгаруу, ашканага, кол жуучу жайга ж.у.с. жетүүгө жардам берүү боюнча иштерди жүргүзүү керек.

Методикалык сунуштар:

- педагогдор баланын медициналык картасы менен милдеттүү түрдө таанышып чыгуусу зарыл, анда психологдун, дефектологдун, логопеддин жана педиатрдын өзгөчө сунуштары белгиленет;
- баланы бир ишмердиктен башка ишмердикке бат-баттан которуп туруу керек;
- доскага ири (чоң) шрифт менен жазуу керек;

⁵Бул эрежелерди балдар гана колдонбостон ДМЧБнын ата-энелери да колдонуулары керек. Бул эрежелер бардыгы үчүн пайдалуу.

- улуу киши сөзүн так, жай сүйлөшү керек, зарыл болсо, сөзүн бир нече жолу кайталашы керек. Мугалим, бала эмнени жасаса, анын баарын айтып турушу керек: жазып жатат, сүрөт тартып жатат, тажрыйбасын көрсөтүп жатат ж.у.с., көрсөтмө окуу куралдарында эмне тартылгандыгын (мисалы, «сол жакта үй тартылган» же «үстүндө – асман, күн, ал эми астында - токой») айтып турушу керек.
- сабактарды өткөрүү учурунда алар чоң масштабдагы, көп түстүү жана контрасттык түстөрдөгү көлөмдүү көрсөтмө окуу куралдарын колдонуу керек. Балдар айрым түстөрдүн айкалыштарын: саргыч-кызыл, көгүш-көк түстөрүн начар кабыл алышат. Имарат жайлардагы жарык берүүлөр жакшы болушу керек. Окуу материалдын түсү, контуру, силуэти боюнча жакшы көрүнө тургандай чоң болушу керек; ал табигый өлчөмдөргө, б.а. машина үйдөн кичине, помидор — капустадан бир аз кичине ж.у.с. өлчөмдөргө туура келиши керек.
- көрсөтмө окуу куралдарын (муляждарды, фланелден жасалган фигураларды, наждак кагаздарды, зымдарды) кармап көрүп, сезиши үчүн балдарга берүү керек. Сезимге карата таяныч, көрүүсү бузулган балдарды окутууда чоң ролду ойнойт;
- көрүүсү жакшы окуучуларга караганда көрүү жөндөмдүүлүгү начар бала кыйла жай окуйт жана жазат, жана класстагылардын ылдамдыгына жетише албашы мүмкүн. Ушуга байланыштуу, сабактын фрагменттерин ага жазууга мүмкүн боло турган диктофонду колдонуу жөндүү болот;
- баланы табигый жарыктын булагына жакын койсо, көрүү жөндөмдүүлүгү бузулган (начар) айрым формаларында (катаракт, көздүн агынын тумандашы) балдардын жарыктан коркуусу байкалат. Эгерде, тышкы блегилери жөнүндө айтсак, анда жарыктан коркуусу байкалган балада көзүнөн жаш агуу, көзүн жумуу, көздөрүн колдору менен жабуу, жарык болсо көздөрүнүн ооругандыгына даттануусу байкалат; Мындай балдарды жарык булагынан алысыраак кармоо керек. Эгерде, балада жарыктан коркуусу жок болсо, жана ал кошумча жарыкка муктаж болсо, анын жумуш орду жарыктын деңгээлин жөнгө салгычы бар стол үстүнө коюлуучу лампа менен кошумча жарыктандырылышы керек;
- аларда баланын катуу кыйкыруусу, башы менен ылдый эңкейүү же катуу бурулуу абалдарынын жаралышын болтурбоо; чарчоого жол бербөө керек;
- эшиктерди жана шкафтарды ачык калтырбоо керек;
- баш ийкөө, кол менен жаңсоо ж.у.с. бардык түшүнүк берүүчү жаңсоолорду сөздөр менен жана айрым учурларда ага колду (ийинине алакан менен акырын чабуулар) тийгизүү менен коштоңуз. Көпчүлүк материалды кагазга баяндап жазыңыз. Тийиштүү шрифтти колдонуңуз (курсив же боелгон тамгалар көпчүлүк учурда окууну татаалдаштырат);
- мектептин чегинде таякты колдонуу менен кыймыл-аракетинин координациясын такшалтуу, кыймыл жана таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн өз алдынча сейилдөөгө мүмкүнчүлүк берүү керек;
- досканы, стендди, педагогду бала жакшы көрө алгандай жерден ага орун табуу керек;
- бала класстын жайгашуусун жакшы биле тургандыгын, өзүнүн ордуна бара турган жолду таба ала тургандыгына ишеним алыңыз, бала класс жайын өздөштүргөнчө жана тааныш жайдагы кыймылдарынын автоматизмин иштеп чыкмайынча, өзгөчө алгачкы убактарда, баланын ордун жана ага тааныш абалды өзгөртпөнүз;

- бир жайдан экинчи жайга өтүү учурунда же сейилдеп жүргөндө, көрүүсү бузулган балдар үчүн сөзсүз жардамчы керек. Көзү көргөн адам ар дайым сокур же көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган баладан алдыга басышы керек, ал анда көзү көргөн адамдын кыймылынын алдын ала сезе алат. Кыймылын жеңилдетүү үчүн бала коштоочунун колунун чыканагынын өйдө жагынан кармоосу керек, ал эми чоңдор менен сейилдеп жүргөн кичинекей балдар, баланын колунун чоң бармагы чоң адамдын колунун тышкы жагында, ал эми манжалары анын колунун ички жагында болгондой кармап алышса болот. Көркөм жана мультипликациялык фильмдерди көрсөтүүдө, андагы абалдарды, кырдаалдарды каармандардын жүрүш-турушун сөздөр менен түшүндүрүү аркылуу коштоп туруу керек. Муну жасоо жөнөкөй эмес, ошондуктан мындай түшүнүктөрдү алардын түшүнүшү үчүн педагогдун өзү түшүндүрмө бергени жакшы, себеби көрсөтүлгөн сюжеттин мазмунун, мисалы, каармандын бетиндеги мимикасынын жана колунун кыймылдарынын мазмунун, аларга балдар дайыма эле көңүл бура беришпейт;
- балдар педагогдун сөзүнө толук көңүлүн коюп, башка үндөргө алаксыбаш үчүн башка үндөрдү (ызы-чууларды) минимумга чейин төмөндөтүү же аларды таптакыр четтетүү керек;
- зарыл болсо, лупаларды колдонууга болот;
- камкордук жасоо өтө ашыкча болбошу керек, себеби ал көрүүсү начар балдардын активдүүлүгүнүн басандашына, ошондой эле алардын демилгесиздик жана өзүмчүлдүк сыяктуу алардагы терс инсандык өзгөчөлүктөрүнүн түзүлүшүнө алып келиши мүмкүн;
- көрүү жөндөмдүүлүгү начар балдардын көпчүлүгүндө башка адамдар менен сүйлөшүүсүндө көйгөйлөр жаралат. Бул маектешинин сөзүн угууну билбегендик, ошондой эле маектешүү боюнча тажрыймасынын аздыгына байланыштуу болушу мүмкүн. Ушундай балдардын сүйлөөсү көпчүлүк учурда монолог мүнөзүндө болот, маектешүүдө диалогго жетишилбейт. Мындай учурларда, жардам берүү зарыл;
- окутуу иштеринин жүрүшүндө мугалим көрүү жөндөмдүүлүгү начар окуучу тапшырмаларды аткарууга күчү жетип жаткандыгына жана көздөрү жакшы көргөн окуучулар менен бирге иштөөгө көнүп жаткандыгына көңүл буруу менен байкоого алууга тийиш. Мындай байкоолор окуучунун жумушчу жүгүн жөнгө салуу, окуу маселелерин чечүүчү убакытты көбөйтүү же азайтуу үчүн керек;
- мектептердин башталгыч класстарынын көрүүсү начар окуучуларынын эң жогорку ишке жөндөмдүүлүгү экинчи сабакта байкалат, жогорку класстын окуучуларыныкы - экинчи жана үчүнчү сабактарда байкалат. Бир жуманын ичинде ишке жөндөмдүүлүгү өзгөрүлүп турат. Эң жогорку ишке жөндөмдүүлүк шейшемби күндөрү байкалат, ал эми бейшемби күндөрүнөн тартып жөндөмдүүлүк төмөндөй баштайт жана ишемби күндөрү ал минимумга түшөт;
- мындай бала менен иштеген педагог бөлмөдөгү терезенин фонунда жарыкка каршы турбоосу сунушталат;
- педагогдун кийимине карата айтсак, көрүү жөндөмдүүлүгү начар бала тарабынан алар жакшы кабыл алына турган ачык түстөгү кийимдерди кийүүсү сунушталат.
- көрүү жөндөмдүүлүгү начар баланын тигил же бул ишти ал жеңил эле аткара ала тургандыгына аны шыктандыруу менен ал кыйынчылыктарды жеңип чыгышы жана сабактарда жакшы жыйынтыктарга жетүүгө умтулуусу үчүн анын психологиялык маанайын түзүү керек.

Окуутуу мейкиндиги

Көрүү жөндөмдүүлүгү начар баланын жумуш орду туура жана жетиштүү түрдө жакшы жарык болушу керек. Андай баланы биринчи (терезенин жанына) жана экинчи (ортодогу) катарга отургузуу керек. Мындан тышкары, алыстан начар көргөн баланы доскага жакын, биринчи же экинчи партага отургузуу керектигин, ал эми алыстан жакшы көргөн баланы, тескерисинче, доскадан алысыраак, акыркы парталарга отургузуунун зарылдыгын эске алуу керек. Бул баланын көрүүсүнүн аномалиялык өзгөчөлүктөрү менен шартталган.

Төмөнкүлөрдү сактап колдонуу керек:

- партадагы такт (жол) багыттарды (кармап билүү белгиси);
- терезелерге күнүрт кара түстөгү пардаларды колдонууга жол берилбейт, класстык бөлмөнүн жарыктандырылышы максималдуу түрдө жеткиликтүү болушу керек;
- класстагы досканын жана окуу парталардын үстүлөрү лакталбаган болушу керек.

Атайын жабдуулар

- спорт жабдууларындагы көрүүчүлүк багыттары;
- баланын бою боюнча жөнгө салына турган окуу парталары;
- учу ачык түстөгү болгон көрсөтүүчү таяктар (указкалар);
- ар кандай чоңойтуучу приборлор (мобилдүү колдонуу үчүн стол үстүнө коюла турган лупалар);
- баланын жумуш ордун кошумча жарыктандыруу (парта жана досканы кошумча жарыктандыруу)

Көнүгүүлөр⁶

Көрүүнүн жана акыл-эсинин чарчоосунун алдын алууга карата көздүн чыңалуусун жок кылуу үчүн көнүгүүлөр, көздүн чарчоосунун алдын алууга, көрүү системасын активдештирүүгө карата көнүгүүлөр милдеттүү түрдө камтылган, дене тарбиялык тыныгууларды өткөрүү керек.

- көздөрдү эс алдыруу үчүн орундан турбастан эле көздөрдү өйдө, ылдый, оң жакка, сол жакка кароо, көздөр менен айлананы тартуу же өзүңдүн атыңдын биринчи тамгасын тартуу керек;
- көздү бат-бат ирмегилеп, көздү жумуп туруп, 5ке чейин жай санап, тынч отуруп туруу керек. Бул көнүгүүнү 4-5 жолу кайталоо керек;
- көздү катуу жумуп туруу (3кө чейин саноо) керек, көздү ачып, алысты кароо менен (5ке чейин саноо) керек. Бул көнүгүүнү 4-5 жолу кайталоо керек;
- өзүңдүн алдындагы кайсы бир буюмга карап, ошол буюмдан көзүңдү албастан туруп, башыңды оң жакка жана сол жакка буруу керек (2-3 жолу);
- өткөрүлгөн көнүгүүлөрдүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн «Пальминг» көнүгүүсүн аткаруу абдан маанилүү. Балдар алакандарын бири-бирине күйгөн сыяктуу болуп сезилгенге чейин катуу сүрүштүрүшү керек жана 20-30 секундга алакандары менен көздөрүн жаап туруу сунушталат.

⁶Тиркемеден Сиз аларды окуу процессинде бардык балдар менен колдонууга боло турган, көздөрдүн чыңалуусун жана чарчоосун жок кылууга багытталган көнүгүүлөрдүн серияларын табасыз.

3. СҮЙЛӨӨРЕЧИ КАТУУ БУЗУЛГАН БАЛДАР (СКБ- ТНР)

СКБ (ТНР)⁷ – угуусу жакшы сакталган жана интеллекти ченемдүү болгон балдарда белгиленген, сүйлөө системасынын компоненттерин (сүйлөөсүнүн лексикалык жана грамматикалык түзүлүшү, фонематикалык процесстери, үн чыгаруусу, үн агымын просодикалык уюштуруусу) түзүүдөгү туруктуу спецификалык четтөөлөр. Бул категорияга алалия, афазия, ринолалия, дизартрия жана кекечтенген балдар кирет, анда окуу жана жазуу учурунда алардын бузулушуна алып келе турган, сүйлөөнүн (речтин) жалпы өнүкпөй калгандыгы белгиленет.

Сүйлөөречинин бузулушунун жаралган себептери:

- экологиялык кырдаалдын начарлашы;
- йод- жана фтордун тартышыгы;
- боюнда бар учурда патологиялардын санынын көбөйүшү;
- төрөт учурунда жаракаттардын (травмалардын) санынын көбөйүшү;
- балдардын ден соолугунун начарлашы жана балдардын оорууларынын өсүшү;
- ар кандай социалдык себептер.

Социалдык-психологиялык себептер:

- туура эмес сүйлөгөн чөйрө жана тарбия (бузулган тиби боюнча);
- оң эмоционалдуу чөйрөнүн жоктугу;
- ашыкча катуу үндөр (ызы-чуу);
- психикалык жаракаттар (травмы), үй-бүлөдөгү узак психотравмалык абал.

Методикалык сунуштар:

Сабактарды пландоо жана өткөрүү учурунда СКБ (ТНР) менен болгон балдардын спецификалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек. Алар менен ишти уюштуруу учурунда төмөнкүлөрдү жасоо максатка ылайык:

- анын жаш курагын жана психикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен балага жекече терең мамиле жасоо керек;
- окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн тапшырмаларды аткарууга оң мотивация берүүнү камсыз кылуу керек;
- ишмердиктердин ар кандай түрлөрүн бат-баттан алмаштырып туруу керек;
- көңүл буруу, эске тутуу, ой жүгүртүү боюнча операцияларды ж.у.с. өнүктүрүү боюнча машыктыруу көнүгүүлөрүн сабактарга киргизүү керек;
- жагымдуу кырдаалды, жумшак режимди түзүү керек;
- окуучулардын адекваттуу мүмкүнчүлүктөрүнө жараша ыкмаларды жана методдорду колдонуу керек;
- СКБ (ТНР) менен болгон балдардын өзгөчөлүктөрүн билип туруп, дидактикалык оюндарды колдонуу менен окутула турган материалды жакшы өздөштүрүүсү үчүн бир нече (угуучу жана көрүүчү, угуучу жана жол (такт) анализаторлорду ишке тартууга умтулуу керек;
- балдар менен сүйлөшүүдө үн бир калыпта кармалган тондо болушу керек. Мүмкүн болушунча үндү жогорулатпастан, так жана жай сүйлөө керек;

⁷Атайын педагогика / Н.М. Назарованын ред.. - М.: 2010.

- тынч, кыймылдары ишенимдүү, шашылуунун жоктугу, жашоонун бардык учурларында өзүн кармай билүү керек;
- бала менен баштаган ишти ар дайым бардык учурда аягына чыгаруу керек, туруктуулукту көрсөтүү керек.

4. ПСИХИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮ БУЗУЛГАН (ПӨБ)БАЛДАР

Психикалык өнүгүүнүн бузулушу – бул баланын психикасынын өнүгүү темпинин басаңдоосу, жалпы билим запасынын жоктугу, ой жүгүртүүсүнүн жетишсиздиги, оюн кызыкчылыктарынын басымдуулугу, интеллектуалдык иштен тезчарчагандыгы менен билинет. ПӨБ ченемдүүлүк жана акылдын жетишсизигинин ортосундагы ара абал болуп саналат. Бул түшүнүк туруктуу, айыкпас психикалык өнүкпөгөндүк жөнүндө эмес, бул бала мектепке окууга кирген учурда көбүнчө байкала турган темптин басаңдашы жөнүндөгү түшүнүктү айтып турат.

К. С. Лебединская тарабынан сунушталган классификацияны⁸ карап чыксак, анда ПӨБнын4 клиникалык тиби белгиленген.

- **Конституциялык жактан жаралган ПӨБ** – бузулуунун ушундай түрү тукум-куучулук табиятында кездешет. Бала өзүнүн өнүгүүсүнүн басаңдаган темпинде атасынын жана энесинин жашоо сценарийин кайталаган сыяктуу болот. Мындай балдар 10-12 жаштарында компенсацияланат. Алардын эмоционалдуу-эркин чөйрөсүнүн жана жүрүш-турушунун өнүгүүсүнө өзгөчө көңүл буруу керек.
- **Соматогендик жактан жаралган ПӨБ** – узакка созулган өнөкөттүү оорулар, туруктуу астениялар (баш мээсинин клеткаларынын нервдик-психикалык жактан алсыздыгы) ПӨБгө алып келет. Балдардын интеллекти сакталган учурунда анын эмоционалдуу-эрк чөйрөсүнүн жетишсиздиги аны айырмалап турат. Ишке жөндөмдүү абалында алар окуу материалын жакшы өздөштүрө алышат, ал эми ишке жөндөмдүүлүгү түшкөн мезгилде алар иштен баш тартып, сабакта уктап калышы да мүмкүн.
- **Психогендик жактан жаралган ПӨБ.** Балдар физикалык жактан ченемдүү өнүккөн, мээ системасы толук кандуу иштейт, соматикалык жактан ден соолугу жакшы. Психогендик жактан жаралган психологиялык өнүгүүнүн бузулушу, баланын инсандык түзүлүшүнүн бузулушуна алып келе турган социалдык-педагогикалык жактан кароосуз калгандыгына, тарбиялоонун жагымсыз шарттарына байланыштуу болот.
- **Балдардын шал оорусунан жаралган ПӨБ** (катуу билинген бузулуулар). Интеллектин жана инсандыктын өнүгүүсүнүн темпинин бузулушунун себеби болуп, мээ түзүмдөрүнүн жетилишинин одоно жана туруктуу локалдуу бузулушу саналат. Мында ал бат чарчоого, дискомфорттуу көтөрө албоого, ишке жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө, көңүл коюуга карата концентрациясынын начарлоосуна, эске тутуусунун төмөндөшүнө, таанып-билүү ишмердигине алып келе турган шал

⁸Лебединская К.С. Балдардын психикалык өнүгүүсүнүн кечендөөсү // Балдардын өнүгүүсүнүн аномалияларынын себептери. М.: СССР АПН басмаканасы, 1984.

астениясынын кубулушу белгиленет. Ой-жүгүртүү операциялары аягына чыкпайт, иш өндүрүмдүүлүк көрсөткүчтөрү боюнча акыл-эси жагынан жеңил деңгээлдеги кемчилиги бар болгон балдарга жакыныраак. Билимдерди фрагментардуу өздөштүрөт. Ушул топтун интеллектуалдык ишмердигинин өнүгүүсүнүн туруктуу артта калуусу менен эмоционалдык-эрк чөйрөсүнүн өнүкпөгөндүгү айкалышат. Ушул категориядагы балдарга психологдун, дефектологдун, логопеддин жардамы керек.

Методикалык сунуштар:

- окуучуга өзүнүн күчүнө карата болгон ишенимин туруктуу түрдө колдоп туруу керек, айрым күчтөрдү жумшоо менен окуучуга анын айрым иш-аракеттериндеги ийгиликтерин субъективдүү түрдө башынан кечирүүнү камсыз кылуу керек. Тапшырмаларды татаалдаштырууну, пропорционалдуу түрдө баланын мүмкүнчүлүктөрүнө жараша, акырындык менен өстүрүү керек;
- Ишке дароо киришүүнү талап кылбаш керек. Сабактын ар бир этабында уюштуруучулук учурун сөзсүз түрдө киргизүү керек, себеби ПӨБ менен болгон окуучулар мурдагы ишинен башка ишке кыйындык менен араң которулушат;
- балага күтүүсүз суроо берүү жана андан тез жооп алуу абалына калтырбаш керек, ойлонуу үчүн сөзсүз түрдө убакыт берүү керек;
- чектелген бир убакыткы чоң жана татаал материалды өздөштүрүү үчүн берүүгө болбойт, аны бөлүктөргө бөлүп, акырындап бөлүктөр менен берүү керек;
- ПӨБ балдардан туура эмес жоопту ошол жерде өзгөртүүнү талап кылууга болбойт, андан көрө кайсы бир убакыттан кийин анын жооп беришин өтүнгөн жакшы;
- тапшырмаларды аткаруу учурунда ар кандай кошумчаларга, тактоолорго, нускамаларга окуучунун көңүлүн буруп алагды кылууга жол берилбейт, себеби аларда башкага кайра өтүү процесси өтө төмөн;
- көрүү таянычын (картиналарды, схемаларды, таблицаларды) колдонуу менен окуу ишмердигин жеңилдетүүгө умтулуу керек, бирок ашыкча колдонууга болбойт, себеби анын кабыл алуу көлөмү төмөндөгөн;
- бардык анализаторлордун (кыймылдык, көрүүчү, угуучу, кинестетикалык) ишин активдештирүү керек. Балдар угушу, көрүшү, кайталап айтып турушу ж.у.с. айтып керек;
- өзүн-өзү контролдоосун өнүктүрүү, өзүнүн жана курдаштарынын каталарын өз алдынча табууга мүмкүнчүлүк берүүгө, бирок аны оюн ыкмаларын колдонуу аркылуу өтө тактыкта жасоо керек;
- ар бир баскыч менен иштөөнүн алдында ага кылдат даярдык керек. Тездик жана жасалган саны анчалык маанилүү эмес, эң жөнөкөй тапшырмаларды тыкыр жана туура аткаруу абдан маанилүү;
- мындай балдардын өнүгүүсүндөгү өзгөчөлүктөр жөнүндө мугалим унутпашы керек, чарчоонун алдын алуу максатында эс алуу үчүн кыска убакытка мүмкүндүк берүү, бир калыптагы динамикалык тыныгууларды (10 минутадан кийин) сабакка киргизүү керек;
- сабакта эки жаңы түшүнүктөн ашык түшүнүк бербеш керек. Иште механикалык эске тутууну эмес, маанисин эске тутууну активдештирүүгө умтулуу керек;
- чачырап турган көңүлдүн концентрациясы үчүн күтүүсүздүк ыкмаларын (тыкылдатуу, кол чабуу, музыкалык аспаптар, шылдырак, ж.б.) колдонуу менен тапшырмалардын алдында тыныгууларды жасоо керек;

- иште кошумча ыкмаларды (мактоолор, мелдештер, жетондор, фишкалар, чаптамалар ж.б.) колдонуу зарыл. Сабактарда оюнду жана оюн кырдаалдарын пайдалануу керек;
- сабакта максималдуу тынч абалды түзүү керек. Окутууда жакшы ак ниеттүүлүк, боорукердик атмосфераны колдоо зарыл;
- окуу материалын берүү темпи тынч, текши, жай, негизги учурларды көптөгөн кайталоолор менен берилиши керек;
- бардык ыкмалар жана методдор ПӨБ балдардын мүмкүнчүлүктөрүнө жана алардын өзгөчөлүктөрүнө туура келүүгө тийиш. Балдар өздөрүнүн канааттануу сезимин жана өздөрүнүн күчтөрүнө ишенүү сезимин сезе билиши керек.
- сабактарда жана сабактардан тышкары убакта балдардын ишмердиктеринин бардык түрлөрүнүн коррекциясына туруктуу көңүл бөлүү керек;
- чоңдор менен өз ара ишенимдүү мамилелерди түзүү керек.

5. ТАЯНЫЧ-КЫЙМЫЛ АППАРАТЫ БУЗУЛГАН (ТКАБ) БАЛДАР

Азыркы учурда таяныч-кыймыл аппараты бузулган балдардын негизги контингенти балдар шал оорусу (ДЦП) менен жабыркашат.

Балдардын шал оорусу⁹ борбордук нерв системасынын татаал оорусу болуп саналат, ал бир гана координациялоочу - кыймыл органдарынын ооруларына, кыймылдын темптерине, алардын көлөмүнүн жана күчүнүн чектелишине гана алып келүүчү эмес, ал акыл-эстин өнүгүүсүнүн кечигүүсүнө же патологиясына, сүйлөө жөндөмдүүлүгүнүн начарлашына, угуу, көрүүнүн бузулушуна ж.у.с. бузулууларга алып келет. Балдардын шал (ДЦП) оорусунун жаралышына алып келе турган негизги себептер болуп, - бул кош бойлуу кезде да, төрөт учурунда да, бир нече жагымсыз факторлордун айкалышы саналат.

ТКАБ балдарды коррекциялык-педагогикалык иштин ар кандай варианттарына муктаж 2 категорияга бөлүүгө болот:

1. Борбордук нерв системасынын кыймылдатуучу бөлүктөрүнүн (алардын көпчүлүгү балдардын шал оорусу менен жабыркаган балдар (ДЦП)) органикалык жабыркоосу менен шартталган, алардын өнүгүүсүндөгү бузулуулары менен болгон балдар.

Шал болуп ооруган учурда баланын көрүүсү, угуусу, психикалык функцияларынын түзүлүшүнүн жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүнүн бузулушу, оозеки (дизартрия, алалия) жана жазуу речинин (дислексия, дисграфия) бузулгандыгын байкоого болот.

Шал болуп ооруган баланын көрүүсүнүн кабыл алуусунун өзгөчөлүктөрү кабыл алуусунун темпинин өзгөрүшү, фрагментардык жана дифференцирленбегендиги, багытты-көрүүчү реакцияларынын жана көрүү аркылуу көңүл буруунун алсыздыгы менен мүнөздөлөт. Угуу аркылуу кабыл алуусунун өзгөчөлүктөрү угуунун багытты-издөө реакцияларынын туруксуздугу менен мүнөздөлөт.

Шал менен ооруган балдардын мейкиндик багыты бузулган. Буюмдардын жайгашышын жана мейкиндиктеги өзүнүн денесинин бөлүктөрүн, геометриялык фигураларды таанууга жана аны жасоого, бөлүктөрдөн бүтүндү тургузуу жөндөмдүүлүгүн аныктай турган түшүнүктөрдү абдан жай түзгөндүгүндө көрүнөт.

⁹Атайын педагогика / Н.М. Назарованын ред.. - М.: 2010.

Көп учурда көңүл коюунун, анын туруктуулугунун жана башкага буруп которулуунун ыктыярдуулугу жабыркайт. Бала сунуш кылынган объектке же ишмердикке кыйынчылык менен жана көңүлүн кыска эле мөөнөткө топтой алат, көбүнчө башкага алаксып кетет. Эске тутуусу анализатор (көрүү, угуу, кыймыл-кинетика) системасынын бири бузулушу мүмкүн. Ой-жүгүртүү процесстеринин инерттүүлүгү, жалпылоо иштерин түзүүнүн деңгээлинин төмөндүгү менен мүнөздөлөт.

Көп учурда иш-аракетинде психикалык жактан жетишсиздигин күбөлөндүрүүчү эмоционалдык жактан туруксуздугун көрсөтүүсү белгиленет. Айрым балдардын эмоционалдуу реакциясынын бузулушу жээлигүүнүн, кыжырлануунун күчөшү, токтогон кыймыл-аракетинин жазылышы, ал эми башка балдарда, тескерисинче, кыймыл-аракетинин басаңдоосу, көңүлсүздүгү менен байкалышы мүмкүн.

2. Интеллектуалдык өнүгүүсүндө билинген бузулуулары жок, ортопедиялык патология менен болгон балдар. Айрым балдарда психикалык өнүгүүсүнүн жалпы темпи бир аз басаңдаган жана, өзгөчө, көрүү-мейкиндикти элестетүүнүн айрым жигердүү функциялары парциалдуу бузулган болушу мүмкүн. Бул категориядагы балдар системалуу ортопедиялык дарылануунун жана жекече жеңил кыймыл режимин колдонуунун фонунда психологиялык жактан колдоого муктаж.

Жалпы билим берүү мектебине өз алдынча баса алган жана өзүн-өзү тейлей ала турган көндүмдөрү бар, шал ооруусунун (ДЦП) жеңил формасы менен ооруган балдар киргизилет. Айрым балдарда психикалык өнүгүүсүнүн бузулгандыгы, кыймыл-аракетинин басаңдашы жана колдорунун майда моторикаларынын өнүгүүсүнүн жетишсиздиги байкалышы мүмкүн. Мындан тышкары, психикалык өнүгүүсү жагынан артта калган балдарда көңүл буруу концентрациясы төмөн, эске тутуу жөндөмдүүлүгү кыска мөөнөттүү экендиги байкалат. Шал ооруусу (ДЦП) менен ооруган балдар бардык тышкы козгогучтарга өзгөчө сезгич жана өтө тынчсызданган (козголгон) абалда болушат. Айрым балдарда санааркоо, тынчсыздануу, кыймылынын жазылышы, ал эми башкаларында, тескерисинче, көңүлсүздүк, пассивдүүлүк, демилгесиз жана кыймыл-аракетинин басаңдоосу белгиленет.

Шал ооруусу (ДЦП) менен ооруган балдарда мейкиндик багыты да бузулган болушу мүмкүн. Алардын көпчүлүгү карандашты же кисточканы кыйындык менен араң кармай алышат. Балдардын айрымдары сол колу менен иштешет, ошондуктан алардын тарткан сүрөттөрү анчалык так эмес. Сабактардын жүрүшүндө педагог балага оң колу менен да иштөөнү сунушташы керек. Балдар мейкиндиктин алыстыгын кыйынчылык менен аныкташат: алар «алыс», «жакын», «андан алысыраак» деген түшүнүктөрдү «тигил жерде (тигинде)» жана «бул жерде (мында)» деген аныктамалар менен алмаштырышат. Аларда буюмдардын бүтүндөй образы бузулган (бөлүктөрдөн бүтүн буюмду чогулта албайт - пазл чогулта албайт, карточкалардан үлгүлөр боюнча конструкцияларды аткара алышпайт). Көп учурда алардын оптико-мейкиндик бузулуулары байкалат. Мындай учурда балдарга геометриялык фигураларды көчүрүп жасоо, сүрөт тартуу, жазуу кыйынга турат.

Жалпы билим берүү мектебине таяныч-кыймыл аппараты бузулган балдарды киргизүүдө, педагогдордун эске алуусу керек болгон балдардын **спецификалык өзгөчөлүктөрү**:

- активдүүлүктү көрсөтүшпөйт, чечкиндүү эмес жана пассивдүү, жай кыймылдуу, өз күчүнө ишене алышпайт жана таарынчаак болушат,
- курдаштары менен эмоционалдык байланыштарды начар түзүшөт,
- иштердин башка түрлөрүнө араң которулушат,
- айтылган сөздү (речти) өтө жай кабыл алышат,
- эске тутуу жөндөмдүүлүгүнүн кыска мөөнөттүүлүгү боюнча көйгөйлөрү бар,

- айрым учурда аларды аткаргысы келбеген өтүнүчтөргө агрессивдүү каршылык көрсөтүшөт. Мындай учурда агрессиясы өтүп кеткенге чейин балага убакыт берүү керек, андан кийин өтүнүчтү башка формада баядап айтуу керек.

Шал менен ооруган (ДЦП) балдар менен иштөөдө:

- жүрүм-турумдун жана зарыл болгон иштерди жүргүзүү (буюмдардын көбүрөөк ачык так көргөзмөсүнүн) мисалдарын колдонуу менен нускамаларды берүү керек;
- так, жай жана кыска сүйлөмдөр менен сүйлөө керек. Терминдерди колдонбогула;
- баланын каалоосун эске алуу керек, катуу талап кылбай, стимул берүүчү же мотивациялоочу шарттарды түзүү керек;
- сабактарды жана иш-чараларды өткөрүү учурунда баланы элдин көзүнчө мактоо керек;
- алар балдардын кызыкчылыгын түзө турган методдорду жана ыкмаларды, мисалы – иштин оюн формаларын колдонуу керек;
- катуу кыйкырыкка же тыюу салууларга, урушууга, алардын мотивдери түшүнүксүз болгон жүрүм-турум үчүн нускама берүүгө жол берилбейт;
- чарчап кетишине жол берилбейт, өз убагында эс алуу жана алаксуу үчүн убакыт берүү керек (20 минут иштейт, 5 минут эс алат);

Методикалык сунуштар:

Мугалим төмөнкүлөрдү аткарышы керек:

- ата-энелери менен тыгыз байланыш түзүшү жана кызматташуусу керек;
- психофизиологиялык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле окуу матиралына ээ болгон учурда жарала турган типтүү кыйынчылыктарын билиши керек;
- окутууну баштоого чейин баланын кызыгуусу, кызыкчылыктары, шыктары, жакшы көргөн сабактары, оюндары жөнүндө ата-энелери менен маектерди толук өткөрүшү, алардан анын кайсы кыймыл көндүмдөрүнүн өнүккөндүгүн жана кайсы иш процессинде ал аларды активдештире тургандыгын аныктап билүү, окутуу ишинин процессинде аларга таянууга боло турган, мүнөзүнүн оң жактарын, ошондой эле педагог тарабынан өзгөчө көңүл буруусу талап кылына турган терс жактарын аныктап билүү керек;
- ар бир сабакка убактылуу жана мейкиндик багыттагы көнүгүүлөрдү киргизген жакшы (мисалы, колунду дептердин оң жагына кой; календардан бүгүнкү күндү тап ж.у.с.);
- баланын эмоционалдык-эрк чөйрөсүнүн абалына көңүл буруу жана сабак учурунда аларды эске алуу керек (катуу санааркоого, тынсызданууга, таарынчактыкка ДЦП балдар жакын);
- колдорунун моторикалары катуу бузулган балдар үчүн (дээрлик бардык учурда алар сүйлөө речинин катуу бузулушуна байланыштуу) бала толук сүйлөө менен жооп бербегенге мүмкүндүк бере турган, тест формасындагы тапшырмаларды жекече тандоо зарыл;
- кол эмгек, сүрөт тартуу сабактары өзгөчө орунду ээлей тургандыгын билүү зарыл, себеби аларда көргөзмө-буюм үлгүсү боюнча ишмердиги олуттуу орунду ээлейт, бул акыл-эс иштеринин жалпыланган ыкмаларын түзүүгө мүмкүндүк берет;
- окуучу өзүнүн психикалык абалы боюнча ошол сабакта иштөөгө алы келбесе, материалды жекече-топтук сабактарда түшүндүрүү керек;

- тез чарчоонун алдын алуу же аны жок кылуу үчүн балдарды бир иштен башка ишке которуу, сабактардын түрлөрүн түрдүүлөтүү максатка ылайык келет;
- таяныч-кыймыл аппараты бузулган бала жалпы билим берүү мектебине келээрдin алдында ошол класстын окуучулары менен алдын ала түшүндүрүү иштерин өткөрүү зарыл;
- мугалим окуучуну ал өзү эркин алып жүрө ала тургандай же партадан өзү чыга ала тургандай катарга жана партага отургузушу керек; партадагы мейкиндик окуу куралдарын жетиштүү түрдө жайгаштырып жылдыруу үчүн орун жетиштүү болушу керек;
- байкоо жүргүзүү аркылуу мугалим окуучуга жазуу иштерин кайсы позада аткаруу жеңилээрэк, кандай: отуруп же туруп – жооп берүү ыңгайлуураак экендигин түшүнүшү керек;
- жазуу жана текшерүү иштеринин өлчөмдөрүн рационалдуу (тапшырмалардын көлөмүн жана аткаруу ыкмаларын жекече тандоо) түзүү керек, ошондой эле кат актысы өтө жай түзүлөөрүн эске алуу керек;
- жазуу тапшырмаларын аткаруу формаларын алмаштырып туруу керек;
- бала жазуу тапшырмасын толук аткарууга үлгүрбөсө, тапшырманын калган бөлүгүн ал оозеки жооп бере алат;
- окууга үйрөтүү учурунда атайын белгилерди (закладкаларды) колдонуу сунушталат;
- оозеки жоопту баалоо учурунда сөзсүз түрдө сүйлөө речинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек;
- таяныч-кыймыл аппараты бузулган балдар бат чарчай тургандыгы менен айырмаланышат. Бат-баттан дене-тарбия-паузаларын жасагыла, иштердин түрлөрүн алмаштыргыла;
- кыймыл көндүмдөрүн этап менен өнүктүргүлө. Биринчи этапта баланын буюмдарды колуна эркин алууга жана түшүрүүгө, аларды бир колунан экинчи колуна алууга, алардын кайсы бир жерге коюуга, алардын өлчөмүнө, салмагына, формасына жараша өзүнүн кыймыл күчүнө ылайык буюмдарды тандоого. Андан кийин телевизорду, радиону, жарыкты ж.у.с. күйгүзүү, өчүрүү жана которуу сыяктуу аракеттерге үйрөтүү керек;
- баланын сүйлөө речи так эмес болсо, коммуникациянын, мисалы, сүрөттөрдүн же тартылган белгилердин жардамы менен альтернативдүү каражаттарын иштеп чыгуу керек. Алар доскада бирге жайгаштырылышы мүмкүн, жана бала өзүнүн оюн билдирүү үчүн сүрөткө көрсөтө алат;
- баланын курдаштарын аны менен өз ара байланышууну суранган жакшы, себеби балдар адатта сүйлөшүүнүн өз жолун табышат;
- бала суроолорго жооп берүүгө кошулсун, бирок оозеки жооп берүү, ошондой эле карточкалар менен иштөө үчүн да ал үчүн кошумча убакыт калтыруу керек;
- сабакта окуу учурунда ага ал жардам бере турган окуучуга катар отургузуу керек, сабактан тышкары анын басып жүрүүсүнө жардам көрсөтүүгө балдарды тартуу зарыл;
- буюмдарды, теманы түшүндүрүү учурунда көрсөтмө куралдарды колдонуу керек, аны баланын кармоосун жеңилдетүү үчүн чоң буюмдарды колдонгон жакшы;
- карандашты анын дайыма болуп турушу үчүн партага байлап койгон жакшы;
- карандашты изолента, пенопласт, пластилиндин жардамы менен кармоону жеңилдетүү керек;

- баланын столго жетүүсүн жеңилдеткиле, бала класста эркин басып жүрө ала тургандыгына ишеним алгыла;
- бала өз алдынча ача ала турган бийик капкагы бар стол же доска менен баланы камсыз кылгыла;
- шал менен ооруган (ДЦП) баланын булчуңдарынын тонусун төмөндөтүүчү же жогорулатуучу көнүгүүлөрдү аткаруу боюнча ата-энелерине сунуштарды бергиле;

Төмөндөгү көнүгүүлөрдү колдонуу сунушталат:

- оң колдун манжаларын муштумга түйүп – кайра түзөтүү;
- манжаларды бир убакта жана кезеги менен бүгүү (ийүү);
- биринчи манжага калган бардыгын кезеги менен каршы коюу;
- "бир, бир-эки, бир-эки-үч" деп саноо менен столду ар бир манжа менен тыкылдатып чыгуу;
- манжаларды чыгаруу жана келтирүү, күч жумшоо менен бүгүү жана түзөтүү ("мышык тырмактарын чыгарды");
- биринчи манжанын учу менен калгандарына жеңил тийүү аркылуу манжаларды көп жолу бүгүү жана ачуу ("канаттуулар үчүн данды чачуу");
- жөнөкөй эле газета кагазын ирээттеп коюуга, жаюуга, тоголоктоого, барактоого, айрууга, бырыштырууга жана жылмалоого балдарды үйрөткүлө. Ушул көнүгүүлөрдүн бардыгы кадимки балдар үчүн да жакшы.

Физминуталар¹⁰

Дем алуу көнүгүүлөрү, мурун аркылуу дем алуу, демди ооз аркылуу чыгаруу, демди чыгарууда эриндер түтүкчө түрүндө болсун, 5 жолу кайталоо керек;

Колдордун манжалары үчүн кармоочу, бүгүүчү жана ачуучу көнүгүүлөр;

Колдор менен булгалоо, сол жакка, оң жакка ийилүүлөр, отуруп-туруулар, байпактарга жетүү;

Көздөр үчүн көнүгүүлөр: көздөрдү эс алдыруу үчүн ордуна турбастан эле өйдө, ылдый, оң жакка, сол жакка кароо керек. Көздөр менен айлана тартуу же өзүнүн атынын биринчи тамгасын тартуу, башы менен айлантуу кыймылдары.

6. АУТИКАЛЫК СПЕКТРИ БУЗУЛГАН БАЛДАР

Аутизм же аутикалык спектрдин бузулушу¹¹- (грек тилинен auto – өзүм) – байланыштардын бузулушунун акыркы формаларын, реалдуулуктан, анда аутистикалык ой-жүгүртүүнүн аффективдүү керектөөлөрүнө баш ийген, анын эркин уюштуруусу бузулган, өзүнүн ички санаа дүйнөсүнө кеткендигин белгилөө үчүн бул терминди швейцариянын психиатры жана психологу Э. Блейлер (1857-1939-жж.) киргизген. Мындай бузулуулар негизинен үч чөйрөдө: маектешүүдө, сүйлөшүүдө, жүрүм-турумунда байкалат.

¹⁰ТИРКЕМЕДЕ методикалардын кеңейтилген репертуарлары сунушталды.

¹¹Атайын педагогика / Н.М. Назарованын ред. - М.: 2010.

Аутикалык спектрдин бузулушуна төмөнкүлөр кирет: **балдардын аутизми, атиптүү аутизм жана Аспергер синдрому**. Бардык ушул терминдер бир эле бузулуштун ар кандай билингендигин баяндап жазат. Азыркы учурда аутизмди акылы кемдик варианты катары карала тургандыгын белгилей кетүү керек. Аутизм менен ооруган адамдардын 70 төмөн (75% жакын) IQ бар экендигине карабастан, көпчүлүк учурда бул баланын кабыл алуусунун (функционалдык бузулуштары) бузулушу менен байланышкан, аутизм жана кем акылдык экөө өз ара шартталган эмес, эки диагнозду тең өзүнчө башка кароо керек.

Азыркы учурда аутистикалык спектрдин бузулушу психикалык өнүгүүнүн бузулушунун өзгөчө түрү катары каралат.

АСБ менен болгон балдардын бардыгында коммуникациялык жана социалдык көндүмдөрдүн каражаттарынын өнүгүүсү бузулган. Алар үчүн жалпы болуп, эмоционалдуу-эрк чөйрөсүндөгү көйгөйлөр жана сүйлөшүүдөгү кыйынчылыктар саналат, алар дүйнөнүн айлана-чөйрөсүндө туруктуулугун сактоого жана өзүнүн журум-турумунун стереотиптүүлүгүнө карата алардын муктаждыктарын аныктайт. АСБ менен ооруган балдарда когнитивдик мүмкүнчүлүктөрү чектелген, бул эң алгач, кыймыл, сүйлөө, интеллектуалдык чөйрөлөрдө байкала турган, алардын аркасында нерв процесстеринин инерттүүлүгү турган бир иш-аракеттен башка иш-аракетке которуулудагы кыйынчылык. Өй-жүгүртүү чөйрөсүндөгү инерттүүлүктүн өтүп кетиши өтө кыйын, аны АСБ менен ооруган баланын окуу ишин уюштуруу учурунда эске алуу зарыл. АСБ менен ооруган балдардын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү өтө кеңири: акы-эсинин терең артта калышынан гениалдуулукка чейин барат.

АСБ менен ооруган балдар үчүн педагог жана тьютор менен узак мезгилдик байланыштардын жана анын туруктуу түрдө болушу абдан маанилүү. Кабыл алуусунун өзгөчөлүктөрүнүн кесепетинен өнүгүүсү ченемдүү курдаштарынын чөйрөсүндө окуу, аутизм менен ооруган бала үчүн жөнөкөй жана жеңил процесс болуп эсептелбейт. Сүйлөө өнүгүүсүнүн артта калышы, социалдык мотивациясынын төмөндүгү, ошондой эле айрым козгогучтарга гипер- же гипо сезгичтиги байкалган аутизм оорусу бар бала үчүн чоңдордун жардамысыз курдаштары менен байланыш түзүү кыйын, ошондуктан баланы тьютордун коштоосу – эң керектүү компонент болуп саналат жана социалдаштыруу процессинде ийгиликке жеткирет. Мугалим аутизм оорусу бар бала менен алдын ала байланыш түзүшү керек, аны жасоо кыйын болсо, анда, ортомчу аркылуу иш жүргүзүү керек. Керексиз чыр-чатактардын алдын алуу үчүн аутизм оорусу бар баланын класска келишине карата класстагы балдарды алдын ала сылыктык менен эскертүү жана аларды алдын ала даярдоо керек.

Окууга карата баланын мотивациясын жогорулатуу жана диалогго карата анын муктаждыгын жаратуу үчүн анын макулдугу менен чоң адам сабак өтүү мезгилине аны менен ролдорун алмаша алат. Тигил же бул тапшырманы кантип аткаруу керектигин бала “түшүнбөгөн” чоң эле адамга түшүндүрүүгө аракет кылсын. Андай учурда, ал өзүнүн маанилүүлүгүн сезет.

Аутизм менен ооруган балдарга максатсыз кайталанган кыймылдар, титирөөлөр мүнөздүү. Стереотиптик ритмден аларды таасири зор ритмикалык оюндарды жана кыймылдуу бийлерди колдонуу менен алаксытууга болот.

Эгерде, ага аларды сиз сунуштаган нускамаларды жана эрежелерди бала кабыл албаса, аларды эч качан ага күч менен таңуулабаңыз. Андан көрө, ага эмне кызык экендигин билүүгө аракет жасап, билип, ага кызык нерсени сунуштаңыз. Бул бала менен байланыш түзүүгө

жардам берет. Мугалим алдын ала ойлонуп, карточкаларга жекече тапшырмаларды жазып даярдап коюшу керек, баланын бир аз эле чарчаганын байкаса же ал бир нерсеге нааразы болгон учур болсо, ага даяр тапшырмаларды бере алат. Жумуш ордунда бала жакшы багыт алуусуна жардам берүү үчүн анын столуна же партасына белги коюп койгон жакшы: дептердин же барактын контурун, сызгычты, калем сапты тартып койгон оң. Анда ал өзүнүн партасына жеңилірээк көнөт жана андан эмне талап кылынаарын түшүнүүгө көнүгөт.

Эгерде, бала жазууларды жазуу менен иштеп жатса, аларга колдордун кыймылынын багытын жебелер менен көрсөтүп коюуга болот. Аутизми бар балдарга, аларды таануу жана, аны толук тартпастан, кайсы бир деталын кошуп буюмду бүтүрө тартуу талап кылына турган графикалык тапшырмаларды берүү сунушталат. Айрым учурда аутизм оорусу бар балага ишин уюштурууда физикалык жардам керек болот: чоңдор бир карандашты баланын колу менен кармап алып, аны менен бирге жазат же сүрөт тартат.

Аутизм оорусу бар баланын мейкиндик-убакыттык багытын жакшыртуу үчүн мугалимдин чыдамкай иши талап кылынат. Буюмдардын жайгашкан ордун көрсөтүү менен топтун, класстын же бүтүндөй мектептин планын түзүү керек; белгилерди (символдорду) жана сүрөттөрдү колдонуу менен күн тартибин толтуруп даярдоо керек. Бирок, схеманы жөн гана түзүп жана илип коюу жетишсиз, алар боюнча бала менен буюмдарды таануу жана атоо менен көбүрөөк “саякаттоо” керек (биринчи этаптарда, эгерде, бала алардын аталышын кайталоону каалабаса, аны тарбиячы же мугалим өзү кайталап айтып турушу керек).

Мугалим анын жетишкендигин контролдоого байланышкан бир катар эрежелерди түзүшү керек: - материалды ага ыңгайлуу каалаган түрдө (жазуу жүзүндө, оозеки түрүндө, мүмкүн компьютерде) жооп берүүгө уруксат берүү;

- текшерүү иштерин жазуу үчүн кошумча убакыт берүү;

- текшерүү иштерин кайра көчүрүп жазууга уруксат берүү;

- ишти белгиленген мөөнөттөн кеч кабыл алуу;

- аутизм оорусу бар баланы башка балдар менен салыштырбоого, анын өнүгүүсүнүн динамикасына туруктуу байкоо жүргүзүү керек;

- башка балдар анын жардамына кайрылышы үчүн аутизм оорусу бар бала ошол сабактарды жакшыраак билген (компетентүү) сабактарга карата ийгиликтүү абалдарды түзүү керек.

Аутизм оорусу бар бала айланасындагылар менен өз ара иштешүүгө үйрөнүүсү, ал анын социумга көнүгүшүнө жардам бере тургандыгы абдан маанилүү экендиги тууралуу мугалимде так түшүнүк болушу керек. Аутизм оорусу бар баланы окутуу учурунда, зарыл этап болуп, даярдык иштери саналат:

• психологиялык жана сүйлөө речинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо максатында, адистердин ата-энелер менен маектешүүсү;

• окутуу семинарларын өткөрүү, анда мугалимдер аутизм оорусу бар баланы окутууга карата негизги ыкмалар менен таанышышат.

Аутизм оорусу бар балдардын өзгөчө билим алуу муктаждыктары

Аутизм оорусу бар балдардын өзгөчө билим алуу муктаждыктарына бардык ДМЧ балдарга таандык, жалпы жана спецификалык муктаждыктары камтылган:

1. Класста окутуу абалына аны акырындык менен ченемдүү киргизип баштоо керек;

2. Журум-турумунда кыймылдарынын бузулгандары бар болсо, жардамчынын, мугалимдин/тьютордун (кырдаалдан чыгууга жардам берүүчү атасы/энеси же тарбиячы) коштоосу керек;
3. Болуп жаткан окуяны түшүнүү үчүн ага жардам берүүгө мүмкүндүк берүүчү, бала менен эмоционалдык байланышты түзүү жана аны өнүктүрүү боюнча мугалим болгон күчүн жумшоосу керек;
4. Баланга сенсордук жана эмоционалдуу ыңгайлуулукту камсыздоочу окуу шарттарын түзүү керек;
5. Баланын жашоосуна жаңы талаптарды жана тапшырмаларды акырындык менен киргизүү керек;
6. Баланын ишке жөндөмдүүлүгүн жана темпин эске алуу менен окууну жүгүн өлчөп берүү керек;
7. Баланын окуу ишмердигин колдой турган, билим берүү чөйрөсүндө өзгөчө так жана тартипке келтирилген ырааттамалардын (расписания) (өзгөртүүлөрдүн саны минималдуу) болушу зарыл;
8. Окуунун жекече программасын, анын ичинде анда болгон тандалып алынган жөндөмдүүлүктөрүн (математика, музыка, сүрөт тартуу ж.у.с.) социалдык өнүгүүсүндө колдонуу үчүн түзүүгө болот;
9. Аутизм оорусу бар баланы коштоо боюнча адистердин мугалимдер менен өз ара иштөөсү зарыл;
10. Окуу процессинде өзгөрүүлөрдү тез (оперативдүү) киргизүүгө мүмкүндүк бере турган абалдарга милдеттүү мониторинг жүргүзүү зарыл. Аутизм оорусу бар балдарды окутуудагы ийгиликтердин критерийи болуп, мектеп билимдерине, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу эмес, анын коомдогу (социализациядагы) оң динамикасы болуп саналат. Баланын коомго көнүшү үчүн аны мүмкүн боло турган көп нерсеге үйрөтүүгө болот, ал эми максимум деген алар үчүн өтө жана өтө бийик. Мындай бала өзүнүн күчүнө ишенип, көптөгөн көндүмдөрү менен бактылуу болуп өсөт деген үмүт бар.

Методикалык сунуштар:

- аутизм оорусу бар балага чоңдордун туруктуу колдоосу, дүйнө менен активдүү жана татаал мамилелерге өтүү үчүн ага түрткү берүү жана жактыруу керек;
- аутизм оорусу бар бала менен тыныгуу учурунда алар сүйлөшө алгандай болушу үчүн мугалим балдар менен ишти ошондой уюштуруусу зарыл;
- аутизм менен жабыркаган балдар менен иштөөчү мугалимдер, ушундай окуучулар үчүн окуу ишмердигиндеги стереотиптер маанилүү экенин унутпашы керек. Мисалы, ар бир мугалим үстүдөгү числону доскага өзү каалагандай жазса, анда ошол маалыматты кабыл алууда балада кыйынчылык жаралышы мүмкүн. Ошондуктан бир түрдүү жазууну досканын бир гана жерине жазууга карата адистер бир-бири менен макулдашып алганы жакшы: мисалы, 17.11.2018 деп досканын жогорку сол жак бурчуна гана жазуу керек. Себеби өзүнүн кыйынчылыктарын жеңип чыгуу үчүн ар бир балага өзүнүн таянычы керек, угуу, көрүү жана такт (жол) (угуу, көрүү, жазуу) негизинде берилген корсөтмө материалдарды иргөө (түзүү) керек;
- аутизм менен ооруган балдар үчүн алар схемалар, алгоритмдер, таблицалар түрүндө берилсе, анда окуу материалдарын жакшы өздөштүрүү аларга мүнөздүү. Эреже

боюнча, аларды түзүүгө өздөрү катышкан көрсөтмө материалдар окуучулардын көңүлүн көбүрөөк тартат. Бул да окуу материалын өздөштүрүүнүн жана бекемдөөнүн натыйжалуу ыкмасы болуп саналат. Сиздин окуучулар (ата-энесинин жардамы менен) кандай плакаттарды жана таблицаларды тарта алат, ойлонуп көрүнүзчү? Алардын стереотиптерге ооштуруусу, аутизм спектринин бузулушу менен болгон окуучуга кандайдыр бир коопсуздугун камсыз кылат. Так ушул максат үчүн айрым ирээттүүлүктүн жана кайталануучулуктун болушу керектиги менен түзүлгөн ырааттама кызмат кылат. Аутизм менен ооруган балдар үчүн сүйлөө речти түшүнүүгө жетишсиз түзүлгөндүгүнөн, ырааттама (расписание) көрүнөө болуп түзүлүшү керек. Бул андан ары эмне окуя болоорун бала түшүнүүгө мүмкүн боло турган, буюмдардын жана режимдик убактардын белгилери менен карточкалар болушу мүмкүн. Мындай карточкалар белгилер менен коштолууга тийиш. Мындай ырааттаманы (расписание) киргизүү мугалимге жардам берет: сабакта жана тыныгуу убагында балдардын иштерин тартипке салууга, окуучулардын тынчсыздануусун жана коркуусун азайтууга, жүрүм-турумунун белгилүү бир эрежелерин түзүүгө, ишмердиктин кезегин күтүүнүн көрүнүктүү каражатын камсыз кылууга жардам берет;

- күн тартибин так сактап колдонууга;
- аутист-баланын өзгөчөлүгү, мезгили менен жалгыз калууга карата анын зарылдыгы да саналат, ошондуктан кээде аны жалгыз калтырууга балага мүмкүнчүлүк берүү керек. Андай бала үчүн ал жерде ал жалгыз отургандай, жана эч ким анын тынчын албагандай болгон орунду алдын ала караштыруу зарыл.

7. ДАУН СИНДРОМУ МЕНЕН БАЛДАР

Даун синдрому (Күндүн балдары)¹² – бул генетикалык абал, ал 21-парда (жупта) кошумча хромосомдун катышуусу аркылуу жаралат. «Синдром» – бул ооруу эмес, бул тышкы келбеттин жана өнүгүүнүн белгилеринин топтому же мүнөздүү айырмачылык белгилери. Бирок Даун синдрому менен болгон балдардын башка балдардан айырмачылыктарына караганда алардын жалпы окшоштугу көбүрөөк.

Даун синдрому менен болгон балдар үчүн төмөнкү белгилер мүнөздүү:

- мурдунун үстү жалпак, көздөрү кайчылаш жана эриндери калын;
- терең узун сызыгы менен жазы келген тили;
- башынын өлчөмү кичинекей;
- моюндун териси катталып бырышып турат;
- кулагы кичине жана анын формасы бир аз өзгөргөн;
- көзүндөгү тактар (Брушфельд деп аталган тактар);
- алакандарында туурасынан кеткен бир эле сызык;
- булчуңдарынын тонусу төмөн;
- ар бир балада жүрөгүндөгү тубаса болгон кемтиги;

Даун синдрому менен болгон балдар өнүгүүсү артта калгандыгына карабастан, мектептен окуй алышат жана көпчүлүк учурда билим, кесип алып чыгышат, иштешет. Маанайы бат өзгөрүп тургандыгына карабастан, Даун синдрому менен болгон балдар досчул, позитивдүү жана боорукер болушат. Мындай балдардын жалпы мүнөздөмөлөрү:

¹²Атайын педагогика / Н.М. Назарованын ред.. - М.: 2010.

- эмоционалдуулугу жогору;
- эске тутуусунун кыска мөөнөттүүлүгү менен болгон көйгөйлөрү (логикалык ойду түзүүдөгү кыйынчылыктары);
- реакциясы өтө жай;
- сүйлөө речиндеги кыйынчылыктары;
- кадимки (адекваттуу) диалогду (маектешүүлөрдү) түзүүдөгү кыйынчылыктары;
- көңүл буруусунун бирдей эместиги;
- жүрүм-турум мүнөзүнүн кыйынчылыктары (жүрүм-турум, маектешүүдөгү чектердин, чоңдор жана балдар, тааныш жана чоочун адамдар менен болгон жүрүм-турумундагы айырмалардын эрежелерин түшүнүүдөгү) кыйынчылыктары;
- мейкиндиктеги жана убакыттагы багыт алуунун (жаңы шарттарга узакта көнүү процесстеринин) кыйынчылыктары;
- сүйлөө речин угууда аны кабыл алуу көйгөйү (бардык айтылган сөздөрдү көрүү жана жолу (тактиль) менен бекемдөө керектиги);
- физиологиялык кыйынчылыктары (угуусу, көрүүсү, булчуң тонусу начар, координациясынын бузулушу, кыймылдарындагы олдоксондугу, мейкиндиктеги багыт алуусунун кыйынчылыктары, майда моторикасы менен болгон көйгөйлөрү).

Мындай балдардын сөздүк запасынын аздыгы сүйлөө речинин түшүнүксүздүгүнө алып келет, колдонула турган сүйлөө речинин конструкцияларынын топтому начар, ошондуктан, мугалим мындай бала менен сүйлөшкөндө жай жана так, кыска сүйлөмдөр менен сүйлөшү керек. Сүйлөшкөндө эмоционалдуу сүйлөп, колду жаңсоолорду жана мисалдарды колдонуу керек. Эгерде "сол" жак деп айтсаңыз, анда кол менен "сол" жакты көрсөтүү керек.

Күндүн балдары бирөөлөрдү туураганды жакшы көрүшөт жана жүрүм-турумдун, анын ичинде мектепте алар менен бирге окуган кадимки балдардын мисалдарын көрүү алар үчүн маанилүү. Бирок мындай балага анын көңүл буруусунун төмөн концентрациясынан улам кайсы бир тапшырмага көңүлүн коюу кыйын. Ал тез эле башкага алаксып баштайт, физикалык жүктөрдөн бат чарчайт жана эс алууга муктаж болот. Эгерде, балдар алар үчүн кызыктуу ишти аткарып жатышса, анда алар чарчабастан жана башкага алаксыбастан, бир калыптуу ишти отуруп алып, аткара беришет.

Күндүн балдарына объективдүү жана катуу талап менен мамиле жасоо керек, аларды аяп жатышкандыгын алар тез эле сезишет жана аны менен алар кыянаттык менен колдоно башташат. Аларды өзүң менен катар мамиледе сүйлөшүү керек. Ушул эле учурда катуу мотивациялык фактор катары мактоолордон баш тартпаш керек. Баланы мактоо оозеки түрүндө эле эмес, башка түрдө да болгону жакшы: көп учурда «азамат» жана «акылдуу» деген сөздөр алар үчүн жетишсиз болот. Сабак учурунда бул ийинге таптагылап коюу, бала менен көз аркылуу эмоционалдуу байланыш жасоого болот. Бирок, Даун синдрому менен болгон айрым балдар эң туура эмес абалдарда, мисалы, аны сыйлоо катары ийинине таптагылап койгондон кийин, кучакташып, өбүшкөндү жакшы көрүшө тургандыгы эсиңизде жүрүшү керек. Андайды болтурбоого аракет жасоо керек. Мындай учурда эмоцияны кандай жаңсоолор, мисалы, «Берчи бешиңди» же «Мен азаматмын» деп чоң бармакты жогору көтөрүү аркылуу көрсөтүүнү жана ошол абалды мугалим балага түшүндүрүшү керек.

Даун синдрому менен болгон балдарда төмөнкүлөр байкалышы мүмкүн экендигин билүү керек:

- майда жана жалпы моторикасынын өнүгүүсүндө - моторикасынын өнүгүүсүнүн артта калышы;
- угуу, көрүү жана сүйлөө речинде мүмкүн болуучу көйгөйлөр;
- алсыз кыска мөөнөттүү угуу жактан эске тутуусу жана концентрациясынын кыска мезгилдүүлүгү;
- жаңы түшүнүктөргө жана көндүмдөргө ээ болуудагы кыйынчылыктар;
- жалпылоо, талкуулоо жана далилдөөдөгү кыйынчылыктар;
- иштердин, кубулуштардын жана буюмдардын ж.у.с. ирээтин түзүүдөгү кыйынчылыктар.

Даун синдрому менен болгон балдар менен иштөөдө натыйжалуулукту жогорулатуу үчүн:

- оң эмоционалдуу абалды түзүү;
- чыдамдуу жана ийкемдүү болуу;
- катуу кыйкырыкка, тыюу салууларга, урушууга, анын мотивдери түшүнүксүз жүрүм-туруму үчүн акыл-насыят айтууга жол бербөө;
- жалпы элдин көзүнчө аны сыңдоого жол бербөө;
- сыйлыктарды берүүгө жана аны менен бирге ал курдашына жардам бергендиги, жалпы берилген тапшырмага катышкандагы, кайсы бир талаптарды туура аткаргандыгы боюнча жетишкендиктерине кубанышы үчүн балага мотивация берүүгө. Эсиңизде болсун, менталдык бузулуулары менен болгон балдар, китепти тытса да, же курдашын таарынтса да, кубанышы мүмкүн. Албетте, мындай кубанычты сыйлоого болбойт;
- чарчоолорго жол бербөө.

Көрүүсүнүн жана акыл-эсинин чарчоосунун алдын алууга карата дене-тарбиялык паузаларды өткөрүү оң таасирин тийгизет:

- дем алуу көнүгүүлөрүн жасатуу керек: мурун менен дем алуу, ооз аркылуу дем чыгаруу, эриндерди түтүк сыяктуу жасоо менен демди чыгаруу 5 жолу.
- колдор менен ары-бери булгалоо, отуруп-туруу, секирүүлөр;
- топ менен оюндар;
- оң жак, сол жакка ийилүүлөр;
- бат-баттан көздү ирмегилеп, көздү жабуу жана 5ке чейин жай санап, тынч отуруп туруу. 4-5 жолу кайталоо керек.
- көздөрдү катуу жумуп (3кө чейин саноо керек), көздөрдү ачып, алысты кароо керек (5ке чейин саноо керек). 4-5 жолу кайталоо керек.
- өзүндүн алдындагы кайсы бир буюмду карап, ошол буюмдан көздү албай, башты оң жана сол жакка буруу керек (2-3 жолу).

Жалпы сунуштар:

- окутуу жана тарбиялоо процессине жандоочу жана аны коштоочу башкы шарт – ар бир баланын жекече өзгөчөлүктөрүн милдеттүү түрдө билүү жана ар бир окуучу балага жекече мамиле жасоо;
- коррекциялык ишти пландоо жана уюштуруу учурунда баланын мүмкүнчүлүктөрүнө жана анын өнүгүүсүнүн деңгээлине жараша: тапшырма орточо татаалдыкта болушу керек, ал эми кийинчерээк – ал татаалдатылышы керек;

- окутуу-тарбиялык процесстин маанилүү элементтеринин бири, бардык мугалимдердин жана баланы коштоочу адистердин талаптарынын жана иш-аракеттеринин бирдиктүүлүгү болуп саналат;
- баланын бүтүндөй өнүгүүсүнүн мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртуу жана балага татаал болгон жерден ага жардам көрсөтүүнү уюштурууну жакшыртуу үчүн шарттарды түзүү керек;
- максаты жана жыйынтыктар тапшырманы аткарып баштаган убакыттан анча алыс болбошу керек, алар окуучу үчүн маанилүү болушу керек;
- айрым жумшалган күчтөрдүн фонундагы ийгиликтерди окуучунун башынан өткөрүүсүн камсыз кылуу керек.
- баланын өнүгүүсүндө жана окуусунда жекече көйгөйлөрү психолог тарабынан аныкталгандыгына жараша коррекциялоочу сабактар өткөрүлөт.
- жекече сабактардын мазмуну формалдуу механикалык ыкмасын болтурбашы керек (айрым көндүмдөрдү түзүүгө үйрөтүү).
- сабактарды даярдоо жана өткөрүү учурунда ар кандай оюн абалдарын, дидактикалык оюндарды, көнүгүү оюндарын, тапшырмаларды колдонуу зарыл.
- окуучунун элестетүү кыялына жана ой-жүгүртүүсүнө стимул берүүчү окутуунун техникалык каражаттарын (ОТК), ар түрдүү жабдууларды жана ачык түстөгү, жагымдуу көрсөтмө курлдарын, ошондой эле нак буюмдарды жана алардын көлөмдүү сүрөттөрүн, макеттерин колдонуу сунушталат.

Көбүнчө кадимки сүйлөө речинин чөйрөсү үчүн абалдарды, күтүүсүз сүйлөп айтууларды, кошумча стимуляцияны колдонуу жана түзүү керек:

- кайра суроо, сөздү кайталоо,
- жактырууну билдирүү жана андан аркы иш-аракетти («жакшы», «андан ары») деген сөздөр менен стимулдоо,
- бала эмне үчүн тигил же бул тапшырманы аткарды деген сыяктуу суроолорду берүүгө,
- багыттоочу суроолорду берүүгө же сындoo сөздөрүн айтууга,
- айтып турууга, кеңеш берүүгө, тигиндей же мындай ыкма менен иштөөгө,
- иштерди көрсөтүүгө жана аларды өз алдынча кайталоосун өтүнүүгө, тапшырманы кандай аткаруу керектигине үйрөтүүгө.
- Иштин ийгиликтүүлүгүнүн кийинки шарты – ата-энелер менен өз ара туруктуу иштешүү, окулуп жаткан материал боюнча жекече консультацияларды өткөрүү, жетишкендиктери жана ийгиликсиздиктери жөнүндө маалымдоо, аларды жеңүүнүн жолдорун талкулоо жана тандoo.

Методикалык сунуштар:

- нускамаларды түшүндүрүү, жүрүм-турумдардын мисалдарын колдонуу жана керектүү иштерди жүргүзүү (буюмдардын ачык тартылган, көбүрөөк көрсөмөлөрүн колдонуу керек);
- баланын каалоосун эске алуу керек, талап кылбастан, стимулдоо же мотивациялоо шарттарын түзүү зарыл;
- балдардын кызыгуусун жарата турган методдорду жана ыкмаларды, мисалы, иштин оюн түрлөрүн колдонгон жакшы;

- ар бир баланын өзүнүн психологиялык көйгөйлөрү (травмалары) бар экендиги ар дайым мугалим эсинде болушу керек. Балдардан алардын өткөн жашоо-турмушу жөнүндө сурамжылоого жана ага аянычтуулук менен мамиле жасоого, жана аны ачык көрсөтүүгө болбойт.

1) Ар дайым эсиңизде болсун - анын абалына карабастан, ар бир баланын өзүнүн ишеними, кыялдары, укуктары жана наркы, кадыры бар, ал – инсан.

2) Ар бир бала, башка балдар сыяктуу эле, өзүнүн сезимдерин билдиргиси келет. Баланын жүрүм-турумунан, анын эмоцияларынан «синдромдун көрүнүшүн» издөөгө болбойт.

3) Эсиңизде болсун, Даун синдрому менен болгон баланын негизги муктаждыктары бардык башка баланын муктаждыктарынан эч айырмаланбайт.

4) «Нормалдуу» балдардын ата-энелери көп учурда анын баласы Даун синдрому менен болгон бала менен курдаш болуп сүйлөшүүсүнөн коркушат. Мындай түшүнбөстүк, Даун синдрому менен болгон балага да, алардын ата-энелери үчүн да, коомчулуктун да чоң көйгөйү болуп саналат. Педагогикалык жамааты (коллективи), класстын жамааты (коллективи) ар бир «өзгөчө» окуучуга карата толеранттуу болууга үйрөнүшү керек.

5) Эсиңизде болсун, Даун синдрому менен болгон бала класстын жамаатында (коллективинде) Сиздин көңүлүңүздү толук өзүнө тартып албашы керек жана сиздин турмушту толук ээлеп албашы керек. Ага аны көтөрүп жүрүү керек болгон «крестке» карата мамиле жасаган сыяктуу мамиле жасабаш керек.

6) Даун синдрому менен болгон бала өзүнүн туугандарынын сүйүүсүнө гана муктаж болбостон, ал курдаштары менен сүйлөшүүгө жана достошууга да муктаж, аларга аны үйрөтүү керек.

8. ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК ӨНҮГҮҮСҮ БУЗУЛГАН БАЛДАР (ИӨБ)

Интеллектуалдык өнүгүүсү бузулган балдар – бул баш мээсинин функцияларынын айыккыс бузулуулары менен болгон *балдар*. Өзүнүн өнүгүүсүндө алар курдаштарын кууп жете алышпайт. Ошондуктан билим берүүчү уюмдарда аларды окутуу боюнча милдет, алардын социумда көнүп кетиши үчүн жашоого карата керектүү компетенциясын түзүү болуп саналат.

Интеллектуалдык өнүгүүсү бузулган бардык балдар өзүнүн өнүгүүсүнүн бузулган деңгээли боюнча үч топко бөлүнөт.

Акыл-эси жеңил бузулган деңгээлдеги балдар курдаштары менен чын дилинде сүйлөшүшөт. Алар толук көлөмдө болбосо да, сабактарды өздөштүрүүгө жөндөмдүү болушат. Ушундай диагнозу менен өсүп чоңойгон адамдар, аларга айрым учурда жардам керек болсо да, коомчулукта ийгиликтүү иштей жана жашай алышат. Өнүгүүсүндөгү бузулуулар алар мектепке окууга барган учурда гана белгилүү болуп билинип калат. Балдардын өнүгүүсүндөгү анын так деңгээлин экинчи класста гана дифференцирлөөгө болот. Акыл-эсинин артта калгандыгы менен болгон балдардын болжол менен 85% акыл-эсинин жеңил деңгээлде бузулушу менен жабыркаган балдар. Ушундай баяндалып жазылган балдардын тобу жалпы билим берүү уюмдарынын кадимки эле класстарына киргизилет.

Акыл-эсинин орточо деңгээлде бузулушу менен жабыркаган балдар интеллектти бузулган бардык балдардын болжолдуу 10% түзөт. Алардын акыл-эсинин бузулуулары өнүгүүнүн биринчи этаптарында, мектепке чейинки жашында эле байкалат. БЖУ (ДОО) кирүү убагына карата мындай балдардын өнүгүүсүнүн деңгээли 2-3 жаштагы кадимки ченемдүү балдардын өнүгүүсүнө туура келет.

Даун синдрому менен ооруган балдардын көпчүлүгүнүн акыл-эсинин бузулууларынын орточо деңгээли менен диагноздолот (болжол менен 15% акыл-эсинин жеңил деңгээлде бузулушу менен жабыркаган балдар жана алар мектепке карата даярдык программасы боюнча ийгиликтүү окуй алышат). Алар айланасындагылар менен тил табышып сүйлөшө алышат жана жакшы жетектелген шартта алар өзү жөнүндө кам көрө алышат. Мындай балдар тарабынан аларды өздөштүрө ала турган теориялык билимдери экинчи класстын деңгээлинен сейрек ашат.

Эмоционалдык чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрү: жогорку деңгээлде бат дүүлүгүүсү, же, тескерисинче, инерттүүлүгү; кызыкчылыктарды жана иштердин социалдык мотивациясын түзүүдөгү кыйынчылыктар, жогорку сезимдер кыйынчылык менен түзүлөт, маанайы, эреже боюнча, туруксуз, жүрүм-туруму өтө туруксуз, иретсиз, кокусунан болгондой, жасаган иштеринин максаттык багыттары жетишсиз, импульсивдүү, күрөшүү мотивдери жок, ИӨБ менен ооруган балдар катуу кубанышат, кичинекей окуялар боюнча да өзүнүн ачуусун жана агрессиясын токтотууну билбейт.

Жеке өзгөчөлүктөрү: мотивдерди сезе билүүнүн деңгээли төмөн, мотивдери кедей жана абалга жараша, айлана-чөйрө дүйнөсү жөнүндө элестетүүсүнүн чектелгендиги, кызыкчылыктарынын, муктаждыктарынын өтө тардыгы-жөнөкөйлүгү, достук мамилелердин өнүгүшүндөгү дифференцирленүүсүнүн начардыгы белгиленет, 2-класстан тартып жеке симпатиялардан негизделген мамилелер түзүлөт, бирок алар тандалып алынат жана абалдарга жараша болот, достошуу мамилелеринин системасына баланын абалы таасирин тийгизет, акыл-эсинин жана денесинин өнүгүүсүндөгү артта калуусу (дефектиси), өзүн-өзү баалоонун түзүлүшү кечигип келет – ортодогу звенодо адекваттуу болушу мүмкүн.

ИӨБ менен ооруган балдардын көңүл коюсу: көңүл коюсу туруксуз, бат эле чыдабай кетүүсү, ашыкча алаксуусу, кыймыл-аракетинин токтотуудан жазылышы байкалат, көңүл коюсунун эркиндигин төмөн деңгээли баланын эркинин сапаттарынын жетишсиз өнүгүшү менен байланышкан, балдар *чыдамсыздыгын* көрсөтүшөт, сабактын темасына кирбеген суроолорду беришет, *кыйкырып чыгышат*. Кабыл алуусунун жетишсиз өнүгүшү айлана-чөйрө жана өзү жөнүндө туура элестетүүнү алууга мүмкүндүк бербейт, буюмдар менен кубулуштардын ортосундагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды илип алуусу жетишсиз, түстөрдүн түрлөрүн билбейт, буюмдардын ар кандай касиеттеринин терендиги жана көлөмү жаңылыш бааланат, ИӨБ менен ооруган балдарга сунушталган материалды кабыл алуу үчүн көп убакыт талап кылынат, тамгаларды, сандарды билүү темпи өтө жай, алар түсү, чондугу, формасы боюнча аз айырмаланган объекттерди айырмалоо алар үчүн кыйын.

ИӨБ менен ооруган балдардын **эске тутуусунун** жайлыгы, бекем эместиги, айтылышынын так эместиги, маалымат бат унутула тургандыгы менен айырмаланат. Логикалык орточо эске тутуусу өнүккөн эмес, ошол эле убакта механикалык эске тутуусу сакталуу болушу мүмкүн. Эпизоддуу унутчаактык аларга таандык – ал нерв системасынын чарчоосуна, анын жалпы эле алсыздыгына байланышкан. Көп учурда коргонуу тормоз абалы жаралат, ошондуктан күн тартибин жана эс алуу режимин сактоо абдан маанилүү.

ИӨБ менен ооруган балдардын эске тутуучу материалдын көлөмү, алардын ченемдүү өнүгүүдөгү курдаштарына караганда олуттуу түрдө аз. Эске тутууга жаткан материал канчалык абстракттуу болсо, ИӨБ менен ооруган балдар анын аз эле санын эсине тутуп калышат. Балдардын сүйлөө жана көрсөтмө материалды эске тутуусунун тактыгы жана

бекемдиги төмөн, көп учурда кайталай беришет, кокустан болгон ассоциациялардан негизделүү менен жаңы элементтерди келтиришет.

Өй-жүгүртүүсү - конкреттүү эмес, ирээтсиз, стереотиптүү, сынаксыз (некритичное), балдар байкоочулук-себептердин байланыштарын түшүнүүдө кыйынчылыктарга кездешет, ИӨБ менен ооруган бала өзүнүн активдүүлүгүн этаптар боюнча пландаштырбайт, өзүнүн иш-аракеттерин мурдатан мактоого аракеттенбейт, өзүнүн ишин өз алдынча баалай албайт. Ал үчүн активдүүлүгүнүн төмөндүгү, өй-жүгүртүү процесстеринин кыйындык менен алдыга жылдырылышы ага мүнөздүү. ИӨБ менен ооруган балдар адатта нускамаларды аягына чейин укпастан, тапшырманын максаттарын түшүнбөстөн, иш-аракеттин планысыз эле ишти аткарууга киришишет, буюмдардагы эң башкысын белгилөөнү билишпейт, орчундуу эмес белгилер боюнча салыштыруу жүргүзө алышпайт, буюмдардагы жана кубулуштардагы окшоштукту жана айырмачылыкты табууда кыйналышат, өздөрүнүн ийгиликсиздиктерин түшүнүшпөйт, алар өзүнө жана өзүнүн иштерине дайыма канааттаншыат жана ыраазы болушат.

ИӨБ менен ооруган балдар үчүн практикалык иш-аракеттерди талап кылына турган жумушка, анын ичинде квалификациясыз жана кол менен жарым квалификациялуу эмгек, майлоочу, жыгач уста, темир уста, тигүүчү, сайма сайуучу ж.у.с. иштерге орношо алышат, Эмоционалдуу жана социалдык жетишпегендикке байланыштуу, турмуш курууга же балдарды тарбиялоого же маданий салттарга жана ченемдерге көнүүдөгү кыйынчылыктарга байланыштуу талаптарды аткарууга жөндөмсүздүгү белгилениши мүмкүн.

ИӨБ менен ооруган балдар көпчүлүк учурда жалпы билим берүү мектептерине окууга өтүшөт. Алардын ата-энелери диагноздун мүнөзүнө карабастан, алардын баласы ченемдүү өнүккөн балдар менен тарбияланышын каалашат. ИӨБ менен ооруган бала өзүнө өзгөчө мамилени талап кылат. Мугалим баланын курадшатарынын жамаатында өздөшүп кетүүсүнө, ал балдар менен достошуп кетүүсүнө жардам бериши керек.

Кыйынчылыктар болуп калган учур болсо, ага жардам берүү жеңил болушу үчүн класстан ал үчүн ыңгайлуу орун алып коюш керек.

Жалпы билим берүү мектебинин мугалими ИӨБ менен ооруган балдарды окутуу учурунда алардын таанып-билүү иштеринин өзгөчөлүктөрүн эске алуусу зарыл. Өздөштүрүү үчүн керектүү жаңы окуу материалын кичинекей бөлүктөргө бөлүп, көрсөтмө-практикаларда, ишмердик шарттарда өздөштүрүү үчүн берүүгө, бекемдөөнү көптөгөн машыгуучу көнүгүүлөрдү өткөрүү зарыл (таап туруп, ушул жерге коюу керек).

Методикалык сунуштар:

- тышкы стимулдар канчалык аз болсо – ошончолук жакшы.
- эгерде, тынчы жок бала болсо, партага ал бала өтө ала турган жерди тосуп кала турган жана андан көлөмдүүрөөк бала менен отургузуу зарыл.
- бөлмөдө басып жүрүүгө мүмкүндүк бере турган (карандаштарды таратуу, иштерди чогултуу сыяктуу) тапшырмаларды ага берүүгө болот.
- интеллектуалдык өнүгүүсү жетишпеген балдар алар менен бир күндө бир канча мүнөт жекече тартипте иштөөгө муктаж, аны башка балдар ойноп жатканда же алар өз тапшырмаларын аткарып жатканда, жүргүзүүгө болот.
- сүйлөө нускамаларынын ордуна демонстрацияларды (көрсөтмөлөрдү) колдонгон жакшы. Жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонула жана нускамаларды жаңсоолор же сүрөттөр менен коштоңуз.

- андайга мүмкүн боло турган учур болсо, сүрөттөрдүн ордуна буюмдарды колдонуңуз. Окуу материалы менен реалдуу турмуштун ортосундагы байланышты түзгүлө (мисалы, эсепти үйрөнүүдө - «Дүкөнчү оюну»).
- мурдагы тапшырманы аяктамайынча, жаңы тапшырма бербейиз.
- тапшырманы бөлүктөргө бөлүңүз, анын аткаруунун планы боюнча «бир сыйра карап чыгыңыз».
- буюмдук-нускамалык картаны же иштин ирээттүүлүгүнүн графикалык сүрөтүн колдонуңуз, үйрөтүлүп окутула турган касиеттери менен ага окшош буюмдарды ошол жердеги айланадан табуу. Буюмдук-нускамалык карталар булар кагаздын барактары (таблицалар) болуп саналат, алардын ар биринде кезектеги ишти аткаргандан кийин бүткөрүлбөгөн буюм тартылган.
- тапшырманы жеңилинен баштаңыз, андан кийин аны акырындык менен татаалдаштырыңыз. Баланын ага күчү жетпесе – кайра жеңиле кайрылыңыз (мисалы: 2 андан кийин 3 фигуранын арасынан айлананы тап; айлананы бойо, айлананын пайда болушу үчүн чекиттерди бириктир, айлананы көчүрүп тарт, айлананы тарт).
- Ийгиликке жетишкен учурда мактаңыз. Иштеп жатканда сыйлап туруңуз. Аткаруусу ийгиликсиз болсо, кайраттандырыңыз. (ободрайте). Өздөштүрүлгөн көндүмдөрдү практикада колдонууга мүмкүнчүлүк бериңиз, бирок катуу басым жасабаңыз, андан ары улантыңыз. Мындай балдардын билимдерин жана көндүмдөрүн «которуусу» кыйындаган – аларды ар кандай материалдар жана ар кандай абалдар менен практика өткөрүңүз (ошол эле дүкөнчү оюну, жашылчалар жана жемишер, кийим, бут кийим ж.у.с.жөнүндө эсепти жана билимдерди бекемдейт). Интеллектуалдык бузулуусу менен болгон бала өздөштүрүлгөндү жалпылай албайт, бир эле көндүмдү ар кайсы материалдардан иштетип чыгуу керек (мисалы, эсепти ар кайсы объекттерде практикалоо керек).
- өткөндөрдү кайталагыла. Жаңы түшүнүктү үйрөнүү төмөнкүдөй ирээтте жүргүзүлөт: окутуп жаткан объектти көрсөтүп жаткан мугалимдин аракеттерине, анын касиеттерин (чондугу, формасы ж.у.с.) табууга байкоолорду жүргүзүү зарыл. Өздөрүнүн иш-аракеттери жөнүндө сүйлөө отчету менен коштолуучу, таратылуучу дидактикалык материал менен балдардын практикалык көнүгүүлөрү. Окутулуп үйрөтүлүп жаткан касиеттери менен ага окшош буюмдарды айланадан иш жүзүндө табуу. Материалды графикалык иштерде бекемдөө: сүрөт тартуу, шаблон боюнча чийүү, штрихтөө, бойоо, чиймелөө. Материалды сабактан тышкаркы убакта (тамак ичип жаткан учурда, сейилдөө, ойноо учурунда) бекемдөө.
- активдүү кыймыл-аракеттер: кол чабуулар, жүгүрүү, басуу, топ ыргытуу ж.у.с. менен байланышкан дидактикалык оюндарды колдонула. Жооп берип жатканда ойлонууга көбүрөөк убакыт бергиле (ага чейин башка баланы сурай бериңиз).
- «бала – балага» ыкмасын колдонула. Баланы кичине топтордун ишине катыштыргыла.
- ал көңүлдү бурдуруу үчүн багытталган, туура эмес жүрүм-турумуна көңүл бурбай, байкамаксан болуп коюу керек.

ИОБ менен ооруган балдарды окутуу үчүн төмөнкү спецификалык билим берүү муктаждыктары мүнөздүү:

- көнүктүрүлгөн билим берүү программасын өздөштүрүүнүн мөөнөттөрүн 12 жашка чейин көбөйтүү;
- билим берүүнүн мазмунунун иштетүүчүлүк-көрсөтмөлүк мүнөзү;
- билим берүү процессинде чечиле турган окуу-таанып-билүү маселелер системасын жөнөкөйлөтүү;
- дүйнө айланасындагы табигый жана социалдык компоненттер жөнүндө элестетүүлөрүн түзүүгө көмөктөшүүчү окуу сабактарын киргизүү;
- коммуникация каражаттарын, социалдык-турмуш-тиричилик көндүмдөрүн иштетүү;
- калыптанган билимдерин, билгичтиктерин иш жүзүндө өз ара иштешүүнүн жаңы абалдарына «каторууну» атайын окутуу;
- кесиптик эмгек билиминин милдеттүүлүгүн камсыз кылуу;
- билимдерин, билгичтиктерин жана коомчулук тарабынан жактырыла турган жүрүм-турумунун ченемдерин туруктуу актуалдаштыруунун зарылдыгы;
- окуучулардын борбордук нерв системасынын жана психикалык процесстеринин нейродинамикасынын функционалдык абалын эске алуу менен билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчө мейкиндикти жана убакытты уюштурууну камсыз кылуу;
- иш-аракетин жана жүрүм-турумун стимулдаштыруунун артыкчылыктуу позитивдик каражаттарын колдонуу;
- таанып-билүүсүнүн активдүүлүгүн стимулдаштыруу, аалам айланасын таанып-билүүдөгү муктаждыктарды түзүү жана алар менен өз ара иш-аракет жүргүзүү.

Эгерде, сиз бардык сунуштарды көңүл коюп окуп чыксаңыз, анда сиз сөзсүз түрдө, алардын дээрлик бардыгы универсалдуу жана өнүгүүсүндөгү бузулуулары бар балдар, ошондой эле кадимки нормалдуу балдарга да колдонулушу мүмкүн экендигин байкайсыз. Көрсөтмөлөрдү жана практикалык методдорду колдонуудан, кичине топто иштөөдөн, так жана жөнөкөй нускамалардан ар бир бала утушта гана болот.

Колдонулган адабияттын тизмеси

1. Психикалык өнүгүүнүн кечигүүсүнүн диагностикасы жана коррекциясы /С.Г. Шевченконун ред.-М.: Аркти, 2010.
2. Акыл-эсинин өнүгүүнүн кечигүүсүнүн диагностикасы жана коррекциясы /А.К. Марков, А.Г. Лидерс, Е.Л. Яковлева. - Петрозаводск, 2006.
3. Забрамная С.Д., Левченко И.Ю. Өнүгүүнүн бузулууларынын психологиялык-педагогикалык диагностикасы (лекциялардын курсу). - М. В.Секачев, 2007.
4. Коррекциялык педагогика. Өнүгүүдөгү четтөөлөрү менен болгон балдарды окутуунун жана тарбиялоонун негиздери / Б. П. Пузановдун ред.- М., 1999.
5. Лебединский В.В. Бала кезинде психикалык өнүгүүсүндөгү бузулуулар: Жогорку окуу жайларынын психол. фак. студ. үчүн окуу куралы - М.: «Академия» Басмакана борбору, 2003. - 144 с.
6. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын шарттарында ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар менен иштөөдө методикалык сунуштар / С.С. Мамбетованын жалпы редак. – Бишкек, 2011.
7. Методикалык сунуштар. Жалпы билим берүү мекемелеринде коррекциялоочу-өнүктүрүүчү окутууну уюштуруу жана мазмуну / Г.Н.Картухина түзгөн - Южно-Сахалинск, СОИП жана ПКК басманакансы, 2005.
8. Методикалык сунуштар. Жалпы билим берүү мекемелеринде компенсациялоочу окутуу //Г.Н.Картухина түзгөн - Южно-Сахалинск, СОИП жана ПКК басманакансы, 2007. 29 б.
9. Интеллекти бузулган балдарды окутууга жана тарбиялоого карата жаңы ыкмалар, аларды атайын (коррекциялык) мектепте VIII түрүн ишке ашыруу (иш тажрыйбасынан). - Боровичи, 2002.
10. Атайын (коррекциялык) билим берүү мекемелеринде VIII түрүн окутуунун жаңы модели: Жаңы окуу программалары жана методикалык материалдар / А.М. Щербакованын ред. - М.: НЦ ЭНАС Басмаканасы, 2001.
11. Коррекциялык педагогиканын негиздери. Окуу-методикалык окуу куралы / Түзүүчү-авторлор Зайцев Д.В., Зайцева Н.В., Н.Г. Чернышевский атындагы Саратов мамлекеттик университетинин Педагогикалык институту. Саратов, 1999.
12. Атайын педагогика: Дефектологиялык факультеттердин угуучулары үчүн окуу куралы / Н.В. Назарованын ред.-М.: из-во гум. Центр ВЛАДОС борбору, гум. басмаканасы, 2004.-368 с.
13. О.Н. Усанова. Балдардын психикалык өнүгүүсүнө профилактика, диагностика жана коррекция жүргүзүү үчүн «Лилия» практикалык материалдарынын комплекси. - М., 2004.
14. Усенко Л.В., Дудкина О.И., Сейдекулова Г.С. Инклюзивдик билим берүү: мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын тарбиячылары жана башталгыч мектептердин мугалимдери үчүн методикалык окуу куралы. – Б.: 2012. – 79 б.
15. Шевченко С.Г. Коррекциялоочу-өнүктүрүүчү окутуу: Педагогикалык –уюштуруучулук аспекти. Коррекциялоочу-өнүктүрүүчү окуу кластарынын мугалимдери үчүн методикалык окуу куралы. - М.: ВЛАДОС борбору, Гуманит. Басмаканасы, 2009.-136 с. - Коррекциялык педагогика.
16. Бирге окуйбуз. Жалпы билим берүү мектептеринин мугалимдери үчүн инклюзивдик билим берүү боюнча методикалык окуу куралы / түзүүчү Ж.С.Барсанаева, А.Н.Тентимишева. – Б.: 2014. – 64 б.
17. Интернет-ресурстар:
18. Сатарова Л.А., 2009. Билим берүүнүн ийгиликтүү модернизациясынын шарттарынын бири катары инклюзия тармагындагы компетенттүүлүк (<http://www.edit.muh.ru/content/>).
19. [Http://cor-edu.irsot.ru](http://cor-edu.irsot.ru).

Глоссарий

Көнүгүшүү (Адаптация) – (Adaptolat. сөзү – көнүгүштүрөм) – жашоонун шарттарына организмдердин көнүгүүсү.

Көздүн көнүгүшүүсү (адаптацияглаза) – жарыктын ар кандай шарттарына көздөрдүн көнүгүшүүсү. Көздөр нормалдуу (ченемдүү) учурунда жарыкка көнүгүү 50-60 сек. ичинде көнүгөт. Көздөр нормалдуу (ченемдүү) учурунда караңгыга көздөр 30-60 мин. ичинде көнүгөт. Ушул эле учурда көздүн жарыкты сезгичтиги 8-10 миң эсеге жогорулоосу жүрөт. Көзүнүн бузулушу менен болгон балдардын көнүгүшүүсүнүн бузулушу көздөрдүн ооруугандыгынын (көздүн торчосунун (сетчаткасынын) тактар дистрофиясы, көрүүчү нервдин атрофиясы, жогорку деңгээлдеги алыстан начар көрүү (близорукость) ж.б.), катуу билинген интеллектуалдык жетишсиздиги менен болгон окуучуларда – борбордук нерв системасы жабыркагандын таасиринин натыйжасында жүрөт.

Алалия – кош бойлуу кезинде эле, төрөт учурунда же ымыркай кезинде мээнин кабыгындагы сүйлөө речинин зоналарынын органикалык жабыркоосу менен жаралган, өнүгүүдөгү билинген жетишсиздигин же сүйлөө речинин жоктугун билдирет. Алалияны туура диагностикалоонун мааниси чоң, анда баланын акыл-эси артта калган жана кулагы катуу учурда аны экинчилик сүйлөө речинин бузулуусунун болушун четтетет.

Анализатор – [грек. analysis чирип кетүү, мүчөлөп бөлүнүү] — тышкы жана ички козгогучтарды кабыл алууну жана талдоону камсыз кылуучу жана ошол А. үчүн спецификалык кармап билүү сезгичин түзүүчү нерв аппаратын белгилөө үчүн И.П. Павлов тарабынан киргизилген термин; ар бир А. жол өткөрүүчү прибор-рецептордун козгогучун кабыл алуучудан жана баш мээнин кабыгындагы борбордук бөлүктөн турат.

Анамнез – (грек. «anamnesis» – эскерүү) – изилденип жаткан жактын (А. субъективдүү т. н.) өзүн сурамжылоо жолу менен медициналык изилдөөдө алына турган жана/же аны билген (А. объективдүү т. н.). жактардын изилденип жаткан (оорулуу) тууралуу маалыматтардын жыйындысы. А. оорулуунун тарыхынын мазмунуна киргизилет.

Артикуляциялык аппарат – сүйлөө речинин (артикуляция) үндөрүнүн түзүлүшүн камсыз кылуучу органдардын жыйындысы; үн аппаратын, кулкунунун (глотка), тилдин, жумшак таңдайдын, эриндердин, беттердин жана төмөнкү ээктин булчуңдарын, тиштерди жана башкаларды камтыйт.

Астигматизм – астигматизмге алып келе турган көздүн сыртындагы тунук кабыгынын (роговицы) же көздүн чечекейинин (хрусталик) осьтук симметриясынан одоно четтөөлөр, мындай учурда көздөргө параллелдүү тийген шоолалардын бир чекитке борборлошу (фокустальшы) мүмкүн эмес. Бул көпчүлүк учурда тубаса болуп саналат. А. коррекциясы үчүн көз айнектерди тагынышат; айрым учурларда хирургиялык дарылоо колдонулат.

Аутизм – (грек. auto – өзүм) – байланыштардын бузулушунун акыркы формаларын, реалдуулуктан, анда аутистикалык ой-жүгүртүүнүн аффективдүү керектөөлөрүнө баш ийген, анын эркин уюштуруусу бузулган, өзүнүн ички санаа дүйнөсүнө кеткендигин белгилөө үчүн

бул терминди швейцариянын психиатры жана психологу Э. Блейлер (1857-1939-жж.) киргизген. «А.» термини клиникалык эмес мааниде да колдонулат: жогорку багыттагы ички санааркоолордон жана аффективдүү тенденциялардагы (орто статистикалык нормага салыштырмалуу) ойлордон көз карандылыгынан турган, адамдын жекече өзгөчөлүктөрүн белгилөө үчүн колдонулат – эркиндиги сакталган учурда мунун баары норма чегинде болот.

Деменция – (лат. dementia – акылсыздык (безумие)) – кийин пайда болгон кем акылдык (слабоумие), ал таанып-билүү жөнөмдүүлүгү начарлаганда, сезимдердин тайкыланышында, жүрүм-туруму өзгөргөндө, билимдерин, өткөн тажрыйбасын колдонуу учурунда абдан кыйналганда билинет. Балдарда деменция түрүндө акыл-эсинин артта калышына, бала нормалдуу өнүгүүнүн айрым жолун өткөндөн кийин алар жаралган кем акылдык (слабоумие) учуру кирет. Деменциялар учурунда психикалык өнүгүүсүнүн туруктуулугу жок, абалынын жакшырган жана начарлаган мезгилдери байкалат, өзгөчө бул баланын өнүгүүсүнүн эмоционалдык жагына тиешелүү.

Депривация – (англ. to deprive – ажыратуу, алып коюу, тартып алуу) – жашоо-турмуштун муктаждыктарын канааттандыруу мүмкүн эмес, ошондой эле кандайдыр бир маанилүү, баалуу, керектүү (психикалык, эмоционалдык, педагогикалык, социалдык ж.б.) нерседен ажыроо учурундагы адамдын абалы.

Өнүгүүсү бузулган балдар – курдаштарына салыштырмалуу, алардын өнүгүүсү артта калгандыгы аныкталган же кыймыл-аракети, когнитивдүү, коммуникативдүү, сенсордук же башка функциялары бузулушу менен болгон балдар.

Жаш курагы нормалдуу балдар, кадимки балдар – жаш курагынын нормасына ылайык өнүккөн балдар.

Тобокелдик тобундагы балдар – өнүгүүсүндө (медициналык, социалдык же биологиялык) бузулуулардын пайда болуу тобокелдиги бар жана андан ары аларга байкоо жүргүзүүлөр талап кылынуучу балдар.

Дизартрия – (грек. dys – бузулууну билдирген приставка, + arthroo – мүчөлөп бөлүп айтам) – мээнин чеке артындагы жана кабыктын алдындагы бөлүктөрү жабыркагандын натыйжасында жаралган, сүйлөө речинин аппаратынын иннервациясынын жетишсиздигинин аркасынан сүйлөөнүн бузулушу.

Дисграфия – (грек. dys – бузулууну билдирген приставка, + grapho – жазып жатам) – кат жазуусунун бузулушу, анда тамгалардын алмаштырылышы, тамагаларды жана мүчөлөрдү калтырып кетүү жана ордун алмаштыруу, ошондой эле сөздөрдү кошуп жазуулар байкалат. Д. бүтүндөй сүйлөө речинин системасынын бузулушу менен шартталган жана алалия симптому, ар кандай афазий формаларынын же сүйлөө речинин өнүкпөгөн симптомдору болуп саналат. Д. негизинде фонематикалык угуусунун (сүйлөө речинин үндөрүнө карата угуусунун) кемдиги жана сөздүн фонематикалык (үн) курамына ээ болууга тоскоолдук кыла турган, сүйлөө кемчиликтери. Д. оңдоо үчүн оозеки сүйлөөнүн кемчиликтерин коррекциялоо боюнча сабактар, ошондой эле окууда жана жазууда атайын көнүгүүлөр өткөрүлөт.

Дислалия – алардын бузулушу жана алмаштыруу менен айтылган сүйлөө речинин туура эмес айтылышы. Дислалиянын себептери ар кандай: туура эмес айтылгандарды туурап кайталоо, сүйлөө речинин органдарынын анатомия-физиологиялык четтөөлөрү, мисалы, алардын кыймылдуулугунун жетишпестиги, артикуляциялык аппараттын түзүлүшүндөгү анча катуу эмес билинген өзгөрүүлөр (туура эмес тиштөө, тиштеринин жайгашышы туура эмес, таңдай формасындагы четтөөлөр жана башкалар).

Дислексия – (грек. dys – бузулуу + lexia – сүйлөө речинин) – башка нормалдуу балдарга караганда окууга (анын ичинде окуганды түшүнүүсүнө) жана жазууга үйрөнүүдөгү олуттуу кыйынчылыктар. Тукум куучулук Д. факторунун бар экендиги жөнүндө маалыматтар бар. Д. себептеринин бири болуп, баш мээнин функцияларынын латерализациясынын өнүгүүсүндө кечендөөлөр болушу мүмкүн деп да болжолдонот.

ДЦП – Балдардын шал ооруусу (ДЦП) – бул кош бойлуу кезде, ошондой эле жаңы төрөлгөн учурда, мээнин жабыркоолорунун кесепетинен болуп саналган синдромдордун тобу. ДЦПнын мүнөздүү өзгөчөлүгү – эң алгач, булчуңдардын тонусунун аномалдуу бөлүштүрүүдөн жана кыймыл-аракеттердин координациясынын бузулушу менен шартталган, баланын мотордук өнүгүүсүнүн бузулушу.

Майыптык (Инвалиддүүлүк) – физикалык, психикалык же социалдык факторлордун кесепетинен башка элдер менен катар коомчулуктун турмушунда катышуу мүмкүнчүлүктөрүн жоготуу же чектелүүсү.

Жекече окуу планы – конкреттүү окуучунун өзгөчөлүктөрүн жана билим алууга карата муктаждыктарын эске алуу менен анын мазмунун жекечелештирүүнүн негизинде билим алуу программасын өздөштүрүүнү камсыз кылуучу окуу планы.

Инклюзивдүү билим берүү – балдардын ызалуу (уязвимость) категориялары, анын ичинде атайын муктаждыктары менен болгон балдар үчүн аларды окутууда шарттарды түзүүнү эске алуу менен анын жеткиликтүүлүгүн камсыз кыла турган билим.

Интеграция – паритеттик негиздерде ошол социалдык топ менен анын өз ара иш-аракеттерин камсыз кыла турган, социалдык топтун курамына ошол адамды киргизүү катары түшүнүлөт.

Кохлеардык имплантация – дүлөй бейтаптардын угууларын калыбына келтирүүнүн, ар түрдүү угуу протездерди коюунун заманбап ыкмасы. Ал шарттуу угуу сигналдарын күчөтүүчү кадимки угуу аппаратынан айырмаланып, кохлеардык имплант (КИ), аларды угуу нервин стимулдоочу, электр импульстарына айлантат. Бул импульстар угуу нерви боюнча мээнин борборуна берилет жана угуу борборлорунда угуу сезимин жаратат. КИ эки бөлүктөн турат: имплантирлене турган (индукциялык чөлмөгү (катушкасы) жана электроддор чынжыры менен приемник) жана сырткы (кулактын артына жайгаштырыла угуучу аппараттын корпусунадагы микрофон, сүйлөө процессору жана өткөрүүчүнүн антеннасы). 2 жашка чейинки дүлөй балдарга сунушталат, угуучу аппараттар менен адекваттуу протездөөгө жана сурдопедагог жана ата-энелер менен өткөрүлгөн сабактарга карабастан, угуу реакциялары жана сүйлөө речинин активдүүлүгү өнүкпөйт.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген жак (ДМЧЖ) – билим алуу үчүн атайын шарттарды түзбөстөн билим берүү программаларын өздөштүрүүгө тоскоолдук кылуучу, физикалык же психикалык жактан кемчилдиги бар жак.

ММД – Мээнин минималдуу дисфункциясы – (англ. minimalbraindysfunction) – окууга карата жүрүм-турумунун жеңил бузулушуна жана төмөндөшүнө алып келе турган НС функцияларынын биологиялык жактан шартталган кемчилдиги. ММД себептери болуп, кош бойлуу мезгилиндеги өнүгүүсүндө башынан өткөргөн (токсикоз, энесинин инфекция ооруларына чалдыгышы, кош бойлуулуктун акыркы мөөнөттөрүндөгү алкогольдук интоксикация) ар кандай зыяндар, төрөт учурундагы травмалар, бир жашка чыкканга чейинки мезгилдин ичинде ооруган оорулары саналат.

Миопия – (грек. «μυορς» – алыстан нача көрөт (близорукий) – алыстан начар көрүү (близорукость), тышкы көрүнүшү боюнча алыстан көрүүсүнүн төмөндөшү жана жакындан жакшы көрүүсү менен мүнөздөлөт. Көздү бүшүркөлөтүү (при прищуривании) менен алысты караганда көрүү жакшырат жана тийиштүү оптикалык коррекция учурунда, караңгыда начарлайт. Бул тукум куучулуктун натыйжасында тубаса жана кош бойлуу мезгилинде бардык патологиянын натыйжасында, мөөнөтүнө жетпей, ара төрөлгөн учурда, омуртканын моюн бөлүгүндө төрөт учурундагы травмада жаралган болот. Тубаса алыстан начар көрүү көбүнчө оптикалык чөйрөдөгү башка оорулар менен коштолот жана ал начар көрүүгө жана сокурдукка алып келиши мүмкүн. Мындай оору менен ооруган балдарга айнек же байланыш коррекциясы жасалат, көздөгү алмашуу процесстерин жакшыртуучу, дарылоо курстарын үзгүлтүксүз түрдө жүргүзүшөт.

Мутизм – (лат. «mutus» – дудук) – спецификалык дудуктук, аны сүйлөө речинин аппараты сакталган учурда экспрессивдик сүйлөө речине карата корсөтүлө турган жөндөмсүздүгү катары мүнөздөлөт. Психикалык оорулар (М. туталанган (истерикалык)), уялчаак балдарда, аутизм учурунда ж.б. байкалат. Ошондой эле М. тандалма учуру - кээ бир учурларда дудуктук бар (мисалы, мектепте, көчөдө да.) жана жакындарынын арасында сүйлөө речи нормалдуу.

ПӨБ – Психикалык өнүгүүсүнүн бузулушу - баланын психикалык өнүгүүсүнүн тартыштык (дефициттик) аномалияларынын өзгөчө түрү. ПӨБ пайда болушу ар түрдүү болот: айрым учурларда ал өзгөчөлүктөрү менен байланышкан, тагыраак айтканда, - баланын конституциясындагы дефекттер, анын натыйжасында өзүнүн физикалык жана психикалык өнүгүүсү боюнча ал өзүнүн мындан жаш убагына («гармониялык инфантилизм») туура келе баштайт; айрым башка учурларда ПӨБ ар кандай соматикалык оорулардын (физикалык жактан алсыз балдар) же б.н.с. органикалык бузулушунун (мээнин минималдуу дисфункциясы менен болгон балдар) натыйжасында жаралат.

Көндүмдөр – көнүгүүлөрдүн, иш-аракеттеринин бекемделген ыкмаларынын натыйжасында жаралган, түшүнүп билип жасаган иш-аракеттеринин автоматташтырылган компоненттери.

Өнүгүүнүн бузулуштары – ден соолугунун абалындагы тигил же бул өзгөрүүлөрдүн же үй-бүлөдө (жетим балдар мекемелеринде) баланын адекватсыз тарбияланышынын кесепеттери. Баланын кыймыл-аракетинин, когнитивдик, коммуникативдик, сенсордук же башка функцияларынын өнүгүүсүнүн бузулуштары.

Майыптыгы (инвалиддүүлүгү) бар адамдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу – майыптыгы (инвалиддүүлүгү) бар жана андайы жок адамдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу.

Билим алууга карата муктаждык – ал коомчулукта кайсы бир орунду жана абалды ээлөөгө карата адмдын умтулуусунда көрүнө турган, адамдын социалдык статусундагы социалдык муктаждык; адам өзүн-өзү көрсөтүүдөгү, маданиятты өндүрүүчү, цивилизацияны сактоонун кепитдиги (гаранты) катары аны үзгүлтүксүз өнүктүрүүгө карата жогорку инсандык муктаждык; бул баалуулуктардын, аалам айланасында адамга багыт алууга мүмкүндүк берүүчү жүрүм-турум моделдеринин системасы.

Билим берүү программасы – ал уюштуруучулук-педагогикалык шарттары жана окуу куралы, календарлык окуу графиги, окуу куралдарынын жумушчу программалары, курстардын, дисциплиналардын (модулдардын), башка компоненттердин, ошондой эле баалоочу жана методикалык материалдар түрүндө берилген аттестациянын формалары, ушул Федералдык Мыйзамда каралган учурлардагы билим берүүнүн негизги мүнөздөмөлөрүнүн топтому (комплекси) (өлчөмү, мазмуну, күтүлгөн натыйжалары).

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген окуучулар – психологиялык-медициналык-педагогикалык консультация тарабынан тастыкталган жана атайын шарттарды түзүүсүз билим алууга тоскоолдук кылуучу, физикалык жана (же) психологиялык өнүгүүсүндө кемчиликтери бар жеке жак.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү (ДМЧ) - психологиялык, физиологиялык же анатомиялык түзүмүн же функцияларын бардык түрдө жоготуу же турмуш-тиричилик, социалдык, кесиптик же башка иш-аракет жүргүзүү жөндөмдүүлүгүнүн же мүмкүнчүлүктөрүн толук же жарым-жартылай чектөөгө алып келе турган ыкмада жана алар башка бирдей жашта, социалдык жана башка факторлордо адам үчүн нормалдуу деп эсептеле турган көлөмдө, алардан четтөөсү.

Жашоо-турмуштагы чектөөлөр – адам үчүн нормалдуу деп эсептелгендин алкагында же адам тарабынан иш-аракеттерди жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн же мүмкүнчүлүктөрүн толук же жарым-жартылай жоготуусу. ЖТЧ индивиддин деңгээлиндеги бузулушту, күндөлүк иш-аракеттердин негизги компоненттерин жүргүзүүгө карата анын жөндөмдүүлүгүн, социалдык милдеттерин жана көндүмдөрүн, ошондой эле интегративдүү иш-аракеттердин татаал түрлөрүн чагылдырат.

Олигофрения - (грек "oligos". - аз + "phren" - акыл-эси) – акыл-эси кем. 2 негизги топко бөлүнөт:

а) генетикалык бузулуулар менен шартталган олигофрения;

б) тышкы факторлор: жугуштуу оорулар, жаракаттар (травмалар), энесинин алкогольдук интоксикациясы, ата-энесинин жыныстык клеткаларанын жана түйүлдүктүн радиоактивдүү жана рентген шоолалары менен нурланышынан шартталган олигофрения. Ошондой эле кош бойлуу мезгилинде эндокриндик жана жүрөк-кан тамыр системасынын оорулары, эне менен түйүлдүктүн кандарынын туура келбегендигинин да мааниси бар.

Өзгөчө билим берүүгө карата муктаждыктар - көпчүлүк окуучуларга алар керектүү болгондордон айырмаланган ресурстар менен окуучуну камсыз кылуу үчүн зарыл болгон сыяктуу мүнөздөмөлөр. Өзгөчө билим берүүчүлүк муктаждыктар окуучуну баалоонун жүрүшүндө аныкталат; алар ошол окуучу үчүн тиешелүү билим берүү программасын (анын ичинде, зарыл ресурстарды) аныктоо үчүн негиз болуп саналат.

Олигофрения - (грек "oligos". - аз + "phren" - акыл-эси) – акыл-эси кем.

Эрте кийлигишүү - (англис тилинен түз которуу "earlyintervention".) – өнүгүүсү бузулган же мындай бузулуулардын байкалган тобокелдиги менен болгон кичине жаштагы балдарга жана алардын ата-энелерине жардам көрсөтүү системасы. Эрте кийлигишүү программаларында педагогдор, логопеддер, педиатрлар, неврологдор, физикалык терапевттер, психологдор, ошондой эле социалдык кызматкерлер иштешет.

КГТС - Көңүл буруусунун жана гиперактивдүүлүктүн тартыштык (**дефицит**) синдрому – өзгөчө абал, анда кыймыл-аракетинин ооруткан жогорку активдүүлүгү, баланын социалдык көнүгүүсүн буза турган четтөөлөрдүн комплексинин өзөгү, башкы белгиси болуп саналат. Ушул сыяктуу бузулуштары менен болгон балдарда жогорку активдүүлүк өзгөчө ачык көрүнөт: бала бир жерде бир минута да отура албайт, ар дайым тынчысызданып, алаксып турат, ордуна туруп, класста басып жүрөт. Гиперактивдүүлүк менен катар эле КГТС менен болгон балдардын кыймыл-аракет чөйрөсүндө кыймылдарынын координациясынын бузулушу, майда моторика жана праксисинин (топчуларды топчулоодо жана бут кийиминин боолорун байлоодо, сүрөт тартууда жана жазуу учурунда кыймылдарынын кыйынчылыктары) толук түзүлбөгөндүгү байкалат.

Даун синдрому - (башкача айтканда, 21-хромосомунун трисомия синдрому же Даун синдрому), негизги белгилерине төмөнкүлөр кирет: акыл-эсинин арттка калуусу, булчуңдардын гипотониясы жана көздөрүн түзүлүшү монголдордукундай, катарактылар, Брушфильд тактары (көздөрүнүн тышкы жана жарым орто чегиндеги агынын ак түстөгү уялары), чалырдыгы, көздүн агынын (роговицы) жана торчосунун (хрусталик) сейрек тумандашы, эриндери калың, тилкелери менен калындаган тил, мурдунун үстү жалпак, таңдайы ичке, кулактарынын формалары бузулган, моюндун териси ашыкча көп, муундарынын шалактап турушу, алаканындагы туурасынан келген сызык, колдун чыпалактарынын учтарынын ийриликтири кирет.

Соматикалык оорулар – адамдын денесинин оорулары, ички органдарынын оорулары. Көпчүлүк басымдуу учурларда соматикалык оорулар психикалык бузулуштарга алып келбейт, бирок ар кандай жактан билине турган астениялык абалды жаратат.

Спастикалык диплегия - жогорку жана төмөнкү дене мүчөлөрдүн кыймыл-аракетинин бузулушу, өзгөчө буттарынын бузулушу менен мүнөздөлгөн балдардын шал оорусунун көбүрөөк кездеше турган формасы. Колдордун кыймылдардын жеңилерээк бузулушу, балага тезирээк өз алдынча жүрүүгө, өзүн-өзү тейлөөнү өздөштүрүүгө, сүйлөөгө жана жазууга үйрөнүүгө мүмкүндүк берет. Эреже боюнча, ДЦПнын ушул формасы менен ооруган көпчүлүк балдар атайын жана жалпы мектепте ийгиликтүү окуй алышат, көп учурда ушундай балдарда кезиге турган психикалык өнүгүүсүнүн кечигиши жана дизартрия түрүндө сүйлөө

речинини бузулушу менен болгон балдар, адатта эрте башталган системалуу педагогикалык иштердин натыйжасында аларды ийгиликтүү жеңип чыгышат.

Атайын педагогика – бул окутуунун жана тарбиялоонун адистештирилген жекече ыкмаларына (методдоруна) муктаж, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү билим берүү жана адистештирилген айрым ыкмаларын ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген баланын жекечелигин жана инсандыгын өнүктүрүү процессин башкаруунун маңызын, мыйзам ченедүүлүгүн, тенденциясын окуп үйрөнүүнү изилдеген илим. Атайын педагогиканын бөлүктөрү: *Сурдопедагогика* – угуусунун бузулушу менен (дүлөй, угуусу начар, кеч укпай калган) балдардын коомуна социалдык көнүгүшүүсү (адаптация) жана интеграциясы, өнүгүүнүн, тарбиялоонун, окутуунун мыйзам ченемдери жөнүндөгү илим; *Тифлопедагогика* – угуусу сакталган учурдагы көрүүсү бузулган (сокур, жарым-жартылай көргөн жана начар көргөн) балдардын коомуна социалдык көнүгүшүүсү (адаптация) жана интеграциясы, өнүгүүнүн, тарбиялоонун, окутуунун мыйзам ченемдери жөнүндөгү илим; *Логопедия* - угуусу сакталган учурдагы сүйлөө речинин бузулушу менен балдардын коомуна социалдык көнүгүшүүсү (адаптация) жана интеграциясы, өнүгүүнүн, тарбиялоонун, окутуунун мыйзам ченемдери жөнүндөгү илим; *Олигофренопедагогика* - акыл-эсинин өнүгүүсү артта калган балдардын коомуна социалдык көнүгүшүүсү (адаптация) жана интеграциясы, өнүгүүнүн, тарбиялоонун, окутуунун мыйзам ченемдери жөнүндөгү илим.

БНС - борбордук нерв системасы – баш мээсинен, ал баш сөөгүнүн ичинде жайгашкан жана омурткада жайгашкан жүлүндөн турат. Баш мээси, өзгөчө анын кабыгы - психикалык ишмердүүлүктүн маанилүү органы. Жүлүн жүрүм-турумдун тубаса формаларын г. о. жүргүзөт.

**Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген (ДМЧ) балдарды окутуу жана тарбиялоо
көйгөйлөрү боюнча кошумча адабияттын тизмеси**

1. Барбера М., Расмуссен Т. Балдардын аутизми жана вербалдуу-жүрүм-турумдук ыкма. Рама Пабблишинг. 2014
2. Басилова Т.А., Александрова М.А. Өнүгүүнүн татаал бузулушу менен балага кантип жардам берүү керек: ата-энелер үчүн окуу куралы. – М., 2008.
3. Борякова Н. Ю. Өнүгүүсүндөгү четтөөлөрү менен болгон балдарды окутуу жана тарбиялоонун педагогикалык системалары. М., 2007.
4. Борякова Н.Ю. Өнүгүүнүн деңгээлдери. Балдардын психикалык өнүгүүсүнүн кечигүүсүнүн эрте диагностикасы жана коррекциясы: Окуу-метод. окуу куралы. – М., 1999.
5. Борякова Н.Ю., Касицына М.А. ПӨК менен болгон балдар үчүн бала-бакчадагы коррекциялык-педагогикалык иш. М., 2007.
6. Воронкова В.В. Көмөктөшүүчү мектепте балдарды окутуу жана тарбиялоо. -М., Мектеп-пресс,1994. – 112 б.
7. Угуусу бузулган мектепке чейинки окуучу балдар үчүн дидактикалык оюндар / Л.А. Головчиц ред.. – М, 2003.
8. Дружинина Л.А. Көрүүсү бузулган балдар үчүн бала-бакчадагы коррекциялык иш. – М., 2003.
9. Дубровина И. В. Балдар менен психо-коррекциялык жана өнүктүрүүчү иш. – М., 1999.
10. Жигорева М.В., Левченко И.Ю. Өнүгүүнүн комплекстүү бузулуштары менен болгон балдар: Диагностика жана коштоо. – М.: Улуттук китеп борбору, 2016.
11. Забрамная С. Д. Сиздин бала көмөктөшүүчү мектепте окуйт. – М., 1990.
12. Забрамная С. Д. Окутуу аркылуу үйрөнөбүз. - М., 2002.
13. Касицына М.А., Бородин И.Г. ПӨК менен болгон бала мектепке чейинки улуураак окуучу балдар менен болгон иштин практикалык материалдарынын жана технологиясынын комплекси. – М, 2007.
14. Карпенкова И.В. Инклюзивдик мектептеги тьютор. Өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү менен баланы коштоо. Иш тажрыйбаларынан. М. 2010.
15. Катаева Е.А., Стребелева Е.А. Өнүгүүдөгү четтөөлөр менен болгон мектепке чейинки окуучу балдарды окутуудагы дидактикалык оюндар. – М., 2001.
16. Карсон Р., Батчер Дж., Минека С. А. Нормалдуу психология – СПб., 2004.
17. Левченко И. Ю., Приходько О. Г. Таяныч-кыймыл аппаратынын бузулушу менен болгон балдарды окутуунун жана тарбиялоонун технологиялары. – М., 2001.
18. Левченко И.Ю., Киселева Н.А. Өнүгүүдөгү четтөөлөр менен болгон балдарды психологиялык изилдөө. – М., 2005.
19. Лопатина Л.В., Голубева Г.Г., Баряева Л.Б. Мектепке чейинки билим берүү мекемесинде логопеддик иштин программасы // Балдардын сүйлөө речинин бузулуштарынын логопеддик диагностикасы жана коррекциясы. Мет.сунуштар жыйнагы. СПб., 2006.
20. Лихачев Б.Т. Педагогика: Лекциялар курсу / Окуу куралы. – 4-чыгарылышы., кайра иштетилген жана толукталган – М.: Юрайт-М, 2001. – 215 б.
21. Маллер А. Р. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала. – М., 2002.
22. Маллер А. Р. Өнүгүүдөгү четтөөлөр менен болгон балдарды социалдык окутуу жана тарбиялоо. – М. 2002.

23. Мамайчук И. И. Өнүгүүдөгү көйгөйлөрү менен болгон балдар үчүн психокоррекциялык технологиялар. – СПб., 2003.
24. Мастюкова Е. М. Дарылоо педагогикасы. - М., 1997.
25. Мелешкевич О., Эрц Ю. Өзгөчө бала. Жүрүм-турумун прикладдык талдоого киргизүү. М., 2014
26. Ньюмен Сара. Өзгөчө бала менен оюндар жана сабактар. – М., 2004.
27. Өзгөчө бала / Көйгөйлөр жана чечимдер / Лильина Е. Т. ред.. – М., 2002.
28. Атайын психологиянын негиздери /Л. В. Кузнецованын ред..– М., 2002.
29. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын психологиялык-педагогикалык реабилитациясы / С. А. Беличеванын ред.– М., 1998.
30. Пузанов Б.П., Н. П. Коняева, Б. Б. Горскин жана башкалар. Интеллектуалдык өнүгүүсү бузулган балдарды окутуу: (Олигофренопедагогика) – 2008. – 310 б.
31. Шипицына Л.М. Балдардын аутизми. – СПб., 2001.
32. Шипицына Л. М. Үй-бүлөдөгү жана коомдогу «окутуу мүмкүн эмес» бала. – СПб, 2002.
33. Шипицына Л. М., Мамайчук И. И. Балдардын шал оорусу. – СПб., 2001.
34. Ульяновская У. В., Лебедева О. В., Өнүгүүдөгү көйгөйлөрү менен болгон балдарга атайын психологиялык жардам уюштуруу жана мазмуну. – М., 2002.
35. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Мектепке чейинки балдардын сүйлөө речинин жалпы өнүкпөгөндүгүн четтетүү. Практикалык окуу куралы. – М., 2003.
36. Финни Н. Р. Шал оорусу менен ооруган бала: Жардам, багуу, өнүктүрүү: Ата-энелер үчүн китеп. – М., 2001.

Интернет-ресурстар:

1. Мектепте аутизм менен болгон баланын тьютору кандай каталарга жол бериши мүмкүн? Чыгуу Фондунун Сайты.
<http://outfund.ru/kakie-oshibki-mozhet-dopuskat-tyutor-rebenka-s-autizmom-v-shkole/>(Жеткиликтүү 03.04.2016)
2. Аутизм менен болгон баланын ички мотивациясын кантип өнүктүрүүгө болот?
<http://outfund.ru/kak-razvivat-vnutrennyuyu-motivaciyu-u-detej-s-autizmom/>
3. Мектептин классынын шарттарында оң күчтү (кубатты) кантип колдонууга болот?
<http://outfund.ru/kak-ispolzovat-polozhitelnoe-podkreplenie-v-usloviyax-shkolnogo-klassa/>
4. Инклюзия процессинде тьютордун ролу. Аутизм менен болгон баланы коштоо. Аутизм. Инклюзия. Теориядан практикага. <http://www.autism-inclusion.com/2012/05/tutor-autistic-child.html> (жеткиликтүү 3.04.2016)

«Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген (ДМЧ) түшүнүгү» темасы боюнча башталгыч класстардын окуучулары үчүн сабактардын болжолдуу конспекттери

Сабактарга даярдануу учурунда парталарды жана столдорду класстык жайлардын дубалдарына жакын жылдыруу жана балдарды жарым айлана сыяктуу бир катар кылып отургузуу сунушталат (интерактивдүү процесстин бирдей укуктуу катышуучусу болуш үчүн педагог өзү жумуш ордун ошол жарым айлананын борборуна (ортосуна) уюштурат). Сабактарды өткөрүү сөзсүз эле класстык жайда эмес, - аларды спорт залында, рекреация зонасында, мектептин короосунда, жайкы лагердин шарттарында ачык таза абада ж.у.с. жайларда уюштурууга болот.

№1 сабак

«Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелиши (ДМЧ) (майыптык)¹³ – адамдын өзгөчөлүктөрүнүн бири»

Сабактын тапшырмалары

- ДМЧ менен болгон адамдар жөнүндө катышуучулардын билүү деңгээлин аныктоо.
- ДМЧ түшүнүгү, ДМЧ түрлөрү менен таанышуу.
- Аларды жеңип чыгуудагы кыйынчылыктар жана ыкмалар, архитектуралык жеткиликтүүлүк менен таанышуу.

Сабактын планы

1. Окуучулар менен таанышуу.
2. «Акыл-эс картасы» дискуссиясы.
3. ДМЧ жөнүндө мини-лекция.
4. Тоскоолдуктарды жоючу техникалык аспаптар жана каражаттар.
5. «Имитация» оюну.
6. Үй тапшырмасы.

Сабактын жүрүшү

1. Таанышуу
(7–10 минут)

Педагог окуучулар менен таанышат, өзү жөнүндө айтат, балдар үчүн түшүнүктүү жеткиликтүү тилде сабактардын максаттары жөнүндө айтат. Ар бир окуучу өзүнүн атын атайт, өзүнүн жакшы көргөн предметтерин, кызыгууларын айтып берет.

2. «Акыл-эс картасы» дискуссиясы

(балдардын кызыкчылыктарына жана алардын жаш курагына жараша, 7–12 минут)

Максаты: ДМЧ балдардын суроолорду түшүнгөн деңгээлин аныктоо керек.

ДМЧ адамдар жөнүндө суроолорго жооп берип жатып, балдар, алар менен өмүрүндө биринчи жолу кездешип жаткан тоскоолдуктар жөнүндө, майып адамдарга карата өзүнүн мамилеси жөнүндө, ошол адамдарга алар керектүү болгон ар кандай аспаптар жөнүндө мүмкүн биринчи жолу ойлонуп жаткандыр. Педагог бардык окуучулардан сурамжылоо жүргүзөт.

Суроолор боюнча мисалдар: (Балдардын өнүгүүсүнүн деңгээлин мугалим эске алышы керек жана ага жараша суроолордун тизмеси кыскартылышы, толукталышы, өзгөртүлүшү мүмкүн)

1. Кимдин ДМЧ менен ооруган (туугандары, кошуналары, достору) тааныш адамдары бар?
2. ДМЧ менен ооруган адамдарды сиз кезиктирдиңиз беле? Кезиктирсеңиз, анда кайдан?
3. Силер кандай деп ойлойсуңар, шаарда ДМЧ менен болгон канча адам бар?
4. ДМЧ кандай түрлөрү болот?
5. ДМЧ менен болгон адамдар эмне үчүн андай болуп калышат?
6. ДМЧ менен кайсы жаш курагында ооруп калышы мүмкүн?

¹³Дүйнө коомчулугу, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарга карата **майыптык (инвалидность)** түшүнүгүн колдонушат, ушуга байланыштуу сабактардын болжолдуу конспекттеринде силер ушул эки түшүнүктү тең кездештиресинер.

7. ДМЧ менен ооруган адамдарда кандайлары көп – карыларбы же жаштарбы?
8. Силер кандай деп ойлойсуңар, ДМЧ менен ооруган адамдарга ушундай өзгөчөлүктөрү жок адамдар кандай карашат?
9. Андай адамдарга силер өзүңөр кандай карайсыңар?
10. ДМЧ менен ооруган адамдар кандай кыйынчылыктарга кабылышат?
11. ДМЧ менен ооруган адамдар ким болуп жана кайда иштешет?
12. ДМЧ менен ооруган адамдар бош убакытын кандай өткөрүшөт?
13. ДМЧ менен ооруган адамдардын мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө сиз эмне билесиз?

3. ДМЧ менен ооруган адамдардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө мини-лекция (6 минута).
 Мини-лекцияда окуучуларга майыптардын укуктары жөнүндө Конвенциянын Преамбуласында түзүлгөн майыптыкты түшүнүүгө карата заманбап (социалдык) ыкмасы түшүндүрүлөт:

«Майыптык, бул дени сак адамдар менен катар эле коомдук турмушта алардын нормалдуу катышуусуна тоскоол болуучу, ден соолугунун бузулушу».

4. Тоскоолдуктарды жоючу техникалык аспаптар жана каражаттар (7–10 минута).

Педагог өзүнүн лекциясында, ушул ылайыкташтырылган аспаптардын жана каражаттардын көпчүлүгү бардык адамдар үчүн ойлонуп жасалгандыгына окуучулардын көңүлүн бура алат.

Педагог: «Майыптыгы бар адамдар окуй ала тургандай, айланасындагылар менен сүйлөшө ала тургандай, турмушта алар өз алдынча жүрө ала тургандай болгон дагы кандай кошумча ылайыкташтырылган аспаптар жана каражаттар бар, келгиле карап көрөлү».

Топтогулардын бардыгы үчүн педагогдун суроосу, мисалы:

«Силер майыптар коляскаларын колдонуучу адамдар үчүн кандай ылайыкташтырууларды билесиңер?»

Пандустарды кимдер колдонот? Майыптар жүрө турган коляскалардагы адамдар; балдардын коляскалары менен алардын ата-энелери; тепкич менен чыгуу кыйын болгон картайган адамдар; ролик конькилеринде, скейттерде жүргөн жаш адамдар ж.у.с.

Коляскалардагы адамдар үчүн дагы кандай ылайыкташтырууларды билесиңер? Лифт; көтөргүч (подъемник). Лифттер менен дагы кимдер колдонушат?

Бардыгы: коляскалары менен болгон балдардын энелери; үйдүн жашоочулары; жүк ташуучулар. Лифттер ким үчүн ойлонуп чыгарылган – майып адамдар үчүн элеби? Бардык адамдар үчүн, анын ичинде – майыптыгы бар адамдар үчүн дагы. Силер кандай деп ойлойсуңар, угуусу боюнча майыптыгы бар адамдар үчүн кандай ылайыкташтыруулар пайдалуу болушу мүмкүн?

Телекөрсөтүүлөрдө жана кинофильмдердеги субтитрлер; вокзалдагы же аэропорттогу маалыматтык табло; автобустун салонундагы же метронун вагонундагы жүгүртмө сап; телефондогу виброзвонок (виброун).

Укпаган адамдар сүйлөшө алышабы?

Сүйлөшүү учурунда укпаган адамга эмне жардам бере алат?

Угуучу аппарат; жаңсоо тили.

Көрүүсү боюнча майып адамдар үчүн кандай ылайыкташтыруулар бар болушу мүмкүн?

Жолдон өтүү учурунда: үндүү светофор; жөө адамдар жүрүүчү тротуарлардын бордюрларынын жанында: сары түстөгү рельефтик тилкелер. Көзү начар көргөндөр үчүн – сары түс бозомтук фондо же караңгыда жакшы көрүнөт. Көзү көрбөгөн адамдар ак трость (таякча) менен колдонушат жана рельефти трость (таякча) же таманы менен сезиши мүмкүн.

Көз көрүүсүнүн бузулушу менен болгон адамдар окуй алышабы?

Окуу учурунда сокур адамга эмне жардам бере алат?

Угуу (аудиокитептер,)

«Ар кандай мүмкүнчүлүктөр – бирдей укуктар»); сезим менен билүү (осязание) (Брайл шрифти менен басылып жазылган китептер»

5. «Имитациялоо» оюну

(Нускамасы жана талкуулоосу менен биринчи оюнга бериле турган убакыт – 5–7 минута, кийинки «имитация» оюну өткөрүлүшү мүмкүн, ал 3–4 минута).

Көнүгүүнүн максаты: сокур адам, колу же буту жок адам, алар тарткан ошол кыйынчылыктарды балдар өздөрүндө сезе ала тургандай жана ошол учурда алар эмнени сезээрин түшүнүүгө балдарга мүмкүнчүлүк берүү керек. Бул көнүгүүнү 2-3 жолу өткөрүү сунушталат. Эгерде, бул имитацияны 1 эле жолу өткөрсө, анда аны толук талкуулоо, жыйынтыктарды чыгаруу керек. Класста коопсуздукту сактагыла.

Ыктыярдуу-окуучунун көздөрүн жаап байлап, ал аны аткарышы керек болгон тапшырма берилет. Мисалы, алып баруучу катып койгон буюмду, оюнчукту ал табышы керек же доскага атын жазып, сүрөт тартуусу керек.

Оюндун мисалы:

Педагог: «Азыр биз силер менен «Имитация» деп аталган оюнду ойнойбуз. Силердин араңардан бул оюнга ким катышып көрөт?»

Ыктыярдуулар тандалат.

1-вариант

«Көзү көрбөгөн»

Ыктыярдуулардан катышуучу жана жардамчы тандалып алынат.

Катышуучуга тапшырма түшүндүрүлөт: «Азыр биз сенин көздөрүңдү жаап таңып коебуз, сен жаап таңылган көздөрүң менен – класстын эшигинен доскага чейин басып барып, борду таап, доскага өзүңдүн атыңды жазып, кайра өзүңдүн ордуңа келесиң» - ушул тапшырманы аткарасың».

Жардамчыга нускама: «Сенин милдетиң – сенин досундун кулап кетүүсүнөн же айланадагы буюмдарга урунуусунан сактайсың».

Суроо: «Баары түшүнүктүү болдбу?»

Андан кийин оюнга катышуучунун көздөрү байланат, ал тапшырманы аткара баштайт. Жардамчы катышуучуга анын өтүнүчү боюнча жардам берет жана аны кооптуулуктан сактайт. Көнүгүүнү: «Бардыгы жакшыбы? Сен биз менесиңби?» деген суроолорду берүү менен аяктоо керек.

Оюндан кийин катышуучуга берилүүчү суроолор:

– Сен эмнени сиздиң?

– Сен эмнени жасадың?

– Кыйын болдубу? Кыйын болсо, кайсы учурда кыйын болду?

Жардамчыга:

– Сен ага жардам бергиң келдиби? Жардам бергиң келсе, кайсы учурда жардам бергиң келди?

Бүтүндөй топко суроолор:

– Силер эмнени көрдүңөр?

– Ага кайсы учурда кыйын болду?

– Ага качан кыйын болду?

– Силердин оюңар боюнча, начар көргөндөр же таптакыр көрбөгөн адамдар, дагы кандай кыйынчылыктарга кездешет?

Этика боюнча кошумча суроо: Көздөрү байланган адамга кандай жардамдар берилди?

Көрбөгөн адам мейкиндикте багыт алып жүрүшү үчүн дагы кандай ыкма менен ага жардам берүүгө болот? Жооптордун варианттары: кырдаалды үн чыгарып айтуу, колунан алуу. Ошондой эле, айланадагылар тынч болгону – башка балдар кыйкырбаганы – маанилүү, себеби кошумча үндөр мейкиндикте багыт алууга тоскоол гана болот.

2-вариант

«Буту жок адам»

Жардамчы талап кылынбайт.

Педагог бир ыктыярдууну тандайт жана ага тапшырманы түшүндүрөт:

«Азыр сенин бир бутунду бүгүп, класстын алыскы дубалынан доскага чейин секирип жетесиң, борду аласың, мисалды чыгарып, кайра өзүңдүн ордуңа келесиң».

Суроо: «Баары түшүнүктүү болдбу?»

Катышуучу тапшырманы аткарат.

Суроолор: катышуучуга:

- Сен эмнени жасадың?
- Сен эмнени сездің?
- Кыйын болдубу? Кыйын болсо, кайсы учурда кыйын болду?

Бүтүндөй топко суроолор:

- Ага кайсы учурда кыйын болду?
- Ага качан кыйын болду?

– Силердин оюңар боюнча, ушундай денесинин чектелүүсү менен болгон адамдар, дагы кандай кыйынчылыктарга кездешет?

3-вариант

«Колу жок адам»

Жардамчы талап кылынбайт.

Педагог топчулары бар күрмө кийген (пиджак) бир ыктыярдууну тандайт жана ага тапшырманы берет – күрмөсүн (пиджакты) чечип, аны кайра кийүүгө жана топчуларын же сыдырмасын (молниясын) киргизүүгө аракет жасашы керек. Катмышуучу оң колун шымынын чөнтөгүнө салып анда кармап туруу менен күрмөсүн (пиджакты) же курткасын киет жана топчуларын топчулоого аракет жасайт. Катмышуучу тапшырманы аткарып жатканда бүтүндөй класстагылар бирге: «Бир, эки, үч жана андан ары саноо менен» эсептөөгө болот.

Башка вариант: Катмышуучуга сол колу менен: «Мен өзүмдүн шаарымды сүйөм!» деген фразаны жазуу сунушталат.

Катмышуучуга суроолор:

- Сен эмнени жасадың?
- Сен эмнени сездің?
- Кыйын болдубу? Кыйын болсо, кайсы учурда кыйын болду?

Бүтүндөй топко суроолор:

- Ага кайсы учурда кыйын болду?
- Ага качан кыйын болду?

– Силердин оюңар боюнча, ушундай денесинин чектелүүсү менен болгон адамдар, дагы кандай кыйынчылыктарга кездешет?

Толуктоолор (кошумчалар)

1. Ушул имитацияга мелдеш учурун киргизсе болот – эки ыктыярдуу адамды тандап алуу керек.

2. Эгерде, тапшырманы өз алдынча аткаруу учурунда орчундуу кыйынчылыктар жаралса, мисалы, топчуларды топчулоодо, анда ал өзүнө өзү жардамчыны тандап алуусун сунуштоого болот.

Алып баруучу: «Коляскадагы адам кандай кыйынчылыктарга дуушар болот?» (Жоопторду толуктап туруу керек).

«Имитация» оюну көрсөтмөлүк мисал болуп саналат, ал майып болгон адамдардын абалдарын, алардын кыйынчылыктарын жана аларды кантип жеңүүгө боло тургандыгын бүт класс менен талкуулоо үчүн абалдар жаралат.

Бул көнүгүүдө майыптуулуктун ар кандай формаларын туурап жасоого (имитациялоого) болот.

6. Үй тапшырмасы

(1–2 минут)

Балдар өздөрүнүн ата-энелерине, туугандарына, досторуна ушул жолугушуу жөнүндө, сабактын жүрүшүндө эмнелер талкуулангандыгы жөнүндө айтып бериши керек, жана алардан майыптыгы бар адамдар жөнүндө алардын билээри же билбей тургандыгы жөнүндө жана аларга кандай мамиле жасашаарын суроо керек.

№2-сабак

«Майыптыгы бар адамдардын мүмкүнчүлүктөрү»

Сабактын маселелери

- Майыптыктын ар кандай түрлөрү менен болгон адамдардын жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү менен таанышуу.
- Параспорттун өзгөчөлүктөрү менен таанышуу.
- ДМЧ адамдардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрү менен таанышуу.
- кадимки жашоо турмушта жашоо үчүн майыптыгы бар адамдарга жардам бере турган техникалык ылайыкташтырылган каражаттар менен таанышуу.

Сабактын планы

1. «Эмгек биржасы» оюну.
2. «Майыптыгы бар адамдар аларга катыша ала турган спорттун түрлөрү» темасында талкуулар.
3. «ДМЧ менен болгон адамдардын чыгармачылыгы» дискуссиясы.

Сабактын жүрүшү

1. Үй тапшырмасын текшерүү.

(3–5 минут)

Алардын берген суроолоруна жакындары кандай жооп бергендерин балдар айтып беришет.

2. «Эмгек биржасы» көнүгүүсү

(5–15 минут, топтордун санына жана класстын динамикасына жараша)

Көнүгүүнүн максаты: майыптыгы бар адамдар, бардык нормалдуу адамдар сыяктуу эле, ар кандай кесиптер менен иштей алат жана коомго пайда келтире ала тургандыгы жөнүндө балдардын элестетүүсүн түзүү болуп саналат. Классты үч-төрт топко бөлүү керек, ар бир топко өзүнүн имараты берилет.

Мисалы, биринчи топко майыптык (инвалиддик) коляскада жүргөн адамдар иш-аракеттердин кандай түрлөрү менен иштей алыша тургандыгын баяндап жазуу сунушталат; экинчи топко – көзү көрбөгөндөр кандай кесиптерге ээ боло алыша тургандыгын баяндап жазуу сунушталат; Балдар командадан бирин-бири угуу, өзүнүн ой-пикирин айтуу, өзүнүн көз карашын сактап жактоо жана аны аргументтөө менен иштөөгө үйрөнүшөт. Көнүгүү аяктагандан кийин командалардын өкүлдөрү кезеги менен кошумча кандай ылайыкташтырылган каражаттардын жардамы менен тигил же бул иштерди майыптыгы (инвалиддиги) бар адамдар аткара алыша тургандыгын айтып берүү менен өздөрүнүн тизмелерин окуп беришет.

3. «Майыптыгы бар адамдар аларга катыша ала турган спорттун түрлөрү» темасында талкуулар. (10 минута)

Педагог суроо берет: «Силер спорттун кандай түрлөрүн билесиңер?» Балдар биргелешкен күчтөрү менен спорттун алар билген түрлөрүнүн тизмесин түзүшөт.

Андан кийин педагог суроо берет: «Майыптыгы бар адамдар ушул тизмеден спорттун кайсы түрүнө катыша алат?» Бул теманы талкуулоо учурунда алып баруучулар майыптыгы бар адамдардын спорттун ар кандай түрлөрүнө катышкандыгы көрсөтүлгөн сүрөттөрдү же видео материалдарды көрсөтүшөт.

4. «Майыптыгы бар адамдардын чыгармачылыгы» дискуссиясы

(7–10 минут)

Суроолор:

- Силер чыгармачылыктын кандай түрлөрүн билесиңер?
- Силердин араңардан ким сүрөт тартканды, ырдаганды, музыкалык аспаптарда ойногонду ж.у.с. жакшы көрөт (блиц-сурамжылоолор)?
- Силер кандай деп ойлойсуңар, майыптыгы бар адамдар чыгармачылыктын ушундай түрлөрү менен иштей алышабы? Иштей алышса, кандайча?
- Айрым учурда аларга кандайдыр бир көмөкчү ылайыкташтыруулар керекпи?

Мисал келтиргиле.

Убакыт калса, майыптыгы бар белгилүү адамдарды мисал келтирүү жана алар жөнүндө кыскача айтып берүү керек: Жогорку Кенештин депутаты – Дастан Бекешев, АРДИнин

жетекчиси, юрист – Зейнеп Дыйканбаева, модельер Укей Мураталиева, орус полководу Михаил Кутузов, АКШнын 32-президенти Франклин Рузвельт, немец композитору Людвиг ван Бетховен, орус ырчысы Диана Гурцкая.

Сабак аяктаганда алып баруучу жыйынтык чыгарат: майыптыгы бар адамдар билим ала алат, иштей алышат, спортко катыша алат жана чыгармачылыктын ар кандай түрлөрүн жүргүзө алышат.

Эгерде, ал керек болсо, анда аларга ар кандай атайын ылайыкташтырылган аспаптар (реабилитация каражаттары) жардам берет: начар уккандарга – угуучу аппараттар; баса албагандарга – кресло-коляска; кыйынчылык менен баскандарга – таяктар жана костылдар; көрүүсү начарларга билим алуу үчүн Брайл азбукасы керек.

Педагогдор коляскадагы адам көчөдөн же үйдөн кандай кыйынчылыктарга дуушар болушу мүмкүн экендигине балдардын көңүл буруусун өтүнөт. Мындай үй тапшырма, тепкич, эшиктин тардыгы – буларды дени сак адам байкабай калышы деле мүмкүн – бирок коляскада жүргөн адамдар үчүн кичинекей эле тоскоолдук – олуттуу тоскоолдук болушу мүмкүн экендигине балдардын ойлонуусуна шылтоо-себеп (повод) жаратат.

Тапшырманын варианты: көрбөгөндөр үчүн футбол талаасын, футбол оюну үчүн топ тартуу, майыптыгы бар адамдар үчүн спорттун түрлөрүн тартуу.

Тапшырманын варианты: майыптыгы бар белгилүү спортчулар жөнүндө тарыхтарды Интернет торунан табууну, ийгиликтүү тарыхтар менен таанышууну балдарга сунуштоо.

№3 сабак

«Биз байланыштабыз – биз барыбыз ар түрдүүбүз»

Сабактын маселелери

– Майыптыгы бар адамдардын жашоодогу өзгөчөлүктөрү жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө окуучулардын билим деңгээлдерин баалоо.

– Адабият булактарынын мисалдарында майыптыгы бар адамдарга жасала турган мамилелердин этикасынын негиздери менен таанышуу.

Сабактын планы

1. «Ишенем – ишенбейм» көнүгүүсү.

2. Жомок (каалаганын) окуу жана талкуулоо / «Майыптыгы бар адамдар менен байланышуу маданияты – тил жана этикет» мини-лекция.

3. «Айырмалоо оюну» көнүгүүсү.

Сабактын жүрүшү

Балдар коляскадагы адамдар үчүн шаарга, өзүнүн районуна жетүүсү жөнүндө өзүнүн байкоолорун айтып беришет жана шаарда алар эркин жүрүшү үчүн кандай ылайыкташтырылган каражаттар керектигин талкуулашат.

2. «Ишенем – ишенбейм» көнүгүүсү

(10–12 минута)

Көнүгүүнүн максаты: көнүгүү майыптыгы бар адамдардын мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө билүүгө, бардык адамдар ар түрдүү болоорун түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Класс 3 төн 7ге чейинки адамдан турган 4–6 командаларга бөлүнөт. Ар бир командага «ишенем» жана «ишенбейм» деген жазуулары менен тактайчалар (табличкалар) берилет. Педагог кезеги менен ар кандай тезистерди окуйт, мисалы: «Бардык аялдар тамакты жакшы жасашат», «Майыптыгы бар адам президент боло алат». Сунушталган тезисти топтогу балдар бирге талкуулашы жана – ушул бекитүүгө (утверждения) алар ишенеби же ишенбейби – ошол чечимди кабыл алышы керек, ал эми тактайчаларды (табличкаларды) көтөргөндөн кийин балдар өздөрүнүн пикирин негиздеп айтышы керек.

Педагог: «Биз айрым бекитүүлөрдү (утверждения) айтабыз, ал эми силер тандап алган пресс-катчы (ар бир командадан бир өкүл – ишенесиңерби же ишенбейсиңерби – деген карточканы жогору көтөрөт. Андан кийин – бекитүүнүн (утверждений) ар бирине эмне үчүн ишенесиң же ишенбейсиң – деп биз силерден сурайбыз».

Мисал:

«Биздин шаарда автобустар гана жүрөт».

«Ишенбейм».

«Эмне үчүн?»

«Себеби мен күндө эле автобустардан башка да ар кандай автоунааларды көрөм».

Суроо: «Баары түшүнүктүүбү?»

Бекемдөөлөрдүн мисалдары (көнүгүүлөрдүн арасында «каалаганын» деген белгиси менен 1–2 көнүгүү үчүн тандап алууга болот):

1. Бардык балдар манная кашаны (ман.боткосун) жакшы көрүшөт («каалаганын»).
2. Бардык иттер мышыктарды жакшы көрүшөт («каалаганын»).
3. Бардык аялдар тамакты жакшы жасашат («каалаганын»).
4. Эркектер тамакты жакшы жасай алышат («каалаганын»).
5. Бардык адамдардын ден соолугу жакшы («каалаганын»).
6. Биздин планетада жалаң гана каакымдар өсөт (каалаганын).

Бекемдөө Түшүндүрүү

Көзү көрбөгөн адамдар компьютерде иштей алышат.

Иштей алышат – атайын үн чыгаруучу программалар бар, көзү көрбөгөн адам угуусу боюнча иштейт.

Баскетболду бою бийик адамдар гана ойной алышат.

Аны бардыгы ойной алат. Ал үчүн корзинаны төмөнүрөөк түшүрүү керек. Иллюстрация катары коляскадагы адам баскетбол ойноп жаткан сүрөттү көрсөтүүгө болот.

Кулагы укпаган адамдар бийлей алышат. Ооба, бийлей алышат, алар вибрациялык сезгичтигинин жардамы менен үндү «угушат».

Иллюстрация катары окшоштуруу (имитация) өткөрүүгө болот – тактайда буттар менен секирип ойноо, ал эми башкалар тактайдын титирешин (вибрациясын) сезе алышат. Майыптыгы бар адам рок-жылдыз (белгилүү сүрөтчү (художник), окумуштуу, артист, саясатчы) болушу мумкүн.

Белгилүү адамдардан мисал келтирүү керек: Жогорку Кенештин депутаты – Дастан Бекешев (көзү көрбөйт), АРДИнин жетекчиси, юрист – Зейнеп Дыйканбаева (ДЦП), модельер Укей Мураталиева (ДЦП), орус ырчысы Диана Гурцкая (көзү көрбөйт), испан окутуучусу, актер Пабло Пинедо (Даун синдрому), американын ырчысы, композитор, пианист, барабанщик Стиви Вандер (көзү көрбөйт), мексиканын сүрөтчүсү Фрида Кало (кыймыл-аракетинин кыйынчылыктары бар), америка актёру Том Круз (дислексиясы бар, окулгандын маанисин түшүнбөйт), АКШнын 32-президенти Франклин Рузвельт (инвалиддик коляска менен жүрө алчу) жана башкалар.

Оюн аяктагандан кийин алып баруучу жыйынтык чыгарат:

«Биз силер менен майыптыгы бар адамдардын мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө, алардын ар түрдүүлүгү жөнүндө билдик. Ошондой эле, бардык элдер бири-биринен айырмаланыша тургандыгын, алардын айлана-чөйрөсү да ар түрдүү экендиги тууралуу да билдик: кээ бири манная кашаны жакшы көрсө, айрымдары – жаман көрөт, кээ бири тамакты жакшы жасаса, айрымдары – жаман жасай тургандыгы, бизди ар түрдүү үйлөр жана гүлдөр курчап турагандыгы тууралуу да билдик».

3. Жомок окуу жана аны талкуулоо.

(10–15 минута)

Бул үчүн майыптыгы менен болгон адамдардын, өзгөчө адамдардын моралдык-этикалык өзгөчөлүктөрү анда чагылдырылган жомокту же баяндаманы тандап алуу сунушталат. Мисалы, «Винни жез кемпир жана кара мышык» жомогу (авторлору Валери Томас жана Корки Пол), «Гүлүм менин-жети гүлүм» (автору В. Катаев) жана башкалар.

«Винни жез кемпир жана кара мышык» жомогунда талкуулоо үчүн чагылдырылган темалар, адам башкаларды алар кандай болсо да, аларды өзгөртүүгө аракет жасабастан, ошондой абалда кабыл алуусу керек темасы болуп саналат.

Жез кемпирге мышык менен жашоосу жакчу эмес, себеби ал кырдаал менен аралашып кетчү эле. Ал мышыкка дайыма ачуусу келип турчу, себеби ал дайыма ага тоскоолдукту жаратчу, ал анын сезимдери менен эсептешпестен, ӨЗҮнүн жашоосунун ыңгайлуу болушу үчүн гана АНЫ башка түскө боеп турган.

Жомоктун аягында ал үйүн ар түрдү түстөргө боеп салды, ошондон кийин гана жез кемпирге да, мышыкка да, ал үйдө жашоо ыңгайлуу болуп калды. Андан ары шаардагы жеткиликтүүлүк тууралуу суроону талкуулайбыз. Шаарда майыптыгы бар адамдар үчүн да, нормалдуу адамдар үчүн да, ыңгайлуу болушу үчүн атайын ыңгайлаштырылган каражаттар менен жабдууга болот.

«Гүлүм менин-жети гүлүм» жомогунда талкуулоо үчүн чагылдырылган темалар.

1. Моралдык жакты тандоо темасы. Менин бакубатчылыгым (Женя аттуу кыздын) жана башканын бакубатчылыгы (Витя аттуу баланын).

2. Ар бир адам менен баарлашуу кызык болушу мүмкүн жана тил табышууга болот. Витя аттуу бала өзүнүн мүнөзү менен башында эле Женяга жагып калган. Ал баланын өзгөчөлүктөрү жөнүндө Женя билгенден кийин – ал абалды өзгөртүүгө аракет жасады (Витя кайрадан өз алдынча басып жүрүшү үчүн ал каалоосун болжолдоп ойлоп койду). Биз абалды андай сыйкырдуу аракет менен өзгөртө албайбыз, бирок аны менен жалпы кызыкчылыктарды, жалпы оюндарды, жалпы ишти таап, адам менен баарлашып байланышууларды түзүүгө биздин күчүбүз жетет.

Жомокту окуу үчүн альтернативдүү вариант – «Майыптыгы бар адамдар менен баарлашып байланышуу маданияты – тил жана этикет» мини-лекция (8 минут).

3. «Айырмалоо оюну» көнүгүүсү (7–10 минута).

Көнүгүүнүн максаты: көнүгүү балдарга бардык адамдар бири-биринен – турган турпаты, жана өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрү жана билгичтиктери менен айырмалана тургандыгы менен жана алар ошонусу менен бири-бирине кызыктуу жана пайдалуу болоорун түшүнүүгө жардам берет.

Педагог катышуучуларды эки - экиден бөлөт жана бардык жуптар үчүн жалпы тапшырма берет. 1 (Бир) минутанын ичинде сабактын ар бир катышуучусу алардын арасында жана өзүнүн жубунун (напарнигинин) үч айырмачылыгын табышы керек. Мисалы: көздөрү, чачы, кийими, үрп-адаттары, кызыгуулары. Андан кийин ар бири өзүнүн жубунун (напарнигинин) атын атоо менен сүйлөйт: «Алтынай, мен сенден сенин чачтарың ачыгыраак түстө, ал эми менин чачым – кара болгондугу менен айрымаланам», «Азамат, экөөбүз, сен футбол оюнун жакшы көргөндүгүң, ал эми мен хоккей ойногонду жакшы көргөндүгүм менен айрымаланам» ж.у.с.

Бир минутадан кийин алып баруучу бардык жуп парларга кезеги менен сурамжылоону баштайт. Ар бир окуучу 3 жолу айтышы керек: «(өзүнүн жубунун (напарнигинин)), мен сенден менен айрымаланам.»

Бардыгы болуп, ар бир жуп парларда 6 айырмачылыктар айтылышы керек. Окуучуларга башка жуп парлардын жоопторун кайталабоого аракет кылууну сунушташат. Окуучулар кайталабагандай болуш үчүн алып баруучу жооптордун жүрүшүндө, зарылдыгына жараша, бири-биринен айырмачылыктарды кайдан издөө керектигин айтып берип турат:

- кийиминин фасону жана өңү түсү;
- бою;
- көздөрүнүн түсү;
- чачынын жасалган формасы;
- чачынын түсү жана узундугу;
- ар кайсы окуу дисциплиналары боюнча жетишкендиктери;
- жеке кызыгуулары (хобби);
- жакшы көргөн китептери жана фильмдери;
- жаман көргөн сабактары;
- бир нерсе жасай билгендиги;
- спортко кызыгуулары;

- эс алууну кандай көрүшө тургандыгы;
- кимдир бирөө жакшы ырдайт, кимдир бирөө бийлегенди үйрөнөт;
- кимдир бирөө англис тилин үйрөнөт, а кимдир бирөө – немец тилин үйрөнөт ж.у.с.

Эгерде, класстагы ар бир окуучу жооп бериши үчүн убакыт жетишпесе, анда жооп берүүнү каалаган бир нече жуп парга сурамжылоо жүргүзүүгө болот.

Оюндун жыйынтыктары боюнча педагог жыйынтык чыгарат:

«Биз барыбыз бирдейбиз, жана биздин ар бирибиз өзүбүзчө жакшыбыз. Биз бири-бирибизден – тышкы келбетибиз, үрп-адатыбыз, билгичтигибиз, билимибиз менен (ар кайсы тармактан топтолгон) айырмаланабыз, ошондуктан биз бардыгыбыз – тышыбыздан ар кандай жана ар кандай нерселерди жасоону билебиз - бири-бирибизге керекпиз, пайдалуубуз жана кызыкпыз».

Педагог үйдөн көчөгө чыгуу үчүн канча баскычты басып өтүү керектигин санап чыгуусун балдардан өтүнөт.

Тапшырманын варианты: майыптыгы бар белгилүү адамдар жөнүндө тарыхтарды Интернет торуна табууну, «Бирдей мүмкүнчүлүктөр – бирдей укуктар» китебинен ийгиликтүү тарыхтар менен таанышууну балдарга сунуштоо.

№4-сабак

«ДМЧ адамдар үчүн айлана-чөйрөнүн жеткиликтүүлүгү»

Сабактын маселелери

- ДМЧ адамдар аларга дуушар боло турган тоскоолдуктар менен таанышуу.
- ДМЧ окуучулардын мектептен окуусуна мүмкүнчүлүк берүүчү техникалык ылайыкташтырылган каражаттар менен таанышуу.
- ДМЧ балдардын жана өзгөчөлүктөрү жок балдардын бирге окушуна карата мүмкүнчүлүктөр менен таанышуу.

Сабактын планы

1. «Жеткиликтүү чөйрөнү түзүү үчүн мектепте жана шаарда эмнелерди өзгөртүү керек» темасын талкуулоо.

2. Келечектин мектебин тартабыз.

Сабактын жүрүшү

1. «Жеткиликтүү чөйрөнү түзүү үчүн мектепте жана шаарда эмнелерди өзгөртүү керек» темасын талкуулоо (10–15 минут). Майыптуулугу бар жана майып эмес балдарды бирге окутуу темасы талкууланат. Педагог майып балдар окуган анын шаарындагы же башка шаарлардагы мектептер жөнүндө айтып берет, жана бардык балдар бирге окуй ала тургандай болушу үчүн алардын мектебинде эмнелерди өзгөртүү керектигин бүт класс менен бирге ойлонушат.

Талкуулоо үчүн суроолор жана жооптордун варианттары:

Силер кандай деп ойлойсуңар, майыптуулугу бар жана майып эмес балдар бир мектепте бирге окуй алышабы? Коляскадагы окуучулар үчүн тоскоолдуктар: тепкчитер, өтүүчү жерлердин тардыгы, досканын, жарыкты өчүрүп-күйгүзүүчүлөрдүн бийик жайгашышы, текчеден китепти алуунун кыйындыгы. Чечим – досканы, жарыкты өчүрүп-күйгүзүүчүлөрдү ылдыйлатууга болот, пандус, лифт, көтөргүчтөрдү (подъёмники), кармагычтарды (поручни) курууга, өтүүчү жерлерди кеңирдетүүгө болот.

Талкуулоо үчүн суроолор жана жооптордун варианттары:

Майыптар жүрө турган коляскалардагы балдар, угуу, көрүүсүнүн өзгөчөлүктөрү бар балдар өздөрүнүн жашоосунда кандай кыйынчылыктар менен кездешиши мүмкүн?

Угуусунда четтөөлөрү бар окуучулар үчүн тоскоолдуктар – баарлашып байланышууда, мугалим эмне айтып жатканын түшүнүүдөгү кыйынчылыктар.

Абалды чечүү: көрүүгө басым жасоо – мугалим видео презентацияларды, маалыматтык таблицаларды, ММК боюнча байланышуу, кагазга жазуу, Интернет боюнча байланышууларды жасоосу.

Майыптуулугу бар балдардын басып жүрүүсүнө, мектепте окуусуна, класска жетүүсү үчүн мектепти кандай ылайыкташтыруучу каражаттарын киргизүүгө болот?

Көрүүсүндө өзгөчөлүктөрү бар окуучулар үчүн тоскоолдуктар – мейкиндикте багыт алуу кыйынчылыктары.

Чечим – тепкчиге, эшиктерде, сары белгилер, кабинеттердин жанында Брайл шрифти менен болгон табличкалар, мындай окуучулар үчүн мугалим материалды кайталап айтышы керек. Бардык балдар бирге окуй ала тургандай болушу үчүн алардын мектебинде эмнелерди өзгөртүү керектигин майыптуулугу бар балдар менен бирге бүт класстагы балдар ойлоншат.

2. Келечектин мектебинин сүрөтүн тартабыз (Сүрөт тартууга 10–15 минут, презентацияга – командага 3 минутадан).

Көнүгүүнүн максаты: майыптуулугу бар балдардын мектепке баруусу, курдаштары, башка адамдар менен баарлашып байланышуусу, ошондой балдар үчүн канчалык маанилүү экендигин балдар сезип түшүнө башташат.

Класс 4 топко бөлүнөт, алардын ар бири келечектеги өзүнүн мектебинин, анда майыптуулугу бар болгон балдар, алардын курдаштары үчүн бардык керектүү ылайыкташтырылган каражаттары жана шарттары бар мектептин сүрөтүн тартат. Командага А3 форматындагы бир барак жана карандаштар, фломастерлер берилет. Тапшырманын варианты – жеткиликтүү шаардын сүрөтүн тартабыз.

Ар бири балага А4форматындагы бир барактан берилет. Алардын ар бири мекемелерди (мектептерди, ооруканаларды, кинотеатрларды, классты өзүнчө тартса болот, спорт залын жана башкаларды) тартышат. Сүрөт тартуу аяктагандан кийин бардык сүрөттөр доскага илинет – ошентип жеткиликтүү шаар болуп калат. Балдар класстагы балдарга өзүнүн тарткан сүрөтү жөнүндө айтып бере алат.

Ушул сабактын жүрүшүндө алынган сүрөттөрдү кийин инклюзивдик билимдердин идеясын алдыга жылдыруучу плакаттарды, календарларды жана башка продукцияны түзүү учурунда колдонууга болот.

№ 5-сабак

«Тоскоолдуктарсыз жашоо»

Сабактын маселелери

– Өткөн сабактарда майыптуулугу бар адамдардын жашоосу жөнүндөгү өтүлгөн материалды бекемдөө.

– «Тоскоолдуктарсыз кино» кино фестивалдарынын катышуучу-фильмдерин көрсөтүү аркылуу майыптуулугу бар адамдардын жашоосунун өзгөчөлүктөрү менен таанышуу.

Акыркы сабактын негизги маселеси – өтүлгөн материалды бекемдөө жана ушул теманын өзөктүү көйгөйлөрүнө балдардын көңүлүн дагы бир жолу буруу. Бул үчүн «Тоскоолдуктарсыз кино» кино фестивалдарынын катышуучу-фильмдерин көрсөтүүлөр уюштурулат. Фильмдердин ар кандай түрү тандалып алынат: майыптуулугу бар адамдардын мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө, чөйрөнүн жеткиликтүүлүгү жөнүндө, майыптуулугу бар адамдарга карата мамилелер жөнүндө, ошондой эле инклюзивдик билим жөнүндө фильмдер. «Сүйүү жөнүндө», «Сен баарын жасай аласың», инклюзивдик билим жөнүндө социалдык роликтер, «Кел футбол ойнойбуз» аттуу фильмдерин көрсөтүү сунушталат. Талкуулоону балдар эмнени көргөндүгүнөн, ал алардын кандай сезимдерин жараткандыгынан баштаган жакшы. Андан кийин балдар аларды баса белгилеген фильмдин темасын талкуулоого болот, жана практикалык маанисин аныктоого жана майыптуулугу бар жана майыптуулугу жок адамдардын жашоосунун темасы кандай ачылгандыгы жөнүндө талкуулоо жүргүзүү керек.

*Мүмкүнчүлүктөрүнүн чектөөлөрү менен болгон адамдардын
өзгөчөлүктөрүн түшүнүү үчүн көнүгүүлөр.*

«Мээлей» колдонуу үчүн көнүгүүлөр

Максаты: таяныч-кыймыл аппаратынын функциялары бузулган адамдарга карата мамилелер боюнча эмпатия түзүү.

Реквизит: топчулары менен көйнөктөр, мээлейлер.

Оюндун жүрүшү: Оюнга 2 же андан ашык жуп парлар катышат, бир катышуучу көйнөктү, башкасы– мээлейди кийет. Мээлей кийген катышуучу напарнигинин көйнөгүнүн топчуларын топчулашы керек. Ой жүгүртүү (Рефлексия): "Сен эмнени сездиң?", "Мээлей кийип алып көйнөктүн топчуларын топчулоо сен үчүн кыйын болдубу?", "Көздөрү байланып жабылганбы?"

Максаты: көрүүсү бузулган адамдарга карата мамилелер боюнча эмпатияны түзүү.

Реквизит: 2 жоолук, класстагы доска, 2 бор (2 стол, 2 калем сап, 2 барак кагаз колдонулушу мүмкүн).

Оюндун жүрүшү: оюнга бир же эки катышуучу талап кылынат. Катышуучунун көздөрүн жоолук менен таңып байлайт, аны класстын ортосуна тургузгандан кийин ал доскага (столго) өз алдынча басып барып, сөз, мисалы, "ТЕРЕЗЕ" деп жазышы керек. Ой жүгүртүү (Рефлексия): "Сенин сезимдериң?", "Сен жардам сурагың келдиби?", "Эмне үчүн жардам сураган жоксуң?"

«Отургучтар» көнүгүүсү

Максаты: алардын көрүүсүнүн функциялары бузулган адамдарга карата мамилелер боюнча эмпатия түзүү.

Реквизит: отургучтар (стулья) (10–12), жоолук. Отургучтарды (стулья) катар кылып тизүү керек.

Оюндун жүрүшү: Катышуучунун көздөрүн таңып байлап, аны катар тизилген отургучтардын жанына алып баруу керек. Ал отургучтардын кармагычтарын кармоо менен алардын катарынын аягына чейин басып барышы керек. Андан кийин катышуучуну алардан алыстатып, отургучтардын бирөөнү алып коюу керек, катышуучуну кайрадан катар тизилген отургучтардын жанына алып баруу керек, ал кайрадан отургучтардын кармагычтарын кармоо менен алардын катарынын аягына чейин басып барышы керек. Ой жүгүртүү (Рефлексия): "Сенин сезимдериң?",

«Күзгүдөн алынган сүрөт» көнүгүүсү

Максаты: башкача кырдаалдарда адам кабылган кыйынчылыктарды түшүнүү.

Реквизит: стол жана отургуч (стул), орто чоңдуктагы күзгү, мурда тартылып коюлган чоң айланасы менен бир барак кагаз, түстүү карандаш же фломастер/маркер.

Оюндун жүрүшү: Катышуучулардын саны чексиз. Бир эле убакта, реквизитинин болушуна жараша, бир нече адам катыша алат. Катышуучу күзгүнүн маңдайындагы отургучка отурат, тартылган чоң айланасы менен бир барак кагазды колуна алышы керек. Карандашты сол колуна (же тескерисинче, ал сол колу менен жазса, анда оң колуна) алышы керек. Күзгүгө карап туруп, бирок кагаздагы сүрөттүн өзүнө карабастан, чоң айлананын ичине жылдызды тартууга аракет жасоо керек.

БАЛДАР ҮЧҮН ОЮНДАР.**«... ЧЕЙИН ЖЕТИП КАРМА» ОЮНУ**

Максаты:

- ✓ буюмдардын формасы, өлчөмдөрү жана башка касиеттери жөнүндө баланын элестетүүсүн түзүү;
- ✓ реакциясынын тездигин өнүктүрүү.

Оюндун жүрүшү:

Ойноп жаткандардын бардыгы ар түрдүү кийинишкен. «Көк кийимченге жет!» - деп алып баруучу кыйкырып жатты. Оюнчулар дароо эле катышуучулардын арасынан көк кийимченди таап, ошол түскө жетип, аны кармоого багыт алышы керек. Ар бир жолу түстөр алмашып турат, ким өз убагында үлгүрбөсө, ошол алып баруучу болот.

Варианттары: буюмдун формасын жана өлчөмүн атоого болот. Андан кийин татаалдаштырабыз: «Кызыл тегерекке жетип карма».

«ДАРАК» ОЮНУ

Манжалардын кыймылдарын өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн.

Максаты:

- ✓ Балдарды топчуларын топчулоого үйрөтүү.
- ✓ Колдордун майда кыймылдарын өнүктүрүү.
- ✓ Оюнга карата оң эмоционалдык мамилесин түзүү.
- ✓ Буюмдар менен болгон иштердин максаттуулук багыттарын өнүктүрүү.
- ✓ Бөлүктөрдөн бүтүндү түзүү менен буюмдун бүтүн образын түзүү.

Жабдуулар:

Кесилип алынган кездемелер жана кездеме менен иштетилген жыгачтын бөлүгү, ошол эле бөлүктөрдөн (ар кандай формадагы жана түстөгү топчулардын жардамы менен бөлүктөр өз ара биригишет) аткарылган, тигилген, катуу картондон жасалган жыгачтын үлгүсү.

Оюндун жүрүшү:

Мугалим дарактын сүрөтү менен үлгү көрсөтүп, анын айрым бөлүктөрүнө, таажысына, дарактын жалбырактардын жана мөмө-жемиштерине, бутагына, дарактын түбүндө өсүп жаткан чөптү балдар менен бирге карап чыгат. Жалбырактары менен таажысы үстү жагында жайгаша тургандыгын, даракта жемиштер өсө тургандыгын, дарактын таажысынын алдында бутагы, жерден чөптөр жана дарактын бутагы өсүп чыга тургандыгын түшүндүрөт. Андан кийин мугалим анын айрым бөлүктөрүнөн ушундай дарактын кандай жасала тургандыгын көрсөтөт. Биринчиден, бардык бөлүктөрдү столдун үстүнө туура жайгаштырат, андан кийин аны рамкага көчүрөт, жана алар чачылып кетпес үчүн бардык бөлүктөрдү бири-бири менен бириктирүү менен топчуларды кандай топчулоо керектигин көрсөтөт. Педагог бөлүктөрдүн комплектинин балдарга таратып берүү менен балдардын ушундай кылып жасоосун сунуштайт. Балдар чондордун контролунун алдында алардан бүтүн даракты түзүү менен бөлүктөрдү акырындык менен коюштурат, андан кийин топчуларды топчулашат. Андан кийин балдар дарак менен өз алдынча ойной алат.

«КӨНҮЛДҮҮ СҮРӨТ ТАРТУУ» ОЮНУ

Колдордун майда моторикасын өнүктүрүүгө карата коррекциялык оюн

Максаты:

- ✓ Колдордун манжаларынын дифференцирленген кыймылдарын өнүктүрүү.
- ✓ Чыгармачылык элестетүүсүн (воображения) өнүктүрүү.
- ✓ Иште тырышчаактыгын тарбиялоо жана иш-аракетинин максаттуу багыттуулугун иштеп чыгуу.
- ✓ Колду жазууга даярдоо.

Жабдуулар:

Түбүндө кара фонун менен катуу картон кутусу (коробкасы); кутунун (коробка) түбүн жука катмар менен жапкан манка.

Оюндун журушу:

Педагог балдарга манкасы менен кутуну (коробканы) көрсөтөт жана карандаштардан, боектордон, фломастерлерден башка ар кандай фигураларды, буюмдарды жана сүрөттөрдү манжалар менен тартууга да боло тургандыгын балдарга түшүндүрөт. Педагог сүрөттөрдү кантип тартууга боло тургандыгын жана сүрөттү жеңил эле кантип өчүрүүгө боло тургандыгын көрсөтөт. Иш жекече жүргүзүлөт, ошол эле учурда, үлгү боюнча сүрөт тартууга, бирге сүрөт тартууга, эркин чыгармачылык жүргүзүүгө мүмкүн.

«МЕНИН ДОСУМ, МЕНИН ЖӨЖӨМ» ОЮНУ

Айланадагылар менен байланышууга чыгууну билүүсүн өнүктүрүүгө карата коррекциялык оюну (РДА болгон бала үчүн)

Максаты:

- ✓ Кинестетикалык сезимдерди өнүктүрүү.
- ✓ Чоңдор менен кызматташууга билгичтигин өнүктүрүү, аны менен байланышууга чыгуу.
- ✓ Жийиркенүүдөн (боекторго) алыс болууга үйрөтүү

Жабдуулар: кисточкасы менен түстүү боектор, оюнчук жөжөлөр.

Оюндун жүрүшү:

Педагог балага жөжөлөрдү көрсөтөт, ал алар бизге конокко келишти жана аларды буудай чачып коноктоосун каалашкандыгы тууралуу айтат. Жөжөлөр өтө кичинекей болгондуктан алар буудайларды алакандан терип жегенге көнүшкөн, жана педагог боектор менен алаканга буудайларды тартып коюуну жана жөжөлөрдү тамактандырууну сунуштайт. Оюндун жүрүшүндө педагог баланы кайраттандырат жана мактайт.

«ГУЛДӨРҮ МЕНЕН ТЕРЕЗЕ» ОЮНУ

Буюмду толук кабыл алуусун өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Буюмдун бүтүн образын түзүү жана буюмдар жөнүндө элестетүүсүн активдештирүү.
- ✓ Көңүл бурууну жана элестетүүсүн (воображения) өнүктүрүү.
- ✓ Деталдардын мейкиндик жайгашуусуна жана алардын башка бөлүктөр менен бүтүндүн болгон катышына көңүл бөлүүгө үйрөтүүгө.

- ✓ Балдарда колдордун манжаларынын бүгүп-ачуу кыймылдарын өнүктүрүүгө.
- ✓ Тапшырманы аткарууга жана өзүнүн иш-аракеттеринин жыйынтыктарына эмоционалдуу оң мамиле түзүүгө.

Жабдуулар:

Калың картон барагындагы «Гүлдөрү менен терезе» деген сюжеттик картинка. Сюжеттик картинкада жоогазындардын (тюльпан) бутонунун алдында, ошондой эле алардын арткы бетинде да, липучкалардын кесиндилери жабыштырылган, ошондуктан жоогазындардын (тюльпан) бутонунун кошумча гүл сыяктуу касиети (свойство вкладок) бар. Ар бир бутондо алардын ыңгайлуу алынып жүрүлүшү үчүн кичинекей шакекчелери бар.

Оюндун жүрүшү: (ар бир бала менен жекече өткөрүлөт).

Алгач, бала жоогазындардын (тюльпан) бутондору тартылган вкладкалар менен толтурулган « Гүлдөрү менен терезе» бүтүндөй картинаны карап чыгат, мүмкүн болсо, тартылган буюмдарды же абалды атайт же педагогдун өтүнүчү боюнча башка буюмдарды көрсөтөт. Андан кийин педагог бутондорду алып, вкладкаларды шакекчелеринен кармоо менен аларды аралаштырып коет, анан баладан жоогазындардын (тюльпан) бутондорунун вкладкаларын өз ордуна коюну өтүнөт. Эгерде бала вкладкаларды коюуда ката кетирсе, анда педагог бутондордун контуруна көрсөтөт жана контурга жана жоогазындын (тюльпан) бутонунун тартылган сүрөтүнө салыштыруу менен көрсөтөт. Педагог оюн жүргөн бардык мезгилдин ичинде шакекчени туура кармоого жана липучкалардын жардамы менен гүлдүн идишине аларды туура жайгаштыруусуна көңүлүн буруп турат.

«ТЕТРИС» ОЮНУ

логикалык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө карата коррекциялык көнүгүү

Максаты:

- ✓ Жалпак фигураларды үлгүлөрү менен салыштырууга жана аларды буюмдар менен практикалык иш-аракетинде салыштырууга үйрөтүү.
- ✓ Ката варианттарды чыгарып салып, туура вариантын каттоо менен көнүгүү ыкмасын колдонууга үйрөтүү.
- ✓ Аныкталган тартипте фигураларды жана атайын бөлүштүрүлгөн вкладкаларга коюштуруу менен логикалык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүү.

Жабдуу:

Рамка – алты терезеси менен анын кашеги; ар кандай өлчөмдөрдөгү жана түстөрдөгү тик бурчтуу жана квадрат формасындагы геометриялык фигуралар.

Көнүгүүнүн жүрүшү:

Педагог рамка – кашегин көрсөтөт жана терезелердеги «тургундар» - геометриялык фигуралар жашай тургандыгын түшүндүрөт. Бардык терезелерди жабуу үчүн терезелерде бош орун калтырбастан фигуркаларды туура жайгаштыруу керек. Педагог көнүгүүлөрдүн жана катарлардын ыкмасын көрсөтүү менен коюштурууга жардам берет, ошондой эле, ушул эле учурда баланын ар бир иш-аракетин туруктуу түрдө жактыруу, мактоо менен фигуркаларды туура жайгаштырууга баланын көңүлүн бөлөт.

«КӨПӨЛӨК» ОЮНУ

манжалардын кыймылдарын өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Топчуларды топчулоого балдарды үйрөтүү.
- ✓ Колдордун майда кыймылдарын өнүктүрүү.
- ✓ Оюнга оң эмоционалдык мамилесин түзүү.
- ✓ Буюмдар менен иш-аракеттердин максаттуулук багытын өнүктүрүү.
- ✓ Бөлүктөрдөн бүтүндү түзүү менен буюмдун бүтүн образын түзүү.
- ✓ Түстөрдү айырмалоого, оюнда түскө олуттуу белгиге катары багыт алууга үйрөтүү.

Жабдуулар:

Картондон кесилип алынган жана кездеме менен тышталган, түстүү тилке лента менен тигилген көпөлөктүн денесинин бөлүктөрү, ошол эле бөлүктөрдөн (ар кандай формадагы топчулардын жардамы менен бөлүктөр өз ара биригишет) аткарылган көпөлөктүн бүтүн фигурасы.

Оюндун жүрүшү:

Педагог көпөлөктүн фигуркасын көрсөтөт, айрым бөлүктөрүнө: башына, ар кандай өлчөмдөгү канаттарына, денесине көңүл бөлүү менен башы үстү жагында, денеси башынын алдында, канаттары капталдарында жайгашкандагы түшүндүрү менен аны балдар менен бирге карап чыгат. Андан кийин педагог анын айрым бөлүктөрүнөн түзүү аркылуу ушундай эле көпөлөктүн кантип жасала тургандыгын көрсөтөт. Биринчиден, бардык бөлүктөрдү столдун үстүнө туура жайгаштырат, андан кийин алар чачылып кетпес үчүн бардык бөлүктөрдү бири-бири менен бириктирүү менен топчулайт. Педагог бөлүктөрдүн комплектин балдарга таратып берүү менен балдардын так ушундай көпөлөктү жасоосун аларга сунуштайт. Балдар чондордун контролунун алдында алардан бүтүн көпөлөктү түзүү менен бөлүктөрдү акырындык менен коюштурат, андан кийин топчуларды топчулашат. Андан кийин балдар көпөлөктөр менен өз алдынча ойной алышат.

« ЭНЕСИНЕ БАЛДАРЫН ТААП БЕР» ОЮНУ

угуусунун кабыл алуусун өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Жаныбарлардын аталыштарын жана жаныбарлардын жашоо образына байланыштуу сөздөрдү - кеңейтүү жана алардын маанисин тактоо.
- ✓ Баяндалып жазылышы боюнча же тандоо ыкмасы менен жаныбарлардын балдарын чоң жаныбарларга карата табыштырууга үйрөтүү.
- ✓ Педагогдун айтып берүүсү боюнча жаныбарларды таанууга үйрөтүү.

Жабдуулар:

Жапайы жана үй жаныбарларынын, канаттуулардын: уйдун, түлкүнүн, аттын, тооктун ж.у.с. тартылган сүрөттөрү менен чоң карточкалар; ушул жаныбарлардын балдарынын тартылган сүрөттөрү менен кичине карточкалар.

Оюндун жүрүшү:

Балдарга жапайы жана үй жаныбарларынын, канаттуулардын тартылган сүрөттөрү менен чоң карточкаларды таратышат. Педагог ушул жаныбарлардын балдарынын тартылган сүрөттөрү менен кичине карточкаларды балдарга көрсөтөт жана анда кимдер тартылгандыгын айтып берет жана жыйынтык формасында кичине карточкаларды чоң карточкалар менен табыштырууга үйрөтөт. Мүмкүн боло турган варианттары: жаныбарларды бири-бирине окшоштуруп таап, табыштыруу ыкмасы же баяндалып жазылышы боюнча тийиштүү жаныбарларды табуу.

««МОЛНИЯ»СЫДЫРМАСЫ» ОЮНУ

Өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө карата көнүгүүлөр

Максаты:

- ✓ Молния-сыдырмаларын сыдырып жабууга балдарды үйрөтүү.
- ✓ Кол билгичтиктерин өнүктүрүү.
- ✓ Өзүн-өзү тейлөөгө карата көндүмдөрүн өнүктүрүү.
- ✓ Балдардын колдорунун манжаларынын ачып-жумуу кыймылдарын өнүктүрүү.
- ✓ Иш-аракеттердин максаттуулук багытын өнүктүрүү.
- ✓ Түстөрдү айырмалоого, көнүгүүдө түскө олуттуу белги катары багыт алууга үйрөтүү.

Жабдуулар:

Кездеме менен ороло тигилген катуу картон барагы жана анда ар кандай багытта жана ар кандай түстө, өлчөмдө (узун, кыска, жоон жана ичке), сапаттагы (темир же пластмассадан) молния-сыдырмалары тигилген.

Оюндун жүрүшү:

Көнүгүүнүн жүрүшүндө педагог молния-сыдырмаларынын дайындалышын түшүндүрөт жана алар менен кандайча колдонуу керектигин түшүндүрөт. Балдар менен бирге молния-сыдырмаларды бириктирип жаап, кайра ажыратып ачуу менен кайталанган кыймылдар жасалат. Педагог көк ж.б. түстөгү молния-сыдымасын жаап сыдырууну өтүнүү менен сүйлөө аркылуу нускама берүү боюнча кыймылдарды кайталап иштетүүгө болот. Көнүгүүлөрдү жүргүзүү учурунда ар бир иш-аракет сөздөр менен сүйлөнүп айтылат: «Мен темир сыдырманы сыдырып жаап жатам», «Мен пластмассадан жасалган көк түстөгү узун молния-сыдырманы сыдырып ачып жатам» ж.у.с.

«КОРЗИНАДАГЫ КИЧИНЕКЕЙ МЫШЫКТАР» ОЮНУ

буюмду бүтүн кабыл алууну өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Буюмдун бүтүн образын түзүү жана буюмдар жөнүндө элестетүүсүн активдештирүү.
- ✓ Көңүл буруусун жана элестетүүсүн (воображения) өнүктүрүү.
- ✓ Деталдардын мейкиндик жайгашуусуна жана алардын башка бөлүктөрү менен бүтүндүн болгон катышына көңүл бөлүүгө үйрөтүү.
- ✓ Балдардын колдорунун манжаларынын бүгүп-ачуу кыймылдарын өнүктүрүү.
- ✓ Тапшырманы аткарууга жана өзүнүн иш-аракеттеринин жыйынтыктарына эмоционалдуу оң мамиле түзүү.

Жабдуулар:

Калың картон барагындагы «Корзинадагы кичинекей мышыктар» деген сюжеттик картинка. Сюжеттик картинкада мышыктардын алдында, ошондой эле алардын арткы жагында да, липучкалардын кесиндилери жабыштырылган, ошондуктан мышыктардын тартылган сүрөтүнүн вкладкалары бар. Ар бир мышыкта алардын ыңгайлуу алынып жүрүлүшү үчүн кичинекей шакекчелери бар.

Оюндун жүрүшү: (ар бир бала менен жекече өткөрүлөт).

Алгач, бала мышыктар тартылган вкладкалар менен толтурулган «Корзинадагы кичинекей мышыктар» деген бүтүндөй картинаны карап чыгат, мүмкүн болсо, тартылган буюмдарды же абалды атайт же педагогдун өтүнүчү боюнча башка буюмдарды көрсөтөт. Андан кийин педагог мышыктарды алып, вкладкаларды шакекчелеринен кармоо менен аларды аралаштырып коет, анан баладан мышыктардын вкладкаларын өз ордуна коюну өтүнөт. Эгерде бала мышыктардын вкладкаларын коюуда ката кетирсе, анда педагог мышыктардын контуруна көрсөтөт жана контурга жана мышыктардын тартылган сүрөтүнө салыштыруу менен көрсөтөт. Педагог оюн жүргөн бардык мезгилдин ичинде шакекчени туура кармоого жана липучкалардын жардамы менен корзинага аларды туура жайгаштыруусуна көңүлүн бөлүп турат.

«ҮЙ БУРЧУ» ОЮНУ

практикалык көндүмдөрдү турмушта иштетүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Баланы үй турмушунда колдонулуучу буюмдарга: өчүрүп-күйгүзгүч, розетка жана электр айры, шпингалеттер, шиш-ийне менен колдонууга үйрөтүү.
- ✓ «Күйгүзүү – өчүрүү», «ачуу – жабуу», «бекитүү» ж.у.с. – түшүнүктөрдү угуу аркылуу айырмалоого.

Жабдуулар:

Үй

турмушунда колдонулуучу накта буюмдары: өчүрүп-күйгүзгүч, розетка жана электр айры, шпингалеттер, шиш-ийне, илине турган кулпу менен курулуп жасалган тик (вертикалдуу) планшет.

Оюндун жүрүшү:

Педагог үй турмушунда колдонулуучу буюмдарынын ар биринин дайындалышы жөнүндө көрсөтөт жана айтып берет. Алар менен кандай колдонуу керектигине үйрөтөт, көндүмдөрдү кайталап иштеттирет, «Жарыкты өчүр»; «Үтүктү өчүр»; «Форточканы жап» ж.у.с. так нускамаларды берет.

«ТАРТ, ТАРТЫП БҮТҮР, ШТРИХТЕ» ОЮНУ

Жазууга карата колдорду даярдоо үчүн коррекциялык көнүгүү

Максаты:

- ✓ Тартуу кыймылынын жардамы менен буюмду кабыл алууга жана алынган образды сүрөт ишмердигинде колдонууга үйрөтүү.
- ✓ Образ түзүү менен бүткөрө тартууга үйрөтүү.
- ✓ Колдун майда моторикасын өнүктүрүү.
- ✓ Ишмердиктин максаттуу багытуулугун жана иштөөдө тырышчаактыгын түзүү.

Жабдуулар:

Тартылып бүткөрүлбөгөн буюмдары, горизонталдуу сызыктарды сызуу, сүрөттү бүткөрүп тартуу жана аны контуру боюнча тартуу ж.у.с. тапшырмасы менен карточкалардын топтому.

Көнүгүүнүн жүрүшү:

Педагог балдарга «Көнүлдүү карандаш» аттуу оюнду ойноону сунуштайт жана анын жардамы менен буюмдарды бүткөрө тартууну, сүрөттөрдү, тамгаларды басып тартууну, ар кандай буюмдардын сүрөттөрүн штрихтөөнү ж.у.с. сунуштайт.

«БАНТИКТЕР» ОЮНУ

практикалык көндүмдөрдү турмушта иштетүүгө жана колдордун моторикасын өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Колдордун жана манжалардын майда моторикасын өнүктүрүү.
- ✓ Балдарды бантиктерди жана ленталарады байлоого үйрөтүү.
- ✓ Түстөрдү айырмалоого, оюнда түскө олуттуу белги катары багыт алууга үйрөтүү.
- ✓ «Узун – кыска» түшүнүгүн түзүү

Жабдуу:

Ыңгайлуураак колдонуу үчүн дубалга бекитилген оргалитанын вертикалдуу тик барагы; оргалит барагындагы бекитилген, ар кандай түстөгү жана өлчөмдөрдөгү бантиктер же ленточкалар.

Оюндун жүрүшү:

Педагог балдарга бантиктерди жана ленточкаларды кантип байлоо керектигине үйрөнүүнү сунуштайт, аларды кандай байлоо керектигин көрсөтөт, жана ар бир бала аларды байлап, ага көнүгүү үчүн кайталап байлоосун сунуштайт. Оюн этап менен жүргүзүлөт, баланы, эң алгач, түбүнөн байлоого үйрөнүүсүнө, андан кийин эки кол менен бантикти же ленточканы бантик кылып жасоого, ошондон кийин гана негизги байламды жасоого үйрөнгөнчө, этап менен жүргүзүлөт.

«ЖЫГЫЛБАС (НЕВАЛЯШКА) - КУУРЧАГЫН КИЙИНДИРЕБИЗ» ОЮНУ

Колдордун моторикасын өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Алгач, адамды тууроо менен, андан кийин үлгү боюнча боолорду тешигине киргизүүгө үйрөтүү.
- ✓ Майда кыймылдарды, иштердин максаттуу багытуулугун өнүктүрүү.
- ✓ Кыймылдардын багытын диагоналдуулугу, горизонталдуулугу боюнча (сызыктын үзгүлтүктүүлүгүнө карабастан) сактоо.
- ✓ Мейкиндикте көрүү-кыймылдык координацияны жана багытты түзүү.
- ✓ Оюндун тапшырмасына карата эмоционалдуу оң мамиле түзүү.

Жабдуулар:

Жыгылбас (Неваляшка) - куурчактын сүрөтү менен жана формасындагы картон барагы, куурчактын башында тешиктер жасалып, көк түстөгү боо бекитилген; жыгылбас (неваляшка)-куурчактын фартугунда жана юбкасында тешиктер жасалып, аларга кызыл жана жашыл боолор (шнурки) бекитилген.

Оюндун жүрүшү:

Педагог жыгылбас (неваляшка)-куурчактын фигуркасын көрсөтөт, аны балдар менен бирге карап чыгат, анын кийимдеринин айрым бөлүктөрүнө: жоолугуна, юбкасына жана фартугуна көңүл бурат. Педагог балдардан жыгылбас (неваляшка)-куурчакты кийинтүүгө

жардам берүүнү өтнөт. Педагог боонун (шнурдун) учунан кармап аны тешикке киргизет жана жоолукту, юбкасын жана фартугун өзүнчө боолоп байлоо менен кантип жасоону түшүндүрүп берет. Балдар бул тапшырманы үлгү боюнча, мугалимди тууроо боюнча, өз алдынча жана сүйлөө нускамасы боюнча аткарышат.

«КҮН» ОЮНУ

Колдордун манжаларынын кыймылдарын өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Колдордун майда кыймылдарын жана иштердин максаттуу багыттуулугун өнүктүрүү.
- ✓ Тапшырманы аткарууга жана өзүнүн иштеринин жыйынтыктарына карата эмоционалдуу оң мамиле түзүү.
- ✓ Мейкиндикте көрүү-кыймылдык координацияны жана багытты түзүү.
- ✓ Түстөрдү айырмалоого, оюнда түскө олуттуу белги катары багыт алууга үйрөтүү.
- ✓ Балдардын колдорунун манжаларынын бүгүп-ачуу кыймылдарын өнүктүрүү.

Жабдуулар:

Фанеранын листинен кесилип жасалган же туруктуу поставкадагы айлананын оргалитасында «Күн» сыяктуу боелгон, бүтүндөй айланада ар кандай түстөгү, формадагы жана өлчөмдөгү кыпчыгытар (прищепкалар) жайгаштырылат.

Оюндун жүрүшү:

Педагог күндүн сүрөтү тартылган айлананы балдарга көрсөтөт жана күн бул жомок каарманы экендигин жана ал айлананын өзүнөн жана оюндагы кыпчыгытар (прищепкалар) аларды алмаштыруучу шоолалардан тураарын түшүндүрөт. Педагог балага күн жакшы жарык бериши үчүн күндүн шоолаларын кантип бекитүү жана чечүү керектигин көрсөтөт. Оюндун төмөнкү варианттары болушу мүмкүн:

- педагог тарабынан алдын ала түшүндүрүлгөн жана көрсөтүлгөндөн кийин баланын өз алдынча аткаруусу;
- кыпчыгытардын (прищепкалар) ар кандай түсүн, формасын жана өлчөмүн белгилөө менен сүйлөө нускамасы боюнча аткаруусу;
- балдардын эркин чыгармачылыгы.

«БАЛЫК КАРМА» ОЮНУ

Колдордун беш манжасынын кыймылдарын өнүктүрүүгө карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Балдардын колдорунун манжаларынын бүгүп-ачуу кыймылдарын өнүктүрүү.
- ✓ Оюнга карата эмоционалдуу оң мамилени өнүктүрүү.
- ✓ Мейкиндикте көңүлдү жана багытты өнүктүрүү.
- ✓ Кийин аларды текшерүү аркылуу көз менен бирдей түстөрдү тандоо менен, түстөрдү айырмалоого үйрөтүү.
- ✓ Буюмдарды тандоо жана салыштыруу жолу менен «чоң – кичине» түшүнүгүн айырмалоого үйрөтүү.

Жабдуулар:

1-вариант: суу толтурулган аквариум жана суусу жок, бош аквариум: ар кандай түстөгү, түрлөрдөгү, өлчөмдөрдөгү пластмасса балыктар; кармоочу калактар (сачки).

2-вариант: суу толтурулган аквариум жана суусу жок, бош аквариум; аларга магнит жана крючок үчүн шакекче жабыштырылган, ар кандай түстөгү, түрлөрдөгү, өлчөмдөрдөгү пластмасса балыктар; крючоктору менен же лесканын учундагы магниттери менен балык кармоочу шайман.

Оюндун жүрүшү:

Педагог балдарга аквариумду жана балыктарды көрсөтөт жана аларды калак менен же балык кармоочу шайман менен башка аквариумга которууга боло тургандыгын айтат. Ал кандай жасала тургандыгын көрсөтөт. Андан кийин балдардын шамдагай болушун жана ошол эле кыймыл иштерди аткарышын сунуштайт. Бала иш (оң же сол колу) колу менен калакты же балык кармоочу шайманды алат. Бала калак же балык кармоочу шайман менен кармалган балыктарды аквариумга которот. Педагог оюнду башкага бурат, балдар башында кичинекей балыктарды гана кармоосун, андан кийин кызыл түстөгү ж.у.с. балыктарды кармоосун сунуштайт.

«ТҮРДҮҮ ДҮЙНӨ» ОЮНУ

түстөрдү кабыл алуусуна карата дидактикалык оюн

Максаты:

- ✓ Оюнга карата эмоционалдуу оң мамилени түзүү жана оюнда түскө олуттуу белги катары багыт алууга үйрөтүү.
- ✓ Түстөрдү салууда, алардын бирдейлигине же бирдей эместигине багыт жасоо менен түстөрдү айырмалоого үйрөтүү.
- ✓ «Мындай», «мындай эмес» сөздөрүнүн жыйынтыгын белгилөөгө үйрөтүү, тууроо боюнча иш жүргүзүүгө үйрөтүү.
- ✓ Кийин аларды текшерүү аркылуу көз менен бирдей түстөрдү тандоого үйрөтүү.

Жабдуулар:

Катуу кагаздын барактарында ар кандай түстөгү айланалардан турган орнаменттер тартылган; орнаменттердин түстөрүнө туура келген түстүү пластмасса капкактар.

Оюндун жүрүшү:

Педагог алардын бирдейлигине көңүл буруу менен орнаменттердин бирин жана түстүү капкактардын топтомун өзүнүн жана баланын алдына коюштурат. Андан кийин ал сонун сүрөт болуп чыгышы үчүн орнаментти кантип чогултуу керектигин түшүндүрөт. Ушул эле учурда педагог: «Кызыл капкакты алам, аны кызыл айланачага коюм» деп сүйлөп айтып турат. Бала өз алдынча капкакты айланачага коюу менен орнаментти чогултууга аракет жасайт жана «Мындайды алдым», же өлчөгөндөн кийин «Мындай эместе алып алдым» деп сүйлөп айтып турат. Оюндун жүрүшүндө педагог туура түстү тандагандыгы үчүн баланы сөзсүз түрдө мактап турушу керек.

КӨЗДӨР ҮЧҮН КӨНҮГҮҮЛӨР, МАНЖАЛАР МЕНЕН ГИМНАСТИКА, ДЕМ АЛУУ КӨНҮГҮҮЛӨРҮ, ПСИХОГИМНАСТИКА.

КӨЗДӨР ҮЧҮН ФИЗМИНУТАТАЛАР

Бардык мугалимдер үчүн физкультминутка окуучунун ден соолугун колдоо кызыкчылыктарында сабакты уюштуруунун милдеттүү шарты болуп калышы керек. Бул көнүгүүлөргө бардык окуучулар муктаж.

Көздөр эс алышы үчүн орундан турбастан өйдө, ылдый, оң жакка, сол жакка, көздөр менен айлана тартуу же өзүнүн атынын биринчи тамгасын тартууга болот. Көнүгүүлөр ыр тексти менен коштолсо, абдан жакшы болот.

Тегертип карасам
Көздөр көрөт дайыма
Айлананын баардыгын
Айырмалап биле алат
Кино кайсы, терезе
Тегертип карасам
Айлананын баардыгын

- Бат-бат ирмегилеп, көздөрдү жумуу керек жана тынч отуруу менен жайыраак 5ке чейин саноо керек. 4-5 жолу кайталоо керек.
- Көздөрдү катуу жумуп (3кө чейин саноо керек), көздү ачып, алысты кароо керек (5ке чейин саноо керек). 4-5 жолу кайталоо керек.
- Оң колду алдыга сунуу керек. Алдыга сунулган колдун сөөмөйүнүн жайыраак кыймылын, оңго жана солго, өйдө жана ылдый көздөр менен башты бурбастан кароо керек. 4-5 жолу кайталоо керек.
- Алдыга сунулган колдун сөөмөйүн 1-4 деп санаганга чейин карап, андан кийин 1-6 деп санаганга чейин көз карашты буруп алысты кароо керек. 4-5 жолу кайталоо керек.
- Орточо темпте оң тарапка көздөр менен 3-4 жолу айлантуу кыймылдарын жасоо керек, ушунча санда сол жак тарапка да жасоо керек. Көздүн булчуңдарын бошондотуп, 1-6 деп санаганга чейин алысты кароо керек. 1-2 жолу кайталоо керек.

КӨЗДӨРДҮН ЧАРЧАГАНЫН ЖОГОТУУ ҮЧҮН КӨНҮГҮҮЛӨР

1-көнүгүү.

1. Көздөрдү жумуу керек. Көздөрдү ачуу керек (5 жолу).
2. Көздөрдү айлантуу кыймылдары. Башты айлантпаш керек (10 жолу).
3. Башты бурбастан, көздөр менен сол жакка алыс кароо керек. Ирмебеш керек. Түз кара. Бир нече жолу ирмегиле. Көздөрдү жумуп, эс алуу керек. Оң жакка да ушундай эле кыймылды жасоо керек (2-3 жолу).
4. Өзүңдүн алдында турган кайсы бир буюмду карап, ал буюмдан көздү албастан, башты оңго жана солго буруу керек (2-3 жолу).
5. 1 минутанын ичинде терезеден алысты карап туруу керек.
6. 10-15 сек. ичинде көздү ирмегилеш керек. Көздөрдү жумуп, эс алуу керек.

2-көнүгүү «Жамгыр»

Эң биринчи тамчы жаап «тып - тып»	- манжа менен тыкылдат
Кайра жаады «тып - тып»	- алаканы менен
Асманга биз карасак	- өйдө кара
Тамчылар «тып - тып» угулду	- башты көрсөт
Беттерибиз суу болду	- бетти сүрт
Аны сүртүп салалы	
Бут кийимди карасаң	- бут кийимди кара
Нымдалышып калыптыр	- кол менен көрсөт
Ийиндерди куушуруп	- ийиндерди кыймылдат
Тамчыларды силкебиз	
Жаандан качып баралы	- ордуна чуркоо
Отуралы бир бурчка	- отуруу

3-көнүгүү. «Көздү ирмегилөө»

Көздөрдү жумуп, жагымдуу бир нерсени ойлон. Көздү ачып, көпөлөк канаттарын каккандай, көздү ирмегиле.

4-көнүгүү.«Кыпчыгытар»

Эки колдун тең чоң жана сөөмөй манжалары менен мурундун үстүндөгү терини катуу басуу менен чыккыйга карай тартуу керек.

5-көнүгүү. Көздөрдү кыймылдатуу тренинги.

Буюмду сен карасаң,
Барбы, жокпу көрбөйсүң
Көздөрүңдү андап алып,
Ал буюмду караба,
Оңго-солго карап алып,
Тез-тез жана жеңил ирме,
Буюмду эми кара,
Андан так нерсе жок!

КӨЗДӨРДҮН КӨРҮҮСҮН ЖАКШЫРТУУ ҮЧҮН ГИМНАСТИКАЛЫК КӨНҮГҮҮЛӨР ЖАНА МАССАЖ

Кадимки абал: отургучука отуруп, колдоду тизелердин үстүнө кой, өзүңдү бош кой, көңүлүңдүн бардыгын көздөрүңө бур. Көнүгүүнү чыңалуусуз аткаруу керек. Дем алуу жайыраак болушу керек.

Биринчи көнүгүү. Бир дегенде – көздөр менен өйдө көтөрүп кароо керек, эки дегенде - түз кара, үч дегенде - ылдый кара, төрт дегенде – түз кара. (8 жолу).

Экинчи көнүгүү. Бир дегенде – мурундун үстүн кара, эки дегенде - түз кара. 8 жолу кайталоо керек.

Үчүнчү көнүгүү. Бир дегенде – солго кара, эки дегенде - түз кара, үч дегенде - оңго кара, төрт дегенде – өзүңдүн алдыңды кара. 8 жолу кайталоо керек.

Төртүнчү көнүгүү. Көздөрдү жүгүртүп айлантуу кыймылдарын жасоо керек – солго төрт жолу, оңго – төрт жолу.

Бешинчи көнүгүү. Көздөрдү чоң ачкыла, андан кийин катуу жумуу керек. 5 жолу кайталоо керек.

Көнүгүүлөрдү аткаргандан кийин көздөрдүн тегериндеги активдүү точкаларды кошумча жеңил массаждоо керек. Бул точкаларды стимуляциялоо көз оорууларына жардам берет.

Манжаларды муштумга түйүп, чыпалакты көздүн ички бурчунун точкасына коюу керек.

- ❖ Сааттын жебеси боюнча башкы кыймылды тогуз жолу, жебеге каршы кыймылды тогуз жолу жасоо керек.
- ❖ Көздүн оюгунун четтери боюнча ылдый жагынан көздүн тышкы бурчуна, ал эми көздүн үстүнөн ички бурчуна карай чыпалак менен сүртүү кыймылын жасоо керек. Бул көнүгүүлөрдү үч жолудан аткаруу керек.
- ❖ Ушундай эле кыймылдарды ага каршы тарапка – үч жолу жасоо керек.
- ❖ Каштардын ортосунан тышын көздөй манжалардын учтары менен сүрүү кыймылын жасоо керек. 9 жолу.

Массаждан кийин алакаңдарды сүрүштүрүп, көздөрдү жумуп, алакаңдын борбору каректерге дал келгендей кылып көздөрдүн үстүнө коюу керек.

Силердин алакаңдардан чыккан жылуулукту сезүүгө аракет жасагыла. (1-2мин).

Бул көнүгүүлөр жана массаждарды балдарга эле эмес, чоңдорго да көрсөтсө болот. Ушул көнүгүүлөр жана массаждарды системалуу түрдө жасасак, анда тез эле натыйжасын көрүүгө болот.

КӨЗДӨРДҮ КЫЙМЫЛДАТУУ КӨНҮГҮҮЛӨРҮ

«Көз карашты солго өйдө». Оң кол менен башты ээке түздөп кармоо керек. Сол колго карандаш же калем сапты алып, аны сол көздү жапканда, сол колдогу буюмду оң көз менен көрө албагандай кылып, 45 градустук бурчтукта өйдө тарапка аны созуу керек. Андан кийин көнүгүүнү 7 секундун ичинде жасоо керек. Сол колдогу карандашты карап, андан кийин көз карашты «түз өзүңдүн алдыңды» кароого алмаштыруу керек. (7 сек.). Көнүгүүнү 3 жолу аткаруу керек. Андан кийин карандашты оң колго алып, анан көнүгүүнү кайталоо керек.

«Горизонталдуу сегиз». Көздөрдүн деңгээлинде оң колду өзүңдүн алдына созуп чыгарып, сөөмөйдү жана ортоңку манжаларды түз бойдон калтырып, калган манжаларды муштумга түйүү керек. Абада мүмкүн болушунча чоң өлчөмдө сегизди горизонталдуу түрдө тартуу керек. Сүрөттү тартууну борборунан баштоо керек жана башты бурбастан, көздөр менен манжалардын учтарына байкоо жүргүзүү керек. Андан кийин тилди ишке тартуу керек, б.а. ооздон тилди болушунча чыгарып, ошол эле убакта көздөр менен манжалардын учтарына байкоо жүргүзүү керек.

«Саякатчы – көздөр». Ар кайсы бурчтарга жана класстын дубалдарына оюнчуктардын жана жаныбарлардын ж.у.с. сүрөттөрүн илип коюу керек. Кадимки абал – туруп туруу. Мугалим тарабынан аталган, тигил же бул буюмду башты бурбастан, көздөр менен табуу керек.

МАНЖАЛАР ГИМНАСТИКАСЫ

1. Колдор үчүн көнүгүүлөр.

Окуучу текстти үн чыгарып айтуу менен ар бир манжанын акыркы фалангына массаж жасайт, массажды алакандын борборундагы точкага массаж жасоо менен аяктайт.

Манжа, манжа сен кайда?

- Вася менен ши жасап,
- Андан кийин аш жедим,
- Бирге барып ырдадым,
- Сейилдедим бир бастым,
- Бир тыйынды мен таптым.

2. Колдор үчүн көнүгүүлөр.

Окуучу текстти үн чыгарып айтуу менен берки колу менен ар бир манжаны төрт тарабынан тен сылагылайт.

Манжаларым иш кылып,

Жакшынакай жазышты.

Аракетин кылышып,

Эми чарчап калышты.

Эс алдырып алалы,

Манжаларды ачалы,

Андан кийин жумалы.

Бир, эки, үч, төрт, беш -

Кыймылдатып алалы.

Таза аккан сууларга,

Колдорду жууп алалы.

Манжалардын чарчоосун,

Суу менен алып салалы.

(Балдар колдорун жууп жаткандай имитацияларды жасашат; кийинки сөздөрдү демди чыгарып туруп, анан айтышат).

Рахмат сага менин суум,

Жаңы берген күч үчүн.

Тамгаларды сулуулап,

Эми кайра жазалы.

3. Колдор үчүн көнүгүүлөр.

От керекте дайыма,

Сүрөбүз биз алакан.

Алакандар жалындап,

Баракчабыз тутанат.

4. Колдор үчүн көнүгүүлөр.

Эки эженин – эки колу

Сол колу да, оң колу.

Эки эжемдин колдору – курат, кесет, казышат,
Бакчадан чөп жулушуп, анан колун жуушат.
Эки колу камыр жууруп – сол колу да, оң колу
Деңизде да сууда да, колдору чабак урушат.

5. Колдор үчүн көнүгүүлөр.

1. «Шакекчелер».

Ар бир манжасынын учун чоң бармактын учу менен шакектей кылып түзүү менен аларды кезеги менен бириктирет. Биринчи оң колу менен, андан кийин колу менен жасайт. Сабактын аягында – эки колу менен тең синхрондуу кыймылдарды жасашат.

Бир, эки, үч, төрт, беш,
Сейилге чыкты манжалар.
Бир, эки, үч, төрт, беш,
Санала баштайт манжалар.

2. «Муштум-кабырга-алакан».

Столдун үстүндө үч абал. Муштум, андан кийин столдо кыры менен турган алакан, столдо түз коюлган алакан. Оң кол менен, сол кол менен, андан кийин синхрондуу жасоо керек.

3. «Крестиктер-ноликтер».

Ортоңку манжаны сөөмөйгө илсе - крестик пайда болот. Андан кийин сөөмөйдүн жана чоң бармактын учтарын бириктирсе – нолик пайда болот. Бул кыймылдарды алмаштырып жасоо керек.

4. «Күзгүдөй тартуу».

Ар бир колго бирден карандаш алып, бир эле убакта күзгүдөй-симметриялык фигураларды, тамгаларды тартуу керек.

5. «Кулак-мурун».

Сол кол менен мурундун учун кармап, ал эми оң кол менен – ага карама-каршы турган кулакты кармоо керек. Анан аларды кое берип, алакан чаап, анан колдордун абалын алмаштырып көнүгүүнү кайталоо керек.

КЫЙМЫЛДАП-СҮЙЛӨӨ ФИЗМИНУТКАЛАРЫ

Бул топко дем алуу жана артикуляциялык гимнастика кирет.

Бул көнүгүүлөр үндөрдүн алмашуусуна, дем алуунун алмашуусуна, узакка дем алууга жана дем чыгарууга, “Чыракты үйлө”, “Шарикти үйлөп толтур”, жаныбарларды тууроого карата көнүгүүлөр.

“Айланадагы үн” – үндөрдүн жардамы менен балдар көрсөтүшөт: жамгыр, чоң аарынын учуусу, учуп бара жаткан учак (самолет), өтүп бара жаткан машина ж.у.с.. “Таманды бүгүү” – сүйлөө речине жана тилге жооп берүүчү көнүгүү. Бул көнүгүүлөрдүн жардамы менен өпкөнүн

үстүнкү жана ылдыйкы бөлүктөрүнө карата таасири, алардын кислород менен толтурулушу, чыңалуунун төмөндөшү жүрөт.

Ошондой эле бул топко кичинекей ырлардын инсценировкасын киргизебиз.

Балдар коллективи менен кичинекей ырларды окушат жана ошол эле убакта аларды тууроо, инсценировкалоо сыяктуу ар кандай кыймылдарды аткарышат.

Салкын соккон желдерге,
Кайыңдарым баш иет.
Бир – ийилет, эки - ийилет!
Жалбырактар шуудурайт.
(Балдар жалбырактардын шуудурашын көрсөтүшөт)

Ак коенек отурат,
Кулактары сербендеп.
Мына минтип, мына минтип,
Кулактары сербендеп.

Таң эртеден турабыз,
Көнүгүүнү жасайбыз.
Онго, солго бурулуп,
Отурабыз, турабыз.
Күн карама бакчада,
Өскөн экен ушундай.
Бакчадагы Күн карама,
Башы ачык сарала,
Башы менен кыймылдап,
Баарын көрүп, байкаган,
Көргөн билген нерсесин,
Айтып берет ал маган.
Унчукпастан турабыз,
Токойду көздөй барабыз.
Унчукпайбыз баарыбыз,
Ынтымактуу балдарбыз.
Колду бийик көтөргүн,
Онго, солго, капталга.
Бурулабыз жай гана,
Отурабыз улантып,
Окуубузду жай гана.
Коенекбиз кичине,
Так секире беребиз.
Мектепти көздөй секирип,
Улантуу үчүн окууну
Партабызга келебиз.
Келе жатып мектепке,
Ташты тердик көчөдөн,
Отурсак да, турсак да,
Көп чогулган өңдөндү.
Кайтып келдик мектепке,
Сүйгөндүктөн окууну,
Жазалычы, окуйлу,
Чарчанбастан баштайлы.

ДЕМ АЛУУ ГИМНАСТИКАСЫ

Дене тарбиялык көнүгүүлөрдүн алдында дем алуу гимнастикасын аткаруу сунушталат. Көнүгүүлөрдү эртең менен желдетилген бөлмөдө жана сөзсүз түрдө ачкарын жасаган жакшы. Дем алуу гимнастикасына адистер абдан чоң маани беришет: көнүгүүлөрдү жасоонун натыйжасында, кандын кислород менен жабдылышы көбөйөт, анын натыйжасында бардык органдарда организмдин жалпы тазалануусу жүрөт жана теринин абалы абдан жакшырат.

Тазалоочу дем алуу.

Түз тур, буттарды ийиндердин кеңидигинде карма. Колдорду өзүңдүн алдына жогору көтөрүп, эркин терең дем ал. Деминди чыдашыңча кармап тур, андан кийин кокону (гортань) бошондотуп, оозуң менен деминди катуу чыгар, ошол эле убакта, алдыга ийилүү менен колдорду түшүрүү керек. Бул учурда өзүнөн-өзү «ха» деген үн чыгып кетет. Акырын жай түзөлгүлө жана 2-3 жолу дем алуу-дем чыгаруу менен эс алыгала. Бул көнүгүүнү 3 жолу кайталагыла. Абаны чыгарууда бардык ойлорду алыстатуу менен абаны жеңил чыгарыңыз.

Энергетика бере турган дем алуу.

Толук терең дем ал жана деминди чыдашыңча кармап тур. Чырактын жалынын өчүрүүгө аракет кылган сымал, эрдинди түтүк сыяктуу кылып, бардык болгон абаны ирети менен үч жолу катуу чыгаруу керек. Сезүүгө аракет жасоо керек: аба биринчи ичинден, андан кийин көкүрөктөн, акырында өпкөнүн үстүнөн чыгат. Корпусту жана башты түз кармагыла. Бул көнүгүүнү энергия менен жасагыла, бирок 3 жолудан көп эмес, алардын арасындагы эс алуу 2-3 цикл болсун.

ПСИХОГИМНАСТИКА.

Мимиканын жардамы менен кубаныч жана кайгынын кезектешүүсү, ар түрдүү эмоционалдык абалдарды көрсөтүү, «Энергетикалык эсептөө» - Үн байламталарын эс алдыруу (бошондотуу), эстөөнү (зевота) имитациялоо.

1.«Мамалактардын (Аюлардын) үңкүрү»

Күз. Караңгы эрте кирет. Мамалактар токой талаачасында отуруп алышып, жана ал токой тереңине кирип бара жаткан эне-аюунун артынан карап калышты. Ал үңкүрүнө барып аларга керебеттерине төшөктөрүн даярдоого кетти. Мамалактардын уйкусу келди. Алар эне-аюунун изи аркылуу так басуу менен бир-бирден үйүнө келе жатышат. Мамалактар өздөрүнүн керебеттерине чыгып, анан уктаардын алдында эне-аюунун алар менен качан ойноорун күтүп отурушат. Эне-аюу мамалактарды санап чыгат. Бардыгы ордунда, эми оюнду баштоого болот.

«Тобурчактар менен оюн» (колдордун булчуңдарынын чыңалуусуна жана бошошуна карата)

Эне-аюу мамалактарга тобурчактарды таштайт. Алар тобурчактарды кармашат жана аларды күч менен бут тамандарынын алдына кысып басышат. Тобурчактар майда бөлүктөргө бөлүнөт. Мамалактар аларды туш тарапка чачышат жана буттарын дене боюнун катарына ташташат – буттары эс алууда. Эне-аюу мамалактарга кайрадан тобурчактарды таштайт.

Оюнду 2-3 жолу кайталоо керек.

«Аары менен оюн» (буттардын булчуңдарынын чыңалуусуна жана бошошуна карата).

Мамалактары менен ойнотуу үчүн эне-аюу алтын аарыны чакырат. Балдары үйлөрдү жасагандай кылып тизелерин көтөрүшөт. Аары тизелердин алдынан учуп өтөт. Эне-аюу мамалактарга: «Учуп келе жатат!» деп кыйкырат, анда мамалактар өздөрүнүн буттарын бирдей түзөтүшөт, бирок шамдагай аары кармалган жок.

Оюнду 2-3 жолу кайталоо керек.

«Ысык—муздак» оюну (дененин булчуңдарынын чыңалуусуна жана бошошуна карата).

Эне-аюу кетти. Түндүктөн муздак катуу шамаал урду жана үңкүрдүн тешиктеринен ага суук кирди. Мамалактар үшүштү. Алар кичинекей тоголок болуп бүрүшүп калышты – антип алар жылынып жатышат. Кайра ысык болуп кетти. Мамалактар жайылышты. Кайрадан түндүктөн шамаал урду. Оюнду 2 -3 жолу кайталоо керек.

«Сүйгөн ата-энелер»

Эне-аюу менен ата-аюу өзүнүн эң кичинекей жакшы көргөн баласын терметип жатышты. Алгач эне-аюу баласын көкүрөгүнө аяр кысып алып, терметип жатты, ал эми ата-аюу баласына жана анын энесине жакшы көргөн жылмайуу менен карап, өзү да акырын термелип жатты. Эне-аюу мамалакты ата-аюуга берди. Эми мамалакты ата-аюу терметип жатат, ал эми эне-аюу экөөнү эркелетүү менен сүйүүсүн билдирип, аларды карап турат.

Таасирдүү даана кыймылдар: колдорду өзүндүн алды жагына бүгүп карма; башка колундун чыканагын манжаларың менен курчап кармоо менен музыкага ылайык акырын оңго-солго термелүү керек, жүзүндө жылмаюу болсун.

«Суудагы оюн»

Жай. Балдар дачада. Мына алар шаңдуу күлкүлөрү менен сууга жүгүрүштү жана чуркап келүү менен сууга киришти, колдору жана буттары менен сууну чапкылап ойноп жатышты...

Мына бир бала, карагыла, ал суунун эң терең жерине (ал жерде суу белден келет) сүзүп барды, мурдун жана кулактарын кыпчып басып алып, башы менен сууга кирди. Демин кармап алып, суунун алдында отурат, андан кийин ал суудан секирип чыкты. Абадан чоң дем алып, кайрадан сууга кирип кетти. Анда калган балдар да ага карай сүзүп келишти, алар суунун алдында ким көбүрөөк отура алат деп мелдеше да кетишти. Сууда жакшы, көңүлдүү. Колдоруң менен бири-бириңе суу чачышып ойносоң болот. Бутуң менен да чачышууга боло тургандай, суунун тайыз жеринде бутуң менен чалпылдатсаң болот. Ал эми суунун астында колдоруң менен басып жүргөн кандай сонун! Мындан өткөн керемет жок, шаңдуу күлкүлөр менен суудан чыга калып, жылуу кумга жатып алып, кийимин кургаганча асманды карап жатуу, кандай сонун керемет!

Музыка ойноп жатканда балдар баяндаманын фабуласына ылайык иш-аракет жасашат.

«Деңиз жээгинде»

Балдар деңиз жээгинде ойноп жатышат («Таштар менен ойноо» этюду).

Сууда чалпылдатып ойноп жүрүшөт («Сууда ойноо» этюду).

Сууга жыргап түшкөндөн кийин балдар суудан чыгышып, күнгө ысыган кумга жатышат... Курч ачык тийген күндөн көздөрүн жашырып жумуп алышат... Колдорун жана буттарын эки жакка, жайып ташташат.

«Кум менен ойноо» (колдордун булчундарынын чыңалуусуна жана бошошуна карата).

Элестеткен кумду топтоо керек (дем алганда). Манжаларды муштумга катуу түйүү менен колдордогу кумду кармап калуу керек (демди кармап туруу менен).

Манжаларды акырындап ачуу менен тизелерге кум чачуу керек (демди чыгарууда). Манжаларды бошотуу менен колдордогу кумдарды силкүү керек. Колдорду дененин жанына алсыз таштоо: оор колдорду кыймылдатууга жалкооң кармайт.

Оюнду 2 -3 жолу кайталоо керек.

«Кумурска менен ойноо» (буттардын булчундарынын чыңалуусуна жана бошошуна карата).

Буттардын манжаларына кумурска (кумурскалар) чыгып алды жана анда жүгүрүп жүрүшөт. *Буттардын манжаларына кумурска (кумурскалар) чыгып алды жана анда жүгүрүп жүрүшөт. Байпакты өзүнө күч менен тартасың, буттар чыңалган, түз турат.* (дем алууда). Мурунду ушул абалда калтыруу керек, кумурска кайсы манжада отургандыгына байкоо жүргүзүү керек (дем алууну кармоо). Тамандагы чыңалуунун дароо алып салуу менен буттардын манжаларынан кумурсканы түшүрүп салуу керек (демди чыгарганда) Байпактар ылдый түшүрүлөт, буттар ар тарапка сунулат, Буттарды бошоштуруп, - буттар эс алышат.

Оюнду 2 -3 жолу кайталоо керек.

КРЕАТИВДҮҮ ОЮНДАР

Акыл-эс гимнастикасы.

Оюндар логикалык ой жүгүртүүсүн, элестетүүсүн, кабыл алуусун, эске тутуусун, көңүл буруусун, чечимдерди кабыл алууда таанып-билүү билгичтиктерин өнүктүрүү үчүн колдонулат. Бул мини-оюн-зоок, кроссворддор, табышмактар, ребустар болушу мүмкүн. Акыл-эс гимнастикасы өзүнө мээнин кан айлануусун жакшыртуу үчүн көнүгүүлөрдү – бул кыймылдатуучу иш-аракеттер (башты ийүүлөр жана буруулар) + дем алуу гимнастикасын камтыйт.

1. К.а. – отуруп же туруп. Колдорду ийинге коюп, манжалар муштумга түйүлгөн, башты артка кыйшайтып, колдорду чыканак менен өйдө көтөрүү, ушул эле убакта чоң дем алуу керек. Кадимки абалга кайтып, демди чыгар. Көнүгүүнү 4–6 жолу аткаруу керек.

2. К.а. – отуруп. Башты оң жакка кыйшайтуу, к.а. башты сол жакка кыйшайтуу, к.а. башты оң жакка буруу, к.а. башты сол жакка буруу, к.а..

Көнүгүүлөрдүн жүрүшүндө кан тамырлардын стенкаларына механикалык таасирин тийет, алардын эластиктүүлүгү жогорулайт, баш мээнин кан тамырлары кеңейет, мээнин кан айлануусу күчөйт, акыл-эс ишмердигинин жеңилдөөсү жана интенсивдүүлүгү жүрөт.

«МЭЭ ГИМНАСТИКАСЫ» ФИЗКУЛЬТМИНУТКА

1. Башты чайкоо (көнүгүү ой-жүгүртүү процесстерин стимулдаштырат): терең дем ал, ийинди бош кой, башты алдыга ташта. Дем алуунун жардамы менен чыңалуу кеткенге чейин баштын бир тараптан экинчи тарапка жаай чайкалуусуна жол бер. Ээк моюндун бошондошуна жараша көкүрөктө жеңил ийилген сызыкты чиет. Көнүгүүнү 30 секунд аткаруу керек.

2. «Жалкоо сегиздер» (көнүгүү эске тутууну камсыз кыла турган, мээнин түзүмүн активдештирет, көңүл буруунун туруктуулугун жогорулатат): ар бир кол менен үч жолудан, андан кийин эки кол менен тең, горизонталдуу түздүктө «сегиздин» сүрөтүн абада тартуу керек.

3. «Ойлонуулар үчүн шапка» (көңүл буруунун, кабыл алуунун жана сүйлөө речинин ачыктыгын жакшыртат): «шапканы кий», башкача айтканда, кулактардын жогорку точкасынан кармап ылдыйкы жагына чейин жумшак ороо керек (3 жолу).

4. «Көрөгөч көздөр» (көнүгүү көрүүнүн бузулушунун алдын алуу үчүн кызмат кылат): сааттын жебеси боюнча көздөрдү 6 жолу айлантуу керек жана сааттын жебесине каршы көздөрдү 6 жолу айлантуу керек.

5. «Көздөр менен атуу» (көнүгүү көрүүнүн бузулушунун алдын алуу үчүн кызмат кылат): Көздөр менен оң жакка - сол жакка, өйдө - ылдый кыймылдатууну 6 жолудан жасоо керек.

1-класстын окуучулары үчүн кызыктуу физкультминуталарды тандап алуу.

1. Тоодо токой отурат - (колдор менен айлантуу кыймылдары)
Бийик да эмес, жапыс эмес - (отур, тур, колдорду өйдө көтөр)
Укмуштуу бир канаттуу,
Бизге бир топ үн салды - (көздөр жана колдорду өйдө көтөр, керил- чоюл)
Алыстан келет үйүнө
Ичке жолдо туристтер - (ордунда басуу)
Таңыркашты, айтышты
«Бул ышкырык салганды,
Угушпаптыр эч качан» - (ийиндерди көтөр).

2. Үйлөрдүн беш шайыры,
Майрам түнү ашыкча,
Майрамдашып алыптыр.
Бийлейм десе бирөөсү,
Экинчиси жыгылды,
Асмандан жылдыз алам деп,
Үчүнчүсү секирди.
Төртүнчүсү аюудай,
Буттары менен коркутту.
Бешинчиси ырдайм деп,
Үнүн кошо жоготту.
Ушул түнү бешөөнө,
Шаңдуу болду дүнүйө.

3. Баардык кылган көнүгүү
Кайталайбыз жаңылбай.
Секиребиз баарылап эй,
Кол булгайлы жалпылап,
Ийинди бүгүп ылдыйлап,
Бут кийимди карайлы.
Андан ылдый эңкейип,
Полго жакын баралы.
Ордунда туруп баштагын

Шамдагайлуу айланып.
Көңүлгө, досум, жактыбы?
Кайталап алсак болорбу,
Уланталы эртең окууну.

ЧЫЧКАНДАР

Сааттын канча болгонун,
Чычкан чыкты билгенге.
Бир, эки, үч, төрт –
Чычкандар гирди тартышты,
Капыс чыккан үндөрдөн,
Коркуп кайра качышты.

БИР, ЭКИ, ҮЧ– КӨТӨРГҮНҮҢ БАШТЫ

Бир, эки, үч - көтөргүнүң башынды,
Үч, төрт, беш - кулачынды жайгының,
Алты, жети – отурабыз барыбыз,
Жети, сегиз - тургузалы баарынды,
Тогуз, он - бирге отуралы кайрадан.

БИР – БИЗ ТУРДУК

Бир - турабыз түздөп, баарыбыз,
Эки - чоюлуп, ийилебиз жалпыбыз,
Үч - алакан чаап үч жолу
Төрт - капталданып турабыз
Беш - колдорубуз булгалайт
Алты – отурабыз кайрадан.

МАЙМЫЛДЫН ЫРЫ

Менин чөбүм ийилчээк – жакшы болот селкинчек,
Маймылдар аны билишет – туулгандан көз ачып.
Кылым бою термелгенби – ооба, ооба!
Анда капа болбойт эч качан!

АЮУНУН ҮЙҮ

Үйү чоңго аюнун,
Коендуку кичине.
Аю кетсе үйүнө,
Чуркап кетти коен да.

МАМАЛАКТАР ТҮНТ ТОКОЙДО ЖАШАШКАН

Токойдо жашайт мамалак,
Ынтымакка кубанып.
Мына минтип, мына минтип,
Ынтымактуу жашашат.
Алма бакка чыгышып,
Мөмөлөрдү кулатат,
Терип алып жемишти,
Сүйүнүшөт, күлүшөт.
Суусаганда суу ичип,
Жыргалдарды көрүшөт.
Мына минтип, мына минтип,
Суу ичишип, жыргашат.
Анан алар бийлешет,
Күнгө чейин секирип,
Мына минтип, мына минтип,
Күнгө чейин секирет.

АЛАКАНДАР

Алакандар канакей? Мындабы? – Мында.
Кудук алаканга батабы? – Кудук.
Бул бир чоң манжа го —
Бул жаш каздын бири болот.
Сөөмөйү аны кармады,
Ортоңкусу жүн жулду,
Ал эми бул меш жакты,
Мунусу болсо сорпону
Бышырганга жарады.
Казым болсо оозго кирип,
Биз тойгонго жарады. – Мына ушундай!

КОЛДОР ҮЧҮН

Жардамчылар бул менин (колдорду алдыга созуу керек).
Каалагандай жумшаймын.
Тегереттик, айланттык,
Калышты менден жумуш сурап.
Бир, эки, үч, төрт, беш,
Билдик баарын жазууну,
Колду артка таштадык,
Буттар өйдө созулду,
Эс алууну колдодук,
Дем алалы тынчыраак.

ЖАШОО КАНДАЙ?

Жашоо кандай? (Момундай).

Басуу кандай?

Жүгүрүүчү? Түнкү уйку кандай?

Берүү кандай?

Алуу кандай?

Тентек кандай? (Бетти тултуйтуу)

Коркутуу кандай?

ААРЫЛАР

Уясында аарылар,

Терезеден карашат,

Ойногусу келишти,

Учуп чыкты баарысы.

БИР, ЭКИ, ҮЧ, ТӨРТ, БЕШ,

Бир, эки, үч, төрт, беш,

Билебиз го баарыбыз,

Убагында эс алуу,

Пайдалуусун билебиз,

Отурабыз, турабыз,

Кошунага тийбестен.

Туура келет турууга,

Отуралы акырын,

Жазып (окуп) баштап кайрадан.